

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«НАЦІОНАЛЬНИЙ ГІРНИЧИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Ганна Швидько

**НАРИСИ З ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОГО ГІРНИЧОГО УНІВЕРСИТЕТУ
(1899 – 2015)**

РЕКТОРИ

Ganna Shvydko

**ESSAYS ON THE HISTORY
OF THE NATIONAL MINING UNIVERSITY
(1899 – 2015)**

RECTORS

Дніпропетровськ
НГУ
2015

УДК 378.12 (477.63)

ББК 74.58

Ш 35

Затверджено до видання вченою радою ДВНЗ «Національний гірничий університет» (протокол № 8 від 29 вересня 2014).

Рецензенти:

І.Ф. Ковальова, д-р іст. наук, проф. (Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара);

В.С. Савчук, д-р іст. наук, проф. (Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара).

Швидько Г.К.

Ш 35 Нариси з історії Національного гірничого університету (1899–2015). Ректори = Essays on the History of the National Mining University (1899–2015) / Ганна Швидько; М-во освіти і науки України, Нац. гірн. ун-т. – Д. : НГУ, 2015. – 170 с.

ISBN 978-966-350-539-8

У книзі вперше простежуються основні віхи життя, науково-педагогічної та організаторської діяльності всіх ректорів Національного гірничого університету протягом його 115-річної історії, переважно – видатних учених зі світовим ім'ям. Доля кожного з них залежала від багатьох обставин, як і різним був внесок у розвиток університету. У нарисах відображено славні, в окремі періоди важкі й трагічні сторінки історії вищого навчального закладу, а разом з тим, розвиток науки, освіти, промисловості Придніпров'я та всієї країни.

Нариси написано на основі опублікованих та архівних джерел і літератури з історії університету.

Книгу розраховано на широке коло читачів, але передусім викладачів, студентів і тих, хто цікавиться історією розвитку вітчизняної освіти й науки, а також минулим рідного краю.

This book is the first to study the milestones of the life, scientific-pedagogical, and organizational activity of all the rectors of the National Mining University for its 115-year history. Each figure was different, but most of them were prominent scientists; some of them were even acknowledged internationally. Their paths depended on numerous circumstances and each of them made different contributions to the university. The life and work of the rectors reflect glorious, but sometimes rather hard and tragic, periods of the university history along with the development of science, education, and production of both Prydniprivia and the whole country.

These essays are based on the published and archived sources and literature on the university history.

This book is intended for teachers, students, and all those who are interested in the history of this region.

УДК 378.12 (477.63)

ББК 74.58

ISBN 978-966-350-539-8

© Швидько Г.К., 2015

© Державний ВНЗ «НГУ», 2015

ЗМІСТ

Від Катеринославського вищого гірничого училища до Національного гірничого університету	5
From Katerynoslav Higher Mining School to the National Mining University	16
Фундатор. <i>Сергій Миколайович Сучков, 1899 – 1908</i> The founder. <i>Sergiy Suchkov</i>	24
Ректор, учений, педагог. <i>Микола Йосипович Лебедєв, 1908 – 1919, 1921 – 1924</i> Rector, scientist, and educator. <i>Mykola Lebedev</i>	36
Засновник кафедри гірничого мистецтва. <i>Олександр Митрофанович Терпигорєв, 1919</i> Founder of the Department of Mining. <i>Oleksandr Terpigorev</i>	51
«Благородний і безкомпромісний ад'юнкт механіки». <i>Сергій Андрійович Заборовський, 1920</i> «The honorable and uncompromising adjunct of mechanics». <i>Sergiy Zaborovsky</i>	64
Основоположник учення про динаміку живих організмів. <i>Ярослав Іванович Грдина, 1920 – 1921</i> Founder of the School of Living Organism Dynamics. <i>Yaroslav Grdyna</i>	72
На чолі гірничого інституту – видатний учений-мислитель. <i>Лев Володимирович Писаржевський, 1924 – 1926</i> Prominent scientist-thinker is the head of the Mining Institute. <i>Lev Pysarzhevsky</i>	79
Учений і громадський діяч. <i>Володимир Матвійович Маковський, 1927 – 1928</i> Scientist and public figure. <i>Volodymyr Makovsky</i>	86
Семирічка партійних призначенців. <i>Г.А. Шуб, М.І. Волін, Є.І. Черепов, 1928 – 1934</i> Seven years of party-appointed officials. <i>Grygoriy Shub, Mykhailo Volin, Yevhraf Cherepov</i>	93
Перерваний шлях. <i>Павло Іванович Герасимов, 1935 – 1937</i> A journey interrupted. <i>Pavlo Gerasymov</i>	106
Директор з бездоганною репутацією. <i>Петро Григорович Нестеренко, 1937 – 1940, 1941, 1944 – 1963</i> A director with an unblemished reputation. <i>Petro Nesterenko</i>	113

Інженер-парттисячник. <i>Михайло Григорович Іванченко-Лірський, 1940 – 1941</i>	
Engineer-party thousander. <i>Mykhailo Ivanchenko-Lirsky</i>	123
Від учня слюсаря – до ректора інституту. <i>Олександр Олександрович Ренгевич, 1963 – 1972</i>	
From an apprentice of a mechanic to the rector of the Institute. <i>Oleksandr Rengevych</i>	127
Динаміка життя вченого й організатора науки. <i>Валентин Микитович Потураєв, 1972 – 1973</i>	
Life dynamics of an outstanding scientist and science organiser. <i>Valentyn Poturaev</i>	133
Напередодні змін. <i>Володимир Іванович Онищенко, 1973 – 1982</i>	
On the eve of change. <i>Volodymyr Onyshchenko</i>	139
На шляху модернізації науки й освіти. <i>Геннадій Григорович Півняк, з 1982 року</i>	
On the way to modernizing science and education. <i>Gennadiy Pivnyak</i>	144
Післямова.....	153
Afterword.....	158
Список використаних джерел і літератури	
References.....	164

ВІД КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО ВИЩОГО ГІРНИЧОГО УЧИЛИЩА ДО НАЦІОНАЛЬНОГО ГІРНИЧОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Національний гірничий університет – перший технічний вищий навчальний заклад Південної України – восени 2014 р. відзначив своє 115-річчя. Заснований у тоді вже потужному промисловому центрі заклад протягом перших двох десятиліть свого розвитку перетворився в науково-технічний «П'ємонт» не тільки південного краю, але й усієї держави. Він дав початок утворенню кількох вищих навчальних закладів, близько двох десятків науково-дослідних інститутів і галузевих лабораторій загальнодержавного рівня. Тут виникли наукові школи, а зроблені відкриття мали велике значення для промисловості країни. Його професори, викладачі і студенти стала суттєвим чинником суспільно-політичного й культурного життя міста і краю на початку минулого століття, заклавши міцні підвалини розвитку гуманітарного компонента навчального й виховного процесу сучасного університету.

Заснування в Катеринославі вищого навчального закладу було зумовлено інтенсивним розвитком гірничорудної та металургійної промисловості на півдні Російської імперії. Освоєння родовищ корисних копалин потребувало, з одного боку, детального геологічного вивчення Донецького вугільного, Криворізького залізорудного та Нікопольського марганцевого басейнів, а з іншого – технічного обслуговування існуючих шахт, рудників та металургійних підприємств. Перше завдання певною мірою виконувалося силами геологів, відряджених для досліджень цих басейнів Геологічним комітетом, що був створений у Петербурзі 1882 року. Значно складнішою була проблема забезпечення підприємств спеціалістами-техніками, а ще більше – гірничими і заводськими інженерами [53, с. 123].

Проблема підготовки вітчизняних інженерно-технічних кадрів вищої та середньої ланки особливо гостро постала в середині 1890-х років. Навіть найбільші шахти Донбасу мали одного-двох інженерів, тоді як потреба в них становила 8 – 10 осіб. Про актуальність цього питання свідчать публікації в «Гірничозаводському листку» – органі «З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії», що розташовувалися в Харкові. В одній із статей говориться про обмеженість контингенту гірничих інженерів, унаслідок чого «доводиться або запрошувати до себе іноземних інженерів, які не знають ні нашої мови, ні законів, ні звичаїв, що дуже незручно у багатьох відношеннях» [21, 1896. – № 3. – С. 2467]. Про це ж пише у своїх спогадах академік-металург М.О. Павлов [51, с. 277, 281, 287]. Тоді в країні нараховувалося всього 650 гірничих інженерів, з них на підприємствах працювали не більше 450, а інші обіймали адміністративні посади в гірничому відомстві [21, 1896, № 3. – С. 2476]. Петербурзький гірничий інститут (ПГІ) не міг забезпечити потреби в кадрах, що постійно зростала. Це зумовило необхідність суттєвого збільшення чисельності інженерів, наближення навчального закладу до замовників інженерних кадрів і більш тісного його зв'язку з виробництвом.

Офіційне відкриття Катеринославського вищого гірничого училища (КВГУ) відбулося 12 жовтня 1899 р. Тоді воно складалося з двох відділень – гірничого і заводського. Затверджене царем Положення про Катеринославське вище гірниче училище передбачало термін навчання 3,5 роки і підготовку рудникових та заводських техніків. Результатом тривалої боротьби ради КВГУ та міської влади Катеринослава за підвищення статусу навчального закладу було затвердження 1903 року нового Положення про КВГУ, у якому було передбачено 4-річний термін навчання і підготовку рудникових інженерів та інженерів-металургів. При цьому звання гірничого інженера можна було набути після дворічної роботи на підприємстві та складання іспитів у ППІ [34, с. 75]. Тільки в червні 1912 р., згідно із Законом про перетворення Катеринославського вищого гірничого училища в гірничий інститут, його випускники набули право отримувати звання гірничого інженера в стінах закладу [34, с. 450].

Закладина корпусу № 1 КВГУ (початок XX ст.)

Зазначені перешкоди не вплинули суттєво на процес становлення нового вищого навчального закладу, формування його науково-педагогічного колективу, на якість підготовки інженерів, суспільно-політичну й культурну діяльність учених. Академік М.О. Павлов точно визначив одну з характерних рис КВГУ: «Особливість викладання в Катеринославському вищому

гірничому училищі (і це було, мабуть, його головною перевагою) полягала в тому, що в курс кожного предмета вводилися практичні заняття або вправи розрахункового характеру, які починалися після перших же занять» [51, с. 255].

На тлі швидкого промислового піднесення Катеринославської губернії, як і всього Півдня імперії, високого рівня розвитку світової науки й техніки в молодому навчальному закладі вже протягом перших десятиліть сформувалися потужні наукові школи, які визначали рівень наукових досягнень у багатьох галузях науки й техніки, перш за все, у гірничій механіці, геології та мінералогії, хімії, фізиці та в металургії. Засновниками наукових шкіл вже на початку ХХ ст. стали професори О.М. Терпигорєв (гірничого мистецтва), М.М. Протодьяконов (гірського тиску), О.М. Динник (теорії та розрахунку підймальних канатів і вчення про тиск гірських порід), В.О. Гуськов (збагачення корисних копалин), П.М. Леонтовський (маркшейдерії), М.Й. Лебедєв (стратиграфії Донбасу), Л.Л. Іванов (регіональної мінералогії, генезису та фізіографії мінералів України), Й.І. Танатар (рудної справи), П.Г. Рубін (металургії), Л.В. Писаржевський (електронної хімії), М.М. Федоров (гірничої механіки). Тут працював професор Я.І. Грдина, який у курсі лекцій з дисципліни «Деталі машин» та в наукових працях прагнув показати досконалість рухів людей і тварин, виклавши деякі ідеї та наукові принципи біоніки, що виникла тільки кілька десятиліть потому.

Феномен виникнення та ефективної діяльності наукових шкіл у Катеринославі пояснюється вдалою кадровою політикою першого директора С.М. Сучкова і ради КВГУ, коли до викладання основних дисциплін було залучено переважно молодих, але талановитих інженерів, які вже мали певний досвід виробничої діяльності. Крім того, уже з першого випуску рада КВГУ стала відбирати для викладання та наукової роботи талановиту молодь (серед них – майбутні професори і засновники наукових шкіл Г.Є. Євреїнов, Й.І. Танатар, А.П. Виноградов, С.С. Гембицький, Л.Д. Шевяков та ін.). Керівництво КВГУ знаходило можливості відряджати на стажування в зарубіжних наукових й освітніх центрах професорів, доцентів та асистентів, заохочувало їх участь у міжнародних наукових форумах і промислово-технічних виставках. Це відкривало шляхи для швидкого освоєння новітніх досягнень науки і техніки та для використання їх у наукових дослідженнях і в навчальному процесі. Велика увага приділялася також створенню та подальшому розвитку матеріально-технічної бази навчання і наукових досліджень (облаштування кабінетів, лабораторій, майстерень, організація бібліотеки, мінералогічного музею, власного видавництва).

Важливою обставиною формування наукових шкіл був їх тісний зв'язок з гірничодобувною та металургійною галузями промисловості, котрі потребували постійного технічного вдосконалення і підвищення продуктивності праці. Все це, разом з навчальною і виробничою практикою, екскурсіями на шахти, рудники й заводи під керівництвом професорів, зумовило набуття випускниками навичок роботи на виробництві, забезпечило якісну підготовку інженерних кадрів. Усього до 1917 р. включно

Катеринославський гірничий інститут випустив 457 спеціалістів гірничого та металургійного напрямку [30, с. 230].

Професор Л.М. Фортунато з групою випускників (1913)

Протягом наступного періоду, попри важкі часи революцій та громадянської війни, розруху й кадрові втрати, Катеринославський гірничий інститут поповнився двома новими відділеннями – геологорозвідувальним і маркшейдерським, а в 1921 р. – механічним факультетом з двома його відділеннями – гірничозаводським та електромеханічним. У рік святкування 25-річного ювілею (1924) гірничий інститут уже мав три факультети, кілька навчальних корпусів, 35 предметних кабінетів і лабораторій, 2 бібліотеки, мінералогічний музей. Навчальний процес забезпечували 69 викладачів.

У 20-ті роки минулого століття наукові розробки вчених Катеринославського (з 1926 – Дніпропетровського) гірничого інституту були підпорядковані завданням індустріалізації країни. У зв'язку з реалізацією плану ГОЕЛРО і відбудовою вугільної та гірничорудної промисловості виникла необхідність підготовки гірничих інженерів електромеханічної спеціальності. В КГІ цю справу очолив професор (пізніше академік) В.П. Нікітін – фундатор першої наукової школи електромеханіки й електрозварювання. Інженер-механік професор В.М. Маковський перший у країні створив газову турбіну. Професор О.М. Динник працював над розрахунками параметрів підймальних шахтових канатів, стійкості їхньої форми й пружності рівноваги. Засновник наукової школи гірничої електромеханіки Г.Є. Євреїнов займався проблемами

електрифікації гірничих підприємств, професор Л.М. Фортунато розробив новий спосіб продувки томасівського чавуну з високим вмістом кремнію.

На початку 1920-х рр. проблемою збагачення графіту й свинцево-цинкових руд зацікавився професор В.О. Гуськов, дослідження якого стали поштовхом до відродження розробки свинцево-цинкових руд та підготовки гірничих інженерів за спеціальністю технолога-збагачувача. Із 1926 р. в ДГІ було організовано хіміко-технологічне відділення для підготовки інженерів-коксохіміків. Дослідження професора Л.В. Писаржевського та його учнів у галузі електронної хімії мали настільки важливе значення, що в 1927 р. на базі кафедри було створено Дніпропетровський інститут фізичної хімії АН УСРР* [34, с. 160]. Учень Л.В. Писаржевського, пізніше академік, О.І. Бродський успішно досліджував електрохімічні розчини. А інший його учень, М.С. Поляков (згодом академік), зробив значний внесок у теорію адсорбційних процесів.

У 1930 р. рішенням Вищої ради народного господарства (ВРНГ) СРСР зі складу Дніпропетровського гірничого інституту були виокремлені в самостійні навчальні заклади – металургійний і хіміко-технологічний інститути, а незабаром на базі ДГІ був створений Інститут кольорових металів (пізніше Північно-Кавказький гірничо-металургійний інститут). Отже, на той час єдиним напрямом діяльності закладу стала підготовка інженерних кадрів тільки для гірничорудної промисловості та геологорозвідувальних робіт. Втрати, зумовлені реорганізацією кадрового складу і матеріально-технічної бази, створили великі труднощі в діяльності ДГІ, але поступово його потенціал було відновлено. Важкі наслідки для колективу інституту мали необґрунтовані політичні репресії, які забрали життя двох його ректорів, багатьох професорів і доцентів.

Великим випробуванням для Дніпропетровського гірничого інституту була війна з німецько-нацистськими загарбниками. Тоді понад 300 викладачів, співробітників і студентів були мобілізовані на фронт. Інші вчені, евакуйовані до Свердловська і Караганди, працювали в гірничих інститутах, обіймали інженерні посади на підприємствах Наркомкоальмету, підпорядкувавши свою діяльність справі перемоги над ворогом.

Восени 1943 р. інститут було реєвакуйовано до Дніпропетровська і відновлено його діяльність. Одночасно з налагодженням навчального процесу колектив ДГІ власними силами відбудовував повністю зруйновані навчальні корпуси, лабораторії та студентські гуртожитки. Наукові розробки вчених ДГІ цього періоду та реальні дипломні проекти випускників були спрямовані на реалізацію головного завдання – відбудову й розвиток вугільного Донбасу, Криворізького залізорудного та Нікопольського марганцеворудного басейнів. Частина професорів і викладачів ДГІ не повернулася з евакуації до зруйнованого війною Дніпропетровська. Натомість у перші післявоєнні роки на роботу в інститут прийшли молоді вчені, які згодом стали професорами,

* Скорочення від тогочасної назви Українська Соціалістична Радянська Республіка (прим. ред.)

керівниками досліджень у важливих наукових напрямках. Серед таких були М.Л. Афанасьєв, С.Г. Борисенко, Д.К. Крюков, Б.О. Кузнецов, Ф.І. Кучерявий, О.П. Максимов, О.Г. Осецький, О.В. Савостьянов, М.В. Седенко, М.В. Стовас, С.А. Шагоянц, І.Г. Штокман, Я.А. Юньков, В.Г. Ясов.

Урочисте зібрання вчених з нагоди 50-річчя ДГІ (1949)

Свій 50-річний ювілей (1949) Дніпропетровський гірничий інститут зустрів з такими показниками: 165 викладачів забезпечували навчання 1942 студентів на чотирьох факультетах за 9 спеціальностями [34, с. 207]. У 1951 р. було створено шахтобудівний факультет. Уже до середини 50-х рр. інститут був повністю відбудований завдяки організаторському таланту і енергії тодішнього ректора Петра Григоровича Нестеренка.

Надалі матеріально-технічна база закладу поступово розширювалась, зростала кількість щорічного випуску гірничих інженерів, у зв'язку з технічним переоснащенням гірничої промисловості вводилися нові спеціальності. У 1963 р. саме для задоволення потреб промисловості виник електротехнічний факультет. На кінець 70-х років ДГІ вже мав 8 факультетів: гірничий, геологорозвідувальний, механіко-машинобудівний, шахтобудівний, електротехнічний, а також вечірній, заочний та спеціальний, що здійснював перепідготовку спеціалістів гірничого напрямку. Гірничий мав також два філіали – у Червоноармійську Донецької та Олександрії Кіровоградської областей.

Цінним досягненням учених стало відкриття промислового потенціалу вугленосності Західного Донбасу. Здійснені під керівництвом професорів О.З. Широкова та П.Г. Нестеренка дослідження стратиграфії та якості вугілля північно-західних районів Донбасу суттєво вплинули на розвиток цього регіону.

Протягом 60–80-х рр. ХХ ст. наукові дослідження вчених ДГІ були спрямовані на виконання таких важливих науково-виробничих завдань, як механізація вуглевидобутку, підвищення ефективності вентиляції рудників і

роботи рудникового транспорту, подальша розробка теорії гірського тиску і способів кріплення гірничих виробок, електрообладнання гірничих підприємств та ін. У цей час вдруге в історії вузу сформувалися потужні наукові школи, які, продовжуючи славні традиції вчених-попередників першої чверті ХХ ст., відповідали вимогам і технічним досягненням нового часу. Серед наукових шкіл ДГІ цього періоду: технологія відкритої розробки корисних копалин (професори М.Г. Новожилов, А.Ю. Дриженко, І.Л. Гуменик), геологія вугільних басейнів (професори П.Г. Нестеренко, О.З. Широков, Ю.М. Нагорний, В.М. Нагорний), технологія підземного видобутку корисних копалин (професори Я.Е. Некрасовський, І.А. Кияшко, О.В. Колоколов, А.І. Зільберман, В.І. Бондаренко), гірничо-металургійна електроенергетика (професори С.А. Волотковський, Г.Г. Півняк), гірничо-аерологія, вентиляція шахт і рудників (професори Ф.О. Абрамов, В.О. Бойко, М.Ф. Кременчуцький, О.В. Зберовський), інтерпретація геофізичних аномалій і геоінформаційні системи (професори Я.А. Юньков, Г.Я. Голіздра, К.Ф. Тяпкін, Б.С. Бусигін), технологія збагачення корисних копалин і комплексне використання мінеральної сировини (професори В.І. Кармазін, Ю.Ю. Серго, М.Г. Бедрань, П.І. Пілов), технологія машинобудування, матеріалознавство і фізико-технічні способи обробки металів (професори П.М. Шілов, Р.П. Дідик), розрахунок і конструювання шахтних канатів, технологія створення гумотросових канатів і конвеєрних стрічок (професори Ф.В. Флоринський, Л.В. Колосов).

Саме на цей період розвитку ДГІ припадає впровадження в навчальний процес і наукові дослідження новітнього геодезичного, гірничого, електротехнічного обладнання, придбання в 1966 р. першої ЕОМ «Мінськ-1», а згодом і створення обчислювального центру. Налагодження протягом тривалого часу стійких творчих зв'язків з виробництвом дало поштовх до організації 14 галузевих і проблемних науково-дослідних лабораторій, у яких науковці різних кафедр вели дослідження завдяки фінансуванню з боку підприємств відповідних галузей промисловості.

У 1982 р. очільником Дніпропетровського гірничого інституту став Геннадій Григорович Півняк, нині академік НАН України. Попри всі тогочасні негаразди, притаманні всьому суспільству й державному механізму, зокрема у сфері освіти й науки, діяльність колективу ДГІ мала позитивну динаміку розвитку. Досить інтенсивно в наукову роботу і навчальний процес упроваджувалися досягнення науково-технічної революції, велися пошуки шляхів оптимізації ефективності навчального процесу та інженерно-дослідницьких робіт, у тому числі, через деякі структурні зміни, розширювалася матеріально-технічна база. Тільки протягом першого десятиліття ректорства професора Півняка 300 сімей працівників ДГІ отримали квартири, було збудовано буровий полігон та два навчальних корпуси, а на початку нового століття введено в дію навчальний корпус № 10 [16, с. 95].

За результатами державної акредитації 1993 року ДГІ набув статусу автономного державного навчального закладу IV-го рівня і нову назву – Державна гірничо-академія України. У 1997 р. академія стала національною. Підготовка й святкування 100-літнього ювілею вузу (1999) були добрим

приводом для аналізу пройденого шляху і виховання в студентів поваги до своєї альма-матер. До того ж, з'явилась потреба ще раз гідно оцінити працю її вчених різних поколінь, зробити крок уперед у навчальній і науково-дослідній роботі, а також забезпечити лабораторії новітньою технікою, розширити міжнародні зв'язки. Так, тільки протягом 90-х років науковці академії отримали понад 600 авторських свідоцтв і патентів, а 37 оригінальних розробок було захищено патентами Італії, США, Франції, Німеччини, Швеції, Японії [53, с. 129].

Святковий концерт з нагоди 100-річчя НГАУ (1999)

Досягнення одного з найстаріших у державі закладів, який перетворився на багатопрофільний, стали підставою для рішення Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2002 р. про реорганізацію його в Національний гірничий університет.

Сьогодні НГУ – це 9 факультетів і 5 інститутів, потужна науково-дослідна частина, багата книжковими фондами і читальними залами бібліотека, розвинута редакційно-видавнича база, високий рівень комп'ютерного оснащення, також Українсько-Американський ліцей і мережа лінгвістичних центрів. Це також 11 навчально-лабораторних корпусів, 6 студентських гуртожитків, 3 полігони (геодезичний, буровий і вибуховий), мінералогічний та історичний музеї, 6 навчально-науково-виробничих комплексів, спортивно-оздоровчий комплекс, культурний центр.

Сучасний НГУ – це фундаментальні й прикладні наукові дослідження, вирішення наукових і технічних питань, освоєння природних ресурсів України. Університет розв’язує пріоритетні проблеми паливно-енергетичного комплексу і мінерально-сировинної бази на принципах використання потенціалу та досягнень наукових шкіл. Так, професори Г.Г. Півняк, В.І. Бондаренко, І.О. Садовенко та доцент В.Т. Заїка розробили й упровадили нові способи і технології збереження геологічного середовища, що забезпечило ефективне енергозберігаюче виймання вугілля на шахтах Західного Донбасу; професор К.Ф. Тяпкін і доцент В.М. Гонтаренко дослідили закономірності деформації верхньої частини тектоносфери Землі; професор А.Ю. Дриженко створив високоефективні екологоорієнтовані технології видобутку корисних копалин на основі керування станом гірського масиву та впровадження їх у роботу кар’єрів; професор В.В. Соколов відкрив явище стрибкоподібного підвищення електропровідності порід і мінералів під впливом температури й слабого електричного поля; професор І.О. Садовенко успішно вирішує проблеми проектування і будівництва об’єктів у складних інженерно-геологічних умовах, де існує загроза зсувів [53, с. 129 – 130]. Професор Р.П. Дідик є одним із піонерів фундаментальних досліджень процесів зварювання, зміцнення й утворення нових матеріалів за допомогою вибуху. Ефективну експлуатацію вугільних шахт України забезпечують дослідження професора О.М. Шашенка, які стосуються нових ресурсозберігаючих засобів кріплення та охоронних конструкцій капітальних виробок на основі геомеханіки системи «кріплення – масив породи».

Особливістю наукової діяльності вчених Національного гірничого університету є інтеграція науки і освіти, орієнтування на запити ринку праці, участь у вирішенні інженерно-технічних проблем міста й регіону, використання в науковій практиці сучасних інформаційних технологій. НГУ завжди був і є центром зосередження наукового потенціалу і новітніх досягнень гірничої науки в Україні та підготовки інженерних кадрів для гірничої промисловості.

Динамічний розвиток Національного гірничого університету сприяв становленню в Україні інженерної освіти й створенню в системі Національної академії наук України наукових шкіл світового рівня. Легендарні навчальні корпуси та лабораторії НГУ ще зберігають пам’ять про багатьох видатних учених, які не лише досягли висот у сфері науки і техніки, а й були взірцями освіченості, світлого розуму та високої культури. Тут працювали академіки Я.М. Белевцев, О.І. Бродський, О.М. Динник, В.Ю. Забігайло, В.А. Лазарян, М.В. Луговцев, Г.М. Малахов, З.І. Некрасов, В.П. Нікітін, М.О. Павлов, Л.В. Писаржевський, М.С. Поляков, В.М. Потураєв, М.М. Протодьяконов, М.П. Семененко, К.Ф. Стародубов, Д.М. Синцов, О.М. Терпигорєв, М.М. Федоров, О.П. Чекмарьов, Л.Д. Шевяков, Б.І. Чернишов. Вагомий внесок у розвиток науки також зробили члени Академії наук України: Ф.О. Абрамов, О.С. Бешта, Є.Г. Булах, А.Ф. Булат, Є.І. Єфремов, Д.П. Коновалов, Г.Г. Півняк, О.М. Пеньков, С.П. Родіонов, К.Ф. Тяпкін, Л.М. Сапожников, В.Б. Соллогуб, А.Г. Шапар, О.З. Широков [52]. На різних етапах розвитку університету ці люди становили своєрідний центр, навколо якого зосереджувався міцний

колектив учених, вони створили визнані у світі наукові школи хімії, фізики, математики, механіки, геотехнологій, геології, геофізики, економіки, металургії, електроенергетики, збагачення корисних копалин, транспорту, машинобудування.

Національний гірничий університет невпинно розвивається, розширюються масштаби й обсяги його наукових здобутків. Власне, історія розвитку вузу відображає економічний стан держави та регіону, рівень науково-технічного прогресу, суспільно-політичного й культурного життя країни.

Сучасний рівень досягнень Національного гірничого університету, його місце серед інших вищих навчальних закладів України, наукові успіхи вчених і вже набутий міжнародний авторитет – усе це результат праці багатьох поколінь викладачів і науковців, суттєвого внеску в науку й виробництво випускників і, звичайно, його керівників.

Колектив Національного гірничого університету завжди свято зберігав традиції та поважав свою історію. Це підтверджується і діяльністю Народного музею НГУ ім. О.М. Поля, і виданими в різний час книгами про минуле університету та окремих провідних кафедр, і численними нарисами й статтями про розвиток деяких наукових шкіл, життя і діяльність окремих учених та про важливі події в історії навчального закладу. Написані на основі документальних і розповідних історичних джерел дослідження свідчать про те, що його більш ніж столітній шлях був досить важким, доля багатьох учених і співробітників на певних етапах його розвитку – трагічною, а успіхи були досягнуті завдяки самовідданій праці багатьох людей, таланту видатних науковців, педагогів, керівників.

Попри розмаїття досліджень з історії Національного гірничого університету, поза увагою незаслужено залишилися ті люди, котрі на різних етапах його розвитку очолювали навчальний заклад і на плечах яких лежала велика відповідальність за все, що відносилось до його діяльності, а в окремі періоди – і за те, що виходило за її межі.

Гірничий навчальний заклад за час свого існування пережив три революції, дві світові війни, політичні репресії, корінні зміни навчального процесу і виокремлення двох факультетів у самостійні вищі навчальні заклади, а цілого ряду наукових напрямів – у самостійні науково-дослідні інститути, галузеві й проблемні лабораторії. При цьому етапи надзвичайного піднесення наукових досліджень змінювалися періодами «затишшя». Власне, це були переважно незалежні від очільників закладу обставини, які впливали на його розвиток. Але і в умовах тиску обставин ректор багато в чому визначав зміст роботи керованого ним колективу.

Саме тому в цій книзі нарисів зроблено спробу віддати належну шану тим, на чию долю випало керувати вищим навчальним закладом у різні історичні періоди його розвитку.

Усього на вищій керівній посаді в Національному гірничому університеті від часу його відкриття побувало 17 осіб, які обіймали її від кількох місяців до кількох десятиліть. Серед них – видатні вчені, організатори освіти й науки М.Й. Лебедєв, О.М. Терпигорєв, С.А. Заборовський, Я.І. Грдина,

Л.В. Писаржевський, В.М. Маковський, П.Г. Нестеренко, О.О. Ренгевич, В.М. Потураєв, В.І. Онищенко, Г.Г. Півняк, самовідданий фундатор КВГУ гірничий інженер С.М. Сучков, який створив умови для потужного розвитку науки вже в перші десятиліття діяльності закладу. У цьому ряду керівників є й випадкові люди, які не з власної волі опинилися на посаді, що не відповідає їх досвіду і науково-педагогічній кваліфікації (Г.А. Шуб, М.І. Волін, Є.І. Черепов, П.І. Герасимов, М.Г. Лірський). Три ректори були безпідставно репресовані в 30-ті роки.

Очільник вищого навчального закладу спочатку називався директором, потім ректором, з 1930 р. – знову директором, а з 1961 р. – ректором.

Пропоновані читачеві нариси про ректорів Національного гірничого університету написано з використанням вже існуючих досліджень, а також опублікованих та архівних історичних джерел. Через висвітлення життя і діяльності кожного керівника автор прагнув сформувати в читача цілісне уявлення про важкий, але славний шлях розвитку Національного гірничого університету, про самовіддану працю його колективу на благо єдиної соборної України – запоруку успішного майбуття.

Портрети ректорів, репродукції з яких вміщено в книжці, належать пензлю заслуженого художника України Г.В. Єгорової та художника В.Т. Токмакова. Англійський переклад здійснено кафедрою іноземних мов (завідувач – професор С.І. Кострицька). Фото надані співробітниками Народного музею історії НГУ ім. О.М. Поля (директор – доцент І.С. Нікітенко).

FROM KATERYNOSLAV HIGHER MINING SCHOOL TO THE NATIONAL MINING UNIVERSITY

The National Mining University – the first higher technical educational institution of southern Ukraine – celebrated its 115th anniversary in autumn 2014. Established in an already very important industrial centre for those days, it took two decades for the university to become the scientific and technical “Piedmont” of not only the southern region, but also of the whole country. This gave rise to several additional higher educational institutions and almost twenty scientific and research institutes and applied research laboratories that came to be recognized on the national level. Scientific schools appeared in this area along with discoveries having great importance for the national industry. At the beginning of the last century, both NMU staff and students became significant contributors to the social, political, and cultural life of the city and region, having laid strong foundations for the development of the humanities components in the educational process of the present-day university.

The foundation of a higher educational institution in Katerynoslav was the response to the intense development of the mining and metallurgical industry in the southern Russian Empire. On the one hand, field development required the detailed geological study of Donetsk coal, Kryvyi Rig iron ore, and Nikopol manganese basins. On the other hand, the development necessitated the technical maintenance of active mines, ore mines, and metallurgical enterprises. The first task could be solved to some extent with the help of geologists from the Geological Committee founded in Petersburg in 1992 to study these basins. However, the problem of providing enterprises with specialists and technicians, especially mining and industrial engineers, was more complicated [53, p. 123].

The problem of training national high- and medium-level engineering and technical staff was especially fervent in the middle of the 1980s. Even the largest Donbass mines had just one or two engineers while there should have been at least eight to ten. Publications in “The Mining Messenger” – a body of mining specialists of the Russian South located in Kharkiv – showed the urgency for this problem to be solved. A specific instance demonstrates the lack of mining engineers resulting in a situation when “one should call foreign engineers who do not know our language, laws or traditions that is very inconvenient in many cases” [21, 1896, No. 3. – P. 2467]. M.O. Pavlov, academician and metallurgist, wrote the same in his memoirs [51, p. 277, 281, 287]. At that time there were only 650 mining engineers in the state, not more than 450 of them working, while the rest filled administrative positions in mining agencies [21, 1896, No. 3. – P. 2476]. Petersburg Mining Institute (PMI) could not meet the growing staff demand. It stipulated the necessity of a considerable increase in the number of engineers and the development of close contact between future specialists and branch enterprises.

Katerynoslav Higher Mining School (KHMS) was officially opened on the 12th of April, 1899. At that time, it included two departments – mining and plant. According to the “Regulations for Katerynoslav Higher Mining School” approved by the Tsar, this education lasted for 3.5 years and training of mining and plant

technicians. As the result of a long-lasting struggle between the KHMS academic board and local Katerynoslav authorities to elevate the status of the institution, new KHMS “regulations” were approved in 1903; according to these regulations there would be four-year educational periods and graduates would become mining or metallurgical engineers. The title of a mining engineer could be obtained after two years of employment and examinations at PMI [34, p. 75]. It was only in June 1912 when, according to the “Act of Transforming Katerynoslav Higher Mining School into the Mining Institute,” its graduates would begin receiving the title of a mining engineer [34, p. 450].

All the aforementioned obstacles did not inhibit the development of this new educational institution, the formation of its teaching staff, the quality of engineer training, or the social, political, and cultural activity of its scientists. Academician M.O. Pavlov identified one of the characteristic features of KHMS. He noted that the “Teaching peculiarity of Katerynoslav Higher Mining School (being, probably, its main advantage) was in the fact that the progression of each subject involved practical classes or calculation exercises beginning right after the first class” [51, p. 255].

Strong scientific schools appeared at this young educational institution within the very first decades in the wake of the rapid industrial development of both the Katerynoslav province and the whole southern part of the empire, and the high level of the development of worldwide science and technology. These schools set the forefronts of modern research in global branches of science and technology – primarily in rock mechanics, geology, mineralogy, chemistry, physics, and metallurgy. The pioneers who founded these scientific schools at the beginning of the 20th century became professors: O.M. Terpygorev (mining skills), M.M. Protodiakonov (mining pressure), O.M. Dynnyk (theory and calculation of hoisting cables and rock pressure study), V.O. Guskov (mineral processing), P.M. Leontovsky (surveying), M.I. Lebedev (Donbass stratigraphy), L.L. Ivanov (regional mineralogy, genesis, and physiography of minerals of Ukraine), I.I. Tanatar (ore mining), P.G. Rubin (metallurgy), L.V. Pysarzhevsky (electrical chemistry), and M.M. Fedorov (mining mechanics). In his lectures entitled “Machine Parts,” Professor Ya.I. Grdyna sought to explore the perfect character of human and animal motions influencing certain ideas and principles in bionics, with the practice appearing several decades later.

The phenomenon of the development and efficient work of scientific schools in Katerynoslav is explained by the fact that the first director S.M. Suchkov along with the KHMS council invited mostly young and talented engineers with specific teaching experience to teach basic disciplines (among them such future professors and founders of scientific schools as G.Ye.Yevreinov, I.I. Tanatar, A.P. Vynogradov, S.S. Gembitsky, L.D. Sheviakov and others). KHMS authorities managed to arrange training in foreign scientific and research centres for professors, associate professors, and assistants, to encourage them to participate in various international scientific forums as well as scientific and industrial exhibitions. This gave opportunities to quick mastering of innovative science and technology with implementation in both research and educational processes. Great attention was also paid to the development

of the material and technical bases for education and research (study rooms, laboratories, workshops, libraries, mineralogical museum, own publishing house).

Close relationships of scientific schools with the mining and metallurgical industries requiring constant technical development and productivity enhancement were important reasons for the development of these schools. In addition to all of these factors, educational and production practice through excursions to mines and plants under the guidance of professors ensured that graduates developed superb operating skills at places of production and experienced high-quality training as engineers. Katerynoslav Mining Institute trained a total of 457 mining and metallurgical specialists within the period up to 1917 [30, p. 230].

Following a difficult period of revolutions, civil war, ruin, and staff losses, Katerynoslav Mining Institute opened two new departments – geological prospecting and surveying. In 1921, two new departments appeared within the mechanical faculty – foundry and electromechanical engineering. In 1924, the year of its 25th anniversary, the mining institute had three faculties, several educational buildings, 35 study rooms and laboratories, two libraries, and a mineralogical museum. There were 69 educators on staff.

During the 1920s, scientific developments of the scientists of Katerynoslav (beginning in 1926 – Dnipropetrovsk) Mining Institute were subject to the agenda of state industrialization. Due to the implementation of the GOELRO (State Commission for Electrification of Russia) plan and the restoration of the coal and ore mining industries there was a need to train mining engineers in electrical engineering. Professor (later, academician) V.P. Nikitin, founder of the first scientific school of electrical engineering and electrical welding, was responsible for that in KMI. Mechanical engineer and professor V.M. Makovsky was the first in the country to develop a gas turbine. Professor O.M. Dynnik worked out calculations of hoisting mine cables, form persistence, and balance elasticity. G.Ye. Yevreinov, founder of the scientific school of mining electrical engineering, dealt with problems of electification for mining enterprises. Professor L.M. Fortunato developed the method to blow down Thomas pig iron with high silicon content.

At the beginning of the 1920s professor V.O. Guskov began studying a problem of graphite, lead, and zinc ore concentration that resulted in the renewal of lead and zinc ore development and the training of mining engineers in the “processing engineer” specialization. In 1926 the chemical engineering department began to train coke-chemical engineers. Studies of professor L.V. Pizarzhevsky and his students in the field of electronic chemistry were of such importance that in 1927 Dnipropetrovsk Institute of Physical Chemistry of the Academy of Sciences of the USSR was established on the basis of this department [34, p. 160]. Its student (later, academician) O.I. Brodsky had great contributions to the theory of adsorption processes.

In 1930, according to the decision of the Supreme Council of National Economy of the USSR, metallurgical and chemical engineering institutes were singled out of Dnipropetrovsk Mining Institute. The Institute of Nonferrous Metals (later the Southern-Caucasian Mining and Metallurgical Institute) was established on the basis of DMI. Afterwards the Mining Institute trained engineering staff only for

ore mining industry and geological prospecting. Staff and material-technical losses resulted in significant difficulties in DMI activity; but gradually it renewed its strength. Unfounded political repressions that took the lives of two rectors, numerous professors, and associate professors had drastic consequences for the teaching staff of the Mining Institute.

The war with fascist aggressors was a great test for Dnipropetrovsk Mining Institute. More than 300 students and members of the teaching and support staff were mobilized. Other scientists, being evacuated to Sverdlovsk and Karaganda, worked in mining institutes and held appointments as engineers at Narkomktsvetmet enterprises taking action to help conquer the enemy.

In the autumn of 1943, the Mining Institute returned to Dnipropetrovsk to renew its activity. Along with the renewal of the educational process, the staff worked to restore the destroyed educational buildings, laboratories, and hostels using its own resources. Research of DMI scientists and graduate projects of that period were dedicated to this main task – the reconstruction and development of Donbass coal, Kryvyi Rig iron ore, and Nikopol manganese ore basins. Some of the evacuated teaching staff did not return to Dnipropetrovsk. Instead, during the first postwar years the mining institute welcomed young scientists who further became professors and research supervisors of important scientific schools. There were such names among them as M.L. Afanasiev, S.G. Borysenko, D.K. Kriukov, B.O. Kuznetsov, F.I. Kucheriavy, O.P. Maksymov, O.G. Osetsky, O.V. Savostianov, M.V. Sedenko, M.V. Stovas, S.A. Shagoiants, I.G. Shtokman, Ya.A. Iunkov, and V.G. Iasov.

Dnipropetrovsk Mining Institute celebrated its 50th anniversary in 1949 with 165 teachers providing training for 1,942 students in four faculties with nine specialization areas [34, p. 207]. In 1951 the Faculty of Mine Construction was founded. By the mid 50s DMI was completely rebuilt largely thanks to the efforts and talent of Rector Petro Grygorovych Nesterenko.

The next period is characterized by gradual development of the material and technical base of the institution, an increase in the annual number of graduating mining engineers, and the introduction of new specializations because of new technical equipment in the mining industry. Industrial demand resulted in the birth of the Faculty of Electrical Engineering in 1963. By the end of the 1970s DMI had eight faculties: Mining, Geological Prospecting, Mechanical Engineering, Mine Construction, Electrical Engineering as well as a part-time faculty, an extramural faculty, and a special-purpose faculty dealing with the re-training of mining specialists. DMI also had two branches – in Chervonoarmiisk (Donetsk region) and Oleksandria (Kirovograd region).

Scientists of the Mining Institute are honoured for the discovery of the coal industry potential of Western Donbass. Studies of stratigraphy and quality of north-west Donbas areas coal carried under the guidance of professors O.Z. Shirokov and P.G. Nesterenko had great effect upon the development of this region.

In the 60-80s of the 20th century the research by DMI scientists was aimed at towards the solution of such important scientific and production problems as coal extraction automation, improvement of mine ventilation and mining transport efficiency, further development of rock pressure theory and methods of mine working

support, electrical equipment of mining enterprises etc. Important scientific schools appeared at that time continuing traditions of predeceasing scientists of the first quarter of the 20th century and meeting the requirements of technical demands of new time. DMI scientific schools of that period included: open-pit mining methods (professors M.G. Novozhylov, A.Yu. Dryzhenko, I.L. Gumenyk), geology of coal basins (professors P.G. Nesterenko, O.Z. Shyrovkov, Yu. M. Nagorny, V.M. Nagorny), underground mining methods (professors Ya.E. Nekrasovsky, I.A. Kyiashko, O.V. Kolokolov, A.I. Zilberman, V.I. Bondarenko), mining and metallurgical electrical power engineering (professors S.A. Volotkovsky, G.G. Pivnyak), mining aerology, mine and ore mine ventilation (professors F.O. Abramov, V.O. Boiko, M.F. Kremenchutsky, O.V. Zberovsky), interpretation of geophysical anomalies and geoinformation systems (professors Ya.A. Iunkov, G.Ya. Golizdra, K.F. Tiapkin, B.S. Busygin), mineral dressing methods and complex use of mineral raw material (professors V.I. Karmazin, Yu.Yu. Sergo, M.G. Bedran, P.I. Pilov), mechanical-engineering technology, material sciences, and physical and technical methods of metal working (professors P.M. Shilov, R.P. Didyk), calculation and design of mine cables, rubber-rope cables and conveyor belts technology (professors F.V. Florynsky, L.V. Komesov).

It was also the time when innovative surveying, mining, and electrical engineering equipment was implemented into both DMI academic process and scientific research; in 1966 first “Minsk-1” computing machine was purchased with the following establishment of the Computer centre. Close relationships with production enterprises being established during long time resulted in the organization of 14 branch and basic research scientific laboratories having involved scientists of different departments and being funded by the corresponding production branches.

In 1982 Gennadiy Grygorovych Pivnyak (now he is an Academician of the Academy of Sciences of Ukraine) became the head of Dnipropetrovsk Mining Institute. Despite all the problems observed in the society and state mechanism of that time including the sphere of science and technology, the Mining Institute still had positive dynamics of development. Achievements of scientific and technical revolution were implemented into both scientific activity and academic process quite intensively; the Institute searched for the ways to optimize the efficiency of both academic process and engineering and research activity in particular by means of certain structural changes; material and technical base developed as well. There was the first decade when DMI teaching and operating staff got 300 appartments; drilling testing area and two educational buildings were built; new educational building 10 opened its doors at the beginning of the 21st century.

In 1993 according to the results of state accreditation, DMI got the status of autonomous state educational institution of the 4th level along with its new name – State Mining Academy of Ukraine. In 1997 the Academy was granted National status. Preparations and celebration of the 100th anniversary of the Academy (in 1999) became the right moment to analyze the history of its development, to teach its students to respect their alma mater, the work of its scientists of different generations. It was the time for a great step forward to the educational, scientific and research work, the time to reequip the laboratories with innovative facilities, and widen

international relations. Thus, there were only the 1990s when the scientists of the Academy got more than 600 certificates of authorship and patents; 37 original developments were protected by the patents of Italy, the USA, France, Germany, Sweden, and Japan [53, p. 129].

The achievements of Higher Educational Institution with a 100-year history and its transformation into multidiscipline educational institution were the reason for the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 28 February, 2002 to reorganize it into the National Mining University.

Today the NMU has 9 faculties and 5 institutes, a mighty scientific and research division, a library with rich book stock and reading halls, a developed editorial and publishing complex, a high level of computer equipment, a Ukrainian-American lyceum and the network of linguistic centres. NMU includes 11 educational and laboratory buildings, 6 hostels for students, 3 testing areas (surveying, drilling, and explosion ones), mineralogical and historical museums, 6 educational, scientific and production complexes, health and recreation complex, and a Cultural Centre.

Today the NMU is famous for its fundamental and applied scientific achievements, solution of scientific and technical problems of Ukrainian resource development. The University solves priority problems of fuel and energy complex as well as mineral and raw material base on the principles of using potential and development of scientific schools. Thus, professors G.G. Pivnyak, V.I. Bondarenko, I.O. Sadovenko, and associate professor V.T. Zaika have developed and implemented new methods and techniques to preserve geological environment that provided efficient energysaving coal extraction in Western Donbass mines; professor K.F. Tiapkin and associate professor V.M. Gontarenko have studied regularities of deformation of Earth's tectonosphere upper part; professor A.Yu. Dryzhenko has developed high-efficiency environmentally oriented techniques to extract minerals on the basis of rock mass control and its implementation in open-pits; professor V.V. Sobolev has discovered a phenomenon of significant increase of rock and mineral electrical conductivity under the effect of temperature and weak electric field; professor I.O. Sadovnikov has successfully solved the problems of design and construction under complex engineering and geological conditions with landslide hazard [53, p. 129-130]. Professor R.P. Didyk is one of the pioneers of fundamental research of the processes of welding, strengthening, and obtaining new materials with the help of explosion. Studies by O.O. Shashenko dealing with new resource saving methods to support and protect structures of permanent mine workings on the basis of geomechanics of "support-rock mass" system provide efficient operation in Ukrainian coal mines.

Integration of science and education, orientation towards labour market demands, participation in the solution of engineering and technical problems of both city and region, use of modern technologies in the studies are characteristic features of the research activity of NMU scientists. The National Mining University has always been the centre to accumulate scientific potential and achievements in mining science in Ukraine as well as the centre of training engineering staff for the mining industry.

Dynamic development of the National Mining University has contributed to the development of engineering education in Ukraine and establishment of international level scientific schools in the system of the National Academy of Sciences of Ukraine. Legendary NMU educational buildings and laboratories still keep the memories about their outstanding scientists who do not only made a huge contribution to the development of science and technology but also are the examples of brilliantly educated and cultured specialists. The following academicians worked here: Ya.M. Belevtsev, O.I. Brodsky, O.M. Dynnyk, V.Yu. Zabigailo, V.A. Lazarian, M.V. Lugovtsev, G.M. Malakhov, Z.I. Nekrasov, V.P. Nikitin, M.O. Pavlov, L.V. Pysarzhevsky, M.S. Poliakov, V.M. Poturaiev, M.M. Protodiakonov, M.P. Semenenko, K.F. Starodubov, D.M. Syntsov, O.M. Terpygorev, M.M. Fedorov, O.P. Chekmariov, L.D. Sheviakov, B.I. Chernyshov, and O.N. Shcherban. Members of the Academy who made a great contribution to the development of science are as follows: F.O. Abramov, O.S. Beshta, Ye.G. Bulakh, A.F. Bulat, E.I. Efremov, D.P. Konovalov, G.G. Pivnyak, O.M. Penkov, S.P. Rodionov, K.F. Tiapkin, L.M. Sapozhnykov, V.B. Sollogub, A.G. Shapar, and O.Z. Shyrovok [52]. At different stages of the University development these people set up the so-called centre on the basis of which they founded scientific schools of chemistry, physics, mathematics, mechanics, geotechnologies, geology, geophysics, economics, metallurgy, electrical power engineering, mineral dressing, transportation, and machine building being acknowledged all over the world.

The National Mining University is constantly developing by widening a range and extent of scientific achievements. Generally speaking, history of its development reflects the economic situation of both the state and the region, level of scientific and technical progress, social, political, and cultural life of the country.

The current level of the National Mining University development, its position among other Ukrainian educational institutions, scientific achievements of its scientists, and the acknowledged international standing are the result of the work of many generations of the teaching staff, considerable contribution to the science and production made by its graduates and heads.

The National Mining University has always kept traditions and respected its history. This is confirmed by the work of the NMU Museum named after O.M. Pol with books (published during different periods) on the history of both the university and its departments containing numerous essays and articles about the development of certain scientific schools, life and work of separate scientists, important events in the history of this educational institution. The evidences based on documentary and spoken historical sources show that more than a centenary history is quite complicated; at some periods many University scientists and staff members had tragic destiny; and University successes were achieved owing to dedicated work of numerous people, talents of prominent scientists, teachers, and principals.

At different periods of its development, the National Mining University has been subject to numerous studies of its history. These studies have followed the people heading the institution, the people with the responsibility for the university's numerous activities.

During its history, the National Mining University has outlived three revolutions, two world wars, political repressions, radical changes of academic processes, the separation of two faculties into independent educational institutions, transformation of many scientific schools into independent scientific and research institutes, branch and basic research laboratories; its periods of active scientific life were sometimes replaced by periods of relative “silence.” Generally, these circumstances influencing the university’s development did not depend upon the heads. However, under certain stressful conditions, much depended upon the rector as for the work of the staff he headed. This book of essays pays tribute to those, whose destiny was to head this higher educational institution in different historical periods of its development.

There have been 17 people who have held the highest position in the National Mining University since its establishment; some having held this position for several months and some up to several decades. They were outstanding scientists and organizers of education and science: M.Io. Lebedev, O.M. Terpygorev, S.A. Zaborovsky, Ya.I. Grdyna, L.V. Pysarzhevsky, V.M. Makovsky, P.G. Nesterenko, O.O. Regnevyeh, V.M. Poturaev, V.I. Onyshchenko, G.G. Pivnyak, and the dedicated founder of KHMS, mining engineer S.M. Suchkov, thanks to whom conditions for mighty scientific development were created within the first decade of the university’s development. This list of heads includes episodial people holding this position against their own free will and the position did not correspond to their experience and scientific and teaching qualification (G.A. Shub, M.I. Volin, E.I. Cherepov, P.I. Gerasymov, M.G. Lirsky). Three rectors were repressed in the 1930s groundlessly.

First, head of the Higher Educational Institution was called a director, then the head was called a rector, since 1930 it returned to a director, and since 1961 it is a rector.

These essays about the rectors of the National Mining University are written with the use of the available studies as well as archive historical sources. The author covers lives and work of the rectors so that the readers have general understanding of a hard but glorious path of National Mining University development, dedicated work of its staff for the benefit of united Ukraine as the way to its successful future.

The book includes the reproductions of the rectors’ portraits made by honoured painter of Ukraine H.V. Yehorova and painter V.T. Tokmakov. The translation into English is done by the Department of Foreign Languages headed by professor S.I. Kostrytska. The photos are given by the staff of the museum of the NMU history named after O.M. Pol headed by associate professor I.S. Nikitenko.

ФУНДАТОР The founder

Близько 1852 – 1921 рр.

СУЧКОВ
Сергій Миколайович
Sergiy Suchkov

Ректор
1899–1908 рр.

Перша сторінка в славному історію Національного гірничого університету була вписана талановитою людиною, гірничим інженером Сергієм Миколайовичем Сучковим, який очолював перший вищий навчальний заклад Придніпров'я з моменту його заснування і до початку 1908 р.

Відомостей про нього залишилося дуже мало, хоча свого часу це була досить знана в середовищі гірничопромисловців людина. За окремими даними в офіційних джерелах (переважно це накази Гірничого відомства), що публікувалися в «Гірничому журналі» – виданні Гірничого вченого комітету, можна простежити його службову кар'єру.

Випускник Рівненської реальної гімназії Сергій Миколайович Сучков у 1874 р. вступив до Петербурзького гірничого інституту. Вочевидь, матеріальне становище студента було не зовсім благополучним, тому що у фрагментах «Особової справи про студента Сергія Сучкова», яка зберігається нині в Центральному державному історичному архіві (Санкт-Петербург), знаходимо подане ним ректору прохання: «Желая уехать в этом году на практические занятия по геодезии, честь имею покорнейше просить Ваше Превосходительство выдать мне вспомоществование на эту поездку. 28.05.1875 р.» [62, арк. 1–2]*.

У 1879 р. С.М. Сучков з відзнакою закінчив Петербурзький гірничий інститут (ПГІ), здобувши звання гірничого інженера. Тогорічний випуск інженерів дав гірництву немало вчених, відомих чиновників, керівників шахт, рудників і металургійних заводів. Серед них – професор кафедри гірничого та маркшейдерського мистецтва ПГІ, член Гірничого вченого комітету, член Гірничої ради, ради при Міністерстві фінансів Росії, таємний радник Микола Дмитрович Коцовський. Можливо, ця обставина мала певний вплив на просування по службі, безумовно, талановитого організатора С.М. Сучкова.

* Тут і далі цитати з документальних джерел подаються мовою оригіналу із збереженням певних орфографічних особливостей мови того часу (прим. ред.).

Службова кар'єра Сергія Миколайовича Сучкова після закінчення інституту починалася в Головному гірничому управлінні. Його діяльність була пов'язана з відрядженнями, зокрема на Південь імперії, у тому числі, до Харкова, де того часу був центр Акціонерного об'єднання власників гірничопромислових і металургійних підприємств під назвою «З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії». Об'єднання виникло ще в 1874 р., але конституйовано було тільки в 1885 р. після затвердження царем його Статуту. Ця вельми впливова структура промислової буржуазії Півдня Росії, спрямовуючи стратегію розвитку гірничопромислового виробництва, скликала щорічні зібрання, а на постійній основі всі поточні справи вирішувала рада «З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії» [28, с. 363]. З'їзди мали свій друкований орган – «Гірничозаводський листок». Практично із самого початку його редактором-видавцем протягом 1888–1903 рр. був Сергій Миколайович Сучков. Цей журнал виходив двічі на місяць. Про серйозність видання і важливість покладених на нього завдань говорить підбір членів редакційної ради, а саме: гірничі інженери М.С. Авдаков, О.А. Ауербах, Д.І. Іловайський, І.О. Стемковський, С.М. Сучков, Є.М. Таскін, О.М. Шен.

«Гірничозаводський листок» був досить популярним як у середовищі власників шахт, рудників, металургійних заводів, так і серед технічної інтелігенції. У ньому друкувалися інформаційні матеріали про організацію акціонерних товариств, будівництво гірничопромислових і металургійних підприємств, відкриття технічних навчальних закладів різного роду (школи гірничих десятників, штейгерів та ін.), про стан розвитку виробництва в зазначених галузях, а також проблемні статті про підготовку інженерів, про технічне оснащення та переоснащення підприємств і т. д. Обов'язково вміщувались матеріали щорічних форумів гірничопромисловців і металургів. «Гірничозаводський листок» і сьогодні є дуже цінним історичним джерелом для вивчення багатьох аспектів промислового розвитку Харківської, Херсонської (Криворіжжя) та Катеринославської губерній протягом останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст. Акціонери «З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії» надавали значні кошти на освіту, будівництво рятувальних станцій, на організацію виставок досягнень науки і техніки, боротьбу з епідеміями, дослідження родовищ корисних копалин. Робота редактора фахового часопису вимагала від С.М. Сучкова не тільки відповідного рівня кваліфікації та культури, але й знання суті проблем, які промисловці або звичайні читачі обговорювали на сторінках «Гірничозаводського листка». У зв'язку з цим редактор дуже добре був обізнаний у питаннях підготовки технічної інтелігенції та гірничозаводської справи.

Однією з важливих проблем, що протягом тривалого часу (з 1896) обговорювалась на сторінках «Гірничозаводського листка», була доцільність відкриття другого в країні гірничого інституту. Результатом дискусії стала організація в 1899 р. Катеринославського вищого гірничого училища. Його директором Гірничий департамент «по Высочайшему соизволенію» 5 липня 1899 р. призначив гірничого інженера, колезького радника Сергія Миколайовича Сучкова. Наказом по Гірничому відомству від 25 листопада він набув чину статського радника з 21 червня (V чин табелю про ранги) [22, 1900, лютий, с. 44].

Займатися справами Катеринославського вищого гірничого училища С.М. Сучков почав ще до його офіційного відкриття. Він переїхав з Харкова до Катеринослава і своєю тимчасовою резиденцією обрав розташоване на Катерининському проспекті Гірниче управління Південної Росії, начальником якого тоді був гірничий інженер, таємний радник І.І. Зеленцов, що також сприяв відкриттю КВГУ.

На момент приїзду С.М. Сучкова до Катеринослава тут уже більше року працював «по Высочайшему соизволению» спеціальний Комітет для збору пожертвувань на спорудження будівель КВГУ, у складі якого були досить відомі та впливові люди: губернатор П.Д. Святополк-Мірський, начальник Гірничого управління Південної Росії І.І. Зеленцов, губернський предводитель дворянства А.П. Струков, міський голова І.Г. Греков, гласний Думи статистик Я.Г. Гололобов, голова губернської земської управи В.П. Карпов, начальник Катерининської залізниці О.А. Верховцев, голова «З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії» А.Ф. Мевіус, кілька директорів великих металургійних заводів, а також інші гірничопромисловці [31, с. 32].

Вже на третьому засіданні комітету був присутній С.М. Сучков. Він очолив створену тоді особливу господарську комісію (до її складу був також включений професор хімії В.В. Курилов). Історичні джерела повідомляють, що з кінця липня по кінець вересня 1899 р. господарська комісія займалася вирішенням низки нагальних питань. Зокрема, необхідно було до споруди Потьомкінського палацу, наданого губернським дворянством на два роки для роботи КВГУ, прибудувати хімічну лабораторію, обладнати приміщення для креслярського залу, аудиторій, бібліотеки, канцелярії, викладацької, забезпечити їх необхідними меблями, газом, електрикою і водою, придбати прилади й препарати для лабораторій і кабінетів, підручники та посібники для бібліотеки.

Сергій Миколайович першим передав училищу зі своєї бібліотеки 2571 том книг і періодичних видань. Він же звернувся до керівництва Петербурзького гірничого інституту, Гірничого департаменту та «З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії» з проханням надіслати колекції мінералів Мінералогічному музею як навчальній базі для студентів.

Вже 7 вересня С.М. Сучков провів перше засідання вченої ради КВГУ для вироблення правил проведення конкурсних вступних іспитів. З 15 по 24 вересня було здійснено конкурсний відбір абітурієнтів на перший курс гірничого та заводського відділень училища (серед перших студентів виявилися майбутні професори КГІ А.П. Виноградов, Г.Є. Євреїнов, Й.І. Танатар). Так що до 30 вересня (12 жовтня за новим стилем) 1899 р., коли офіційно й урочисто було відкрито КВГУ, під керівництвом директора С.М. Сучкова була проведена величезна підготовча робота.

Катеринославське вище гірниче училище протягом перших шістьох років своєї діяльності підпорядковувалося Гірничому відомству Міністерства землеробства та державного майна. Це відомство затверджувало професорсько-викладацькі кадри вузу, займалося переміщенням викладачів на посадах, присвоєнням чинів, давало дозвіл на відрядження і т. д. Певна річ, ці питання вирішували на основі пропозицій керівництва навчального закладу. Отже, Сергій

Миколайович Сучков брав активну участь у підборі педагогічних кадрів, які повинні були забезпечити навчальний процес на I курсі, а потім вів планомірну роботу, укомплектовуючи штати КВГУ найбільш талановитими вже досвідченими або молодими вченими, прагнув створити умови для їхнього творчого зростання. Геолог, автор статті «Геологічні науки в Катерино-славському вищому гірничому училищі», М.М. Карлов так характеризує діяльність керівника: «Перший директор КВГУ С.М. Сучков працював до цього призначення інженером у Харкові, добре знав потреби виробництва і прагнув до найліпшої постановки викладання. Незважаючи на вельми скромне матеріальне забезпечення професорсько-викладацького персоналу, затверджене царським урядом (річний оклад утримання екстраординарного професора – 2000 крб, ординарного – 3000 крб), Сучков зумів залучити до викладання основних дисциплін в училищі багатьох визначних спеціалістів гірництва і металургії, не переймаючись їхньою молодістю і браком педагогічного стажу» [20, с. 65].

Серед перших викладачів КВГУ було два ординарних професори (випускники Казанського університету В.В. Курилов і Д.М. Синцов), один екстраординарний професор (Л.А. Ячевський – випускник Петербурзького гірничого інституту). Вони забезпечували викладання курсів хімії, чистої математики і мінералогії. Асистентом на кафедрі вищої математики був випускник Московського університету В.Є. Загулін, асистентом лабораторії на кафедрі аналітичної хімії – теж випускник цього університету М.Д. Аверкієв (майбутній доктор наук), креслення і нарисну геометрію викладали випускник Петербурзького технологічного інституту А.Ф. Родзевич-Білевич та гірничий інженер І.С. Яхонтов, маркшейдерське мистецтво – гірничий інженер В.П. Степанов, геодезію – кандидат математичних наук, інженер шляхів сполучення В.О. Татаринів, технічні переклади з німецької та французької мов – випускники Харківського університету В.К. фон Дессінг і Ф.І. Пікре (обидва позаштатні викладачі), нарешті, богослов'я – кандидат богослов'я, протоієрей Преображенського кафедрального собору отець Дмитро Страховський.

Найбільш сильний корпус викладачів часу директорства С.М. Сучкова буде сформований трохи пізніше, а спочатку став у пригоді так званий «місцевий ресурс»: професор Л.А. Ячевський, колишній керівник Єнісейської геологічної партії, уродженець Катеринослава, батько якого працював в окружному акцизному управлінні; маркшейдер Гірничого управління Південної Росії В.П. Степанов, завідувач міської хімічної лабораторії Д.П. Козирєв, священник Д. Страховський.

В очолюваному С.М. Сучковим закладі освіти, що перебував на етапі становлення, розробка навчальних планів йшла паралельно з академічним процесом. Скопіювати їх з планів Петербурзького гірничого інституту було неможливо через дві обставини: в цих закладах діяли різні статuti й, відповідно, терміни навчання студентів, а принциповою відмінністю КВГУ від класичного Петербурзького гірничого інституту була велика частка в навчальному плані практичних занять, зокрема безпосередньо на виробництві.

Доречно зауважити, як оцінював значення практичних занять у КВГУ його багаторічний викладач академік О.М. Терпигорєв у своїх мемуарах

«Спогади гірничого інженера»: «Зараз, через багато десятиліть, я із задоволенням відзначаю, що якість підготовки інженерів у Катеринославському вищому гірничому училищі була дуже високою. До речі, і Петербурзький гірничий інститут, бачачи, як позитивно діють на якість підготовки спеціалістів набуті ними практичні навички, також почав проводити обов'язкову літню студентську практику. У той час, коли я вчився в Петербурзі, така практика була не обов'язковою і зовсім не контролювалась викладачами інституту» [67, с. 87].

Одночасно з нелегкою справою налагодження навчального процесу, необхідністю постійної уваги до кадрової проблеми, необхідно було створювати власну матеріальну базу: будувати навчальні корпуси, майстерні та лабораторії, займатися фінансуванням, створювати умови для наукової діяльності вчених, включаючи можливості проводити наукові дослідження у власних лабораторіях.

Навчальний корпус № 2 (хімічний) на початку ХХ ст.

Якісна підготовка гірничих і заводських спеціалістів була запорукою успішного завершення боротьби гірничого училища за підвищення свого статусу, який давав можливість випускати не техніків, а інженерів. За директорства С.М. Сучкова було взято перший рубіж, коли в 1903 р. затвердили нову редакцію Положення про КВГУ. Тепер в училищі передбачався 4-річний термін навчання, захист дипломних проектів «в особой комиссии, при участии представителей горнозаводской промышленности» та видача випускникам дипломів зі званням рудникового (поки що не гірничого) інженера та інженера-металурга й надання права «самостоятельного заведывания разными отраслями горного и заводского дела». Більше того, після дворічної роботи на підприємствах випускники мали право складати іспити в ПГІ на звання

гірничого інженера [34, с. 75]. Але боротьба за підвищення статусу тривала і завершилась тільки в 1912 р. перетворенням КВГУ на Катеринославський гірничий інститут. Особистий внесок Сергія Миколайовича Сучкова у вирішення цього питання безперечно був вагомий.

Створення в Катеринославі гірничого навчального закладу не тільки поклато початок вищій освіті в Катеринославі та в губернії, але й сформувало культурне середовище губернського міста й усього Півдня України. Зайве говорити про створення в КВГУ багатющої бібліотеки, про особисті зусилля С.М. Сучкова в організації Мінералогічного музею, який незабаром став однією з визначних пам'яток міста, цікавим екскурсійним об'єктом для дітей і дорослих. Це елементи матеріальної бази навчальної та наукової роботи студентів і викладачів. Але важливо зауважити, що саме вчені КВГУ стали ініціаторами та організаторами в 1901 р. Катеринославського наукового товариства (КНТ), метою якого було стежити за успіхами науки та сприяти розвитку й популяризації наукових знань за допомогою проведення лекцій, читань, нарад з окремих проблем. Товариство сприяло створенню бібліотек, виданню науково-популярної літератури природничо-технічного й педагогічного змісту.

Одним з найважливіших напрямів діяльності КНТ було всебічне вивчення рідного краю. У цьому відношенні дуже помітною була акція відкриття в місті природничо-краєзнавчого музею (перш за все, з навчальною метою) і запрошення з Москви на посаду його директора професора Д.І. Яворницького [64, с. 18].

Другою визначною справою КНТ в цьому напрямі була ініціатива й створення Катеринославської вченої архівної комісії в 1903 р. Ідея щодо її організації виникла ще в 1895 р. серед діячів, що групувалися навколо «Катеринославських губернських вістей», однак через відсутність науковців-істориків тоді вона не була реалізована. У колі засновників Катеринославської вченої архівної комісії та учасників її перших засідань бачимо Сергія Миколайовича Сучкова і деяких представників професорсько-викладацького корпусу КВГУ (професора В.В. Курилова, асистентів Е.А. Штебера і В.Є. Загуліна, викладача Д. Страховського) [39, с. 10]. Участь С.М. Сучкова у створенні вченої архівної комісії мала не практичне, а морально-психологічне значення, оскільки він був відомою і шанованою в місті людиною. Катеринославська вчена архівна комісія за час своєї діяльності багато зробила в галузі дослідження та збереження документальних і розповідних джерел, які стосуються історії краю.

Продовженням роботи науковців над вивченням природи та історії рідного краю було видання «Збірника Катеринославського наукового товариства», редагованого професором В.В. Куриловим і приуроченого до XIII Археологічного з'їзду в Катеринославі (серпень 1905). Отже, директор училища С.М. Сучков брав особисту участь у культурному житті краю або ж заохочував до цієї справи своїх співробітників.

Період директорства Сергія Миколайовича Сучкова в КВГУ характеризується негативними для навчального процесу наслідками

студентських заворушень, перші симптоми яких проявилися в березні 1901 р. Протести були викликані введеними урядом Тимчасовими правилами розпорядку у вищих навчальних закладах (1899), згідно з якими студентів віддавали в солдати після їх виключення з вузу за дисциплінарні порушення, а також було встановлено негласний поліцейський нагляд над студентами.

Наслідком сходки студентів і загального політичного напруження серед молоді в стінах КВГУ було припинення занять на цілий місяць. Цікавий запис у журналі ради КВГУ 12 березня 1901 р.: «В воскресенье 11/III студенты собрались в чертежном зале и затем разошлись спокойно. Сегодня заявляли, что они постановили провести мирную забастовку, причем добавляли, что это движение не вызвано недовольством начальством Училища» [30, с. 101]. Студентські заворушення вийшли за межі вузу. Під впливом місцевого комітету РСДРП студенти в різних районах міста розклеювали листівки з антиурядовими закликами. Серед заарештованих після розгону демонстрації 15 грудня 1901 р. було 40 осіб, половину з них становили студенти КВГУ.

Керівництво училища пояснювало участь своїх студентів у політичних демонстраціях трьома причинами: впливом харківських подій у березні (студентських заворушень), скупченням у місті безробітних, а також пригніченим становищем студентів КВГУ через перевантаженість навчальними курсами, які вони мали засвоїти за 3,5 роки при «неповноцінності» їхнього майбутнього диплома. Як видно, рада КВГУ і цю ситуацію намагалася використати, щоб домогтись підвищення статусу училища та збільшити термін навчання студентів.

У той же час офіційний документ певною мірою характеризує С.М. Сучкова. У Політичному огляді подій у Катеринославській губернії, зробленому начальником Жандармського управління, про студентські заворушення 1901 р., говориться: «Что же касается состава учащих лиц, то следует отозваться, что он заполнен большею частью такими, политическая и нравственная благонадежность которых не вызывает, как ничем не скомпрометированная, никакого сомнения, но однако ж, есть и такие, которые, в силу пассивного отношения к вверенным им учебным заведениям, кажутся как бы сочувствующими противоправительственному движению. Таким именно представляется директор Екатеринославского горного училища статский советник Сергей Николаевич Сучков, который не только не принял никаких мер к воспрепятствованию студентам училища осуществить в здании училища в декабре месяце две сходки, на которые он не только дал согласие, но даже высказал, будучи приглашен на заседание к губернатору, по поводу разброса студентами экземпляров воззвания, призывающего на уличные демонстрации 15 и 16 декабря, что не считает себя вправе принимать какие-либо меры воздействия на поведение студентов, проявляемое последними вне стен училища» [34, с. 448].

Досить позитивно про Сергія Миколайовича відгукувалися і його сучасники. Так, майбутній академік О.М. Терпигорев згадував: «Невдовзі я дізнався, що директором училища призначено С.М. Сучкова – інженера, який до того працював у Харкові. Про нього відгукувалися як про хорошу, добру

людину». Така характеристика директора зміцнила бажання Олександра Митрофановича працювати в КВГУ.

Студентські заворушення тривали кілька років, унаслідок чого заняття не раз припинялися на тривалий період.

Перший випуск спеціалістів для гірничої і металургійної промисловості (1903)

За наказом Гірничого департаменту від 18 липня 1905 р. директор КВГУ дійсний статський радник С.М. Сучков був відряджений «в Германию, Бельгию и Францию для обозрени Льежской выставки, для ознакомления с тамошними учебными заведениями и горными предприятиями, сроком на один месяц» [22, 1905, вересень, с. 146]. Незважаючи на неспокійні часи та революцію, що уже розгорнулася в країні, Сергію Миколайовичу вдалося здійснити цю поїздку, інформацію про яку знаходимо в офіційному друкованому Звіті КВГУ за 1905 р.. Виявляється, що весь місяць він провів у Бельгії, де тоді проходила Льезька промислова виставка [48, с. 25]. Причому для цього було використано не робочий, а канікулярний час. До речі, того самого року влітку в закордонних відрядженнях були викладач Г.А. Тихов (2 місяці в Швейцарії та у Франції з науковою метою), асистенти Й.І. Танатар (4 місяці в Німеччині для занять у Фрайберзькій гірничій академії та для наукового вдосконалення) і М.М. Прото-

дьяконов (2 місяці в Німеччині з метою удосконалення в гірничому мистецтві), лаборант М.Д. Аверкієв (2 місяці у Швеції, Норвегії та в Данії для ознайомлення з новими методами аналізу, які застосовувались у місцевих лабораторіях) [48, с. 25]. Це підтверджує факт реалізації базових принципів розвитку КВГУ, визначених його радою і директором С.М. Сучковим на початку діяльності вузу.

1905 революційний рік був дуже важким для навчального процесу в училищі. У спогадах асистента А.С. Реви «До історії революційного руху студентства Катеринославського гірничого інституту» (1924) на підставі різних листівок, відозв, журналів ради КВГУ описуються студентські заворушення цього періоду. 7 лютого сходка студентів прийняла резолюцію: «Мы, студенты Екатеринославского Высшего Горного Училища, собравшись на сходку 7 февраля, единогласно постановили прекратить занятия до 1 сентября 1905 г. и большинством (голосів. – авт.) 150 против 3-х присоединились к резолюции, принятой на сходке студентов С.-П.-Б. технологического института 21-го января 1905 г.» [30, с. 114]. Про це саме пише в книзі «Спогади гірничого інженера» (М., 1956) академік О.М. Терпигорев, який тоді був екстраординарним професором КВГУ і належав до числа «демократичної професури»: «Після подій 9 січня в нашому училищі знову почались студентські заворушення. Тривали вони майже тиждень. За своїм характером ці заворушення набагато переросли рамки академічного життя. У доповідній записці, надісланій до міністерства, рада училища писала, що їй не під силу заспокоїти заворушення, які охопили студентів» [30, с. 114]. Досить цікаво, що рада училища рекомендувала міністру провести «загальний захід в дусі прогресивних реформ, здатних замирити суспільство».

Заняття дійсно припинилися. Розвиток революційних подій у місті за участю студентів, а також арешти деяких з них впливали на стан справ у гірничому училищі. У вересні адміністрація закладу робила спроби розпочати заняття, однак у призначений час студенти не з'явилися. Більше того, 27 вересня до С.М. Сучкова прийшли три студенти із заявою, що в цей день в училищі відбудеться політичний мітинг для обговорення поточних подій. Мітинги і зібрання ставали дедалі частішими, причому в них брали участь не тільки студенти, але й жителі Катеринослава.

У Звіті КВГУ за 1905 р. зазначається, що «Совет Училища хотя и объявлял несколько раз Училище открытым, но по истечении некоторого времени приходилось вновь временно закрывать его и последний раз Училище было закрыто с 23 ноября до 16 января 1906 г.» [30, с. 127].

Фактично заняття в училищі було відновлено тільки в середині лютого 1906 р. У зв'язку з революційними подіями 1905 р. для характеристики особистості С.М. Сучкова показовою є історія адміністративного заслання до Рязані професора О.М. Терпигорева за участь у революційних подіях жовтня – листопада 1905 р. Тоді О.М. Терпигорев готував до захисту дисертацію на здобуття ступеня ад'юнкта в Петербурзькому гірничому інституті. Примусовий переїзд ускладнив вирішення цього питання, оскільки для відвідин столиці необхідно було отримати дозвіл влади. У зв'язку з цим директору КВГУ довелось клопотати перед ректором ПГІ професором Є.С. Федоровим про

захист дисертації О.М. Терпигорєва. До того ж, Сучков від імені ради КВГУ підтримав клопотання свого професора до рязанського губернатора щодо видачі йому дозволу на поїздку в Петербург [61, с. 39].

Коли через затримку з наданням такого дозволу захист довелося перенести на інший час, Сергій Миколайович знову звернувся до Є.С. Федорова з проханням відтермінувати захист, що й було зроблено. Захист відбувся 16 квітня 1906 р. Нарешті, директор і рада училища клопотали перед владою про повернення О.М. Терпигорєва до КВГУ, і з 1 вересня він відновив викладання в училищі.

Про напруженість атмосфери в студентському середовищі революційної доби можна судити навіть з кількості засідань ради КВГУ. Наприклад, у 1905 р. їх було проведено 40, у 1906 – 52 (з них 51 – під головуванням С.М. Сучкова). Ці факти свідчать, що директор надовго не покидав Катеринослава, виконуючи свої обов'язки з повною віддачею сил. У Звіті 1906 р. повідомляється, що «директор Училища С.Н. Сучков, по вызову Министерства участвовал в совещании начальников высших учебных заведений, созванном в Петербурге в августе месяце под председательством Министра Народного образования» [49, с. 34].

Сергій Миколайович Сучков не викладав студентам жодної навчальної дисципліни, не публікував своїх наукових праць. Але він не був просто адміністратором. Діяльність ректора була тісно пов'язана з наукою, це, зокрема, редагування щомісячного додатка до журналу «Гірничозаводський листок» під назвою «Збірник технічних статей». Документальне підтвердження цьому міститься в щорічних звітах КВГУ.

На засіданні ради училища 1 жовтня 1905 р. шляхом таємного голосування Сергія Миколайовича було переобрано на посаду на черговий дворічний термін і затверджено наказом Гірничого департаменту від 4 грудня (зазначимо, що тим самим наказом на посаді інспектора КВГУ був затверджений професор М.Й. Лебедев). Рівно через два роки, 2 жовтня 1907 р. С.М. Сучкова знову переобрали ще на два роки, а затвердження датоване 10 листопада. Проте з передбаченого радою терміну він працював директором КВГУ всього кілька місяців – до 21 лютого 1908 р.

Гірничий департамент Міністерства торгівлі й промисловості оцінив організаторські здібності та ревну службу Сергія Миколайовича Сучкова, призначивши його віце-директором Гірничого департаменту й членом Гірничого вченого комітету, а незабаром – і членом Гірничої ради. Гірничий департамент, який у 1905 р. був переданий з підпорядкування Міністерства фінансів у щойно засноване Міністерство торгівлі й промисловості, складався з восьми відділень. Його діяльність була тісно пов'язана з установами, які відали різними питаннями гірництва – Гірничою радою, Гірничим ученим комітетом і Геологічним комітетом.

Директором департаменту тоді був гірничий інженер, професор хімії Петербурзького гірничого інституту Микола Семенович Курмаков, а віце-директор заміщав його на час відрядження або відпустки. З призначенням С.М. Сучкова на цю посаду його прізвище в наказах по Міністерству торгівлі й

промисловості стосовно гірничого відомства трапляється дуже часто. Вже у вересні 1908 р. «члену Горного Ученого Комітета и вице-директору Горного Департамента, д. с. с. Сучкову поручается управление Горным Департаментом на время отъезда в 20-дневный отпуск д. с. с. Курмакова» [22, 1908, липень, с. 103]. До функції Гірничого департаменту входив загальний нагляд за роботою гірничих управлінь та гірничих округів, а також вирішення кадрових питань і т. д.

Гірничий учений комітет, членом якого став С.М. Сучков, займався вивченням причин нещасних випадків на шахтах, рудниках і заводах, розробкою правил безпеки на підприємствах; розглядав проекти й кошториси будівництва нових підприємств, надавав консультативну допомогу приватним підприємствам в атестації нових вибухових речовин, рятувальних приладів і т. ін. Комітет розглядав програми й статuti гірничих навчальних закладів; був видавцем «Гірничого журналу», усі статті в якому, що містили інформацію про успіхи гірничої та гірничозаводської техніки, виходили після перегляду членами комітету.

У сферу діяльності Гірничої ради входили такі завдання: підготовка проектів законів, що відносилися до гірничої промисловості, розгляд умов договорів між казною і приватними особами, відведення землі під гірничі підприємства, визначення охоронних зон джерел мінеральних вод тощо.

Вице-директору Гірничого департаменту С.М. Сучкову доводилося займатися широким колом питань, пов'язаних з гірничою справою, це викликало часті поїздки у відрядження. Так, у наказі по Гірничому відомству від 24 січня 1909 р. читаємо: «Командируются: горные инженеры: а) по делам службы: д. с. советники: вице-директор Горного Департамента Сучков... сроком на 1 месяц... для участия в заседании XXXIII Съезда горнопромышленников Юга России, ... помимо того, в Кисловодск, для наблюдения за производящимися работами по капитальному каптажу источника «Нарзан» [22, 1909, лютий, с. 15].

У квітні 1910 р. за ревну службу дійсний статський радник С.М. Сучков був нагороджений орденом св. Станіслава I ступеня.

Восени 1910 р. починається новий період у службі С.М. Сучкова. 28 грудня було видано наказ по Гірничому відомству, у якому про кадрові переміщення говорилося: «Именным Высочайшим указом, данным Правительствующему Сенату, 7 сентября 1910 г. директор Горного департамента, горный инженер, д. с. с. Курмаков Всемилоостивейше уволен от службы, согласно прошению, с мундиром, чином Горного ведомства присвоенным.

Именным Высочайшим указом, данным Правительствующему Сенату, 20 сентября 1910 г. начальнику Горного управления Южной России, горному инженеру, д. с. с. Хованскому Всемилоостивейше повелено быть директором Горного департамента.

Именным Высочайшим указом, данным Правительствующему Сенату, 12 октября 1910 г. члену Горного Совета и Горного Ученого Комитета, вице-директору Горного Департамента Сучкову Всемилоостивейше повелено быть начальником Горного управления Южной России» [22, 1911, січень, с. 7].

На час призначення на нову, досить престижну й відповідальну посаду Сергію Миколайовичу було близько 58 років. Він повернувся в Катеринославську губернію, що за роки роботи стала для нього рідною, у середовище гірничих інженерів – учених і промисловців південного краю. На Гірниче управління законом від 7 червня 1899 р. було покладено «надзор за исполнением обязанностей и объединение действий окружных инженеров в пределах горной области». Гірниче управління в міру необхідності скликало окружних інженерів та їхніх помічників для обговорення різних питань, що стосувалися нагляду (до речі, копії доповідних записок цих обговорень доводили до відома Гірничого департаменту та губернатора), роз'яснювало підвідомчим чинам гірничого нагляду розпорядження та вказівки уряду, контролювало їх виконання в гірничих округах і на окремих гірничих підприємствах.

Для виконання покладених на нього завдань Гірниче управління мало відповідний штат службовців. Він складався з начальника, його помічника, діловода-юрисконсульта, інженера для розвідок і особливих доручень, трьох діловодів, шести маркшейдерів – усього 13 осіб. За розподілом 1907 р. Гірничу область Південної Росії включала в себе 8 округів: Луганський, Алмазний, Горлівський, Маріупольський, Юзівський, Бахмутський, Катеринославський, Південно-Західний (до складу останнього входили: Київська, Чернігівська, Волинська, Подільська, Бессарабська і Херсонська губернії, за винятком Херсонського й Олександрівського повітів, що були частиною Катеринославського гірничого округу).

Крім того, Гірниче управління Південної Росії наглядало за роботою Лисичанської штейгерської школи і Гірничого училища С.С. Полякова в Горлівці, а також доглядачів соляних промислів Причорномор'я [35, с. 346 – 347].

Виконання великого обсягу роботи вимагало від С.М. Сучкова багато сил, енергії, використання накопиченого організаторського досвіду. Очевидно, що він успішно справлявся з покладеними на нього завданнями, оскільки обіймав посаду начальника Гірничого управління Південної Росії до скасування цієї структури після встановлення радянської влади. У 1913 р. його було підвищено в чині до таємного радника (III чин за табелем про ранги).

Останні відомості про нього пов'язані з гірничим інститутом, після відновлення занять у якому (1920) Сергій Миколайович читав студентам гірничу статистику. У 1921 р. він пішов з життя, але за яких обставин – невідомо. Свою місію інженера, вченого й організатора С.М. Сучков виконав з честю. Його ім'я назавжди вписано в історію гірничого університету.

На долю С.М. Сучкова як ректора випало стати фундатором вищого навчального закладу, створити матеріально-технічну базу його існування, закласти принципи організації навчального процесу в непростих умовах розгортання суспільно-політичного і студентського руху на початку ХХ ст., сформувати професорсько-викладацький корпус і підготувати ґрунт для потужного розвитку науки та формування наукових шкіл у наступний період. Завдяки йому вже в перші роки свого існування КВГУ стало центром не тільки освіти і науки, але й культурного та суспільно-політичного життя Катеринослава і губернії.

РЕКТОР, УЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ
Rector, scientist, and educator

ЛЕБЕДЕВ
Микола Йосипович
Mykola Lebedev

Ректор
1908–1919,
1921–1924 рр.

1863 – 1931 рр.

Після С.М. Сучкова на посаду директора (ректора) Катеринославського вищого гірничого училища був призначений ординарний професор Микола Йосипович Лебедев. Видатний учений, заслужений професор України, почесний член Геологічного інституту ВУАН*, організатор і перший ректор Катеринославських вищих жіночих курсів і Катеринославського університету, дійсний член геологічних товариств Німеччини та Франції, М.Й. Лебедев був засновником наукової школи стратиграфії Донбасу, а також кафедри історичної геології та палеонтології, якою він керував протягом 30 років. Він належить до плеяди видатних учених Національного гірничого університету, імена яких увічнено на пам'ятних стелах, що встановлені біля головного корпусу. Лебедев керував вищим навчальним закладом протягом 14 років. Його по праву включають у свої історії інші вищі навчальні заклади та науково-дослідні установи Дніпропетровська, до створення яких він мав відношення. Тим не менше, про його життя і діяльність відомо зовсім небагато.

У цьому нарисі зроблено спробу простежити основні життєві віхи вченого, оцінити наукові заслуги та охарактеризувати його діяльність як керівника Катеринославського вищого гірничого училища, а потім і гірничого інституту. Особової справи Лебедева в архіві НГУ немає, проте в Народному музеї вузу зберігаються деякі документи, що дозволяють реалізувати поставлене завдання. Зокрема, досить насиченим інформацією про його службову кар'єру до 1916 р. є Формулярний список про службу... М.Й. Лебедева, а також Формулярний список про службу його батька Йосипа Гавриловича Лебедева, складений у 1876 р. Крім зазначених історичних джерел, було використано інші архівні та опубліковані матеріали, що відображають різнобічну діяльність М.Й. Лебедева.

* Всеукраїнська академія наук, пізніше Академія наук УРСР (прим. ред.).

Майбутній учений народився в невеликому містечку Бежецьк Тверської губернії 19 квітня (за іншим джерелом – 17 квітня) 1863 р. (за новим стилем – 1 травня) у сім'ї надвірного радника, доглядача Бежецького духовного училища й одночасно вчителя грецької мови Йосипа Гавриловича Лебедева, що мав низку нагород за бездоганну службу. У послужному списку батька на час складання Формуляра (1876) зазначено: «Вдов». Далі повідомляється, що від першої дружини у нього є донька Катерина 1853 року народження і син Олександр 1856 року народження. Від другого шлюбу дітей не було. Від третьої дружини залишилося теж двоє дітей: дочка Капітолїна 1861 року народження і син Микола 1863 року народження [44].

Про точну дату смерті матері Миколи Йосиповича, точних відомостей немає (нібито тоді йому було три роки). Батько помер у 1877 р. Оскільки формуляр про службу батька було складено 1876 р., а формуляр М.Й. Лебедева – у 1916-му, зауважимо важливу деталь. Анкетна форма (формуляр) цього виду канцелярського документа передбачала дані про дружину і дітей, але не містила відомостей про батьків. Зате в анкеті радянського часу відомості про батьків людини, яка її заповнювала, були обов'язковими. Більше того, був період, коли належало повідомляти також відомості і про батьків дружини (чоловіка), включаючи пункти: «Чем занимались до революции?»; «Чем занимаются и где пребывают в данное время?»; «Точный адрес». Ця обставина допомогла отримати відомості про батьків М.Й. Лебедева з анкети його другої дружини, асистентки гірничого інституту В.І. Погодіної-Лебедевої (пізніше – завідувача кафедри історичної геології та палеонтології). Анкет М.Й. Лебедева радянського періоду в архівах не виявлено, а ось його дружина в анкеті 1936 р. (тоді вже 5 років вона була вдовою) на запитання про батьків чоловіка відповіла: «Лебедев Иосиф, отчества не знаю, учитель, умер в 1877 г.». Запис про матір чоловіка ще скупіший: «Имени и отчества не знаю; умерла около 70 лет тому назад» [7]. Прості обчислення говорять про те, що в 14-річному віці Микола Йосипович був уже повним сиротою.

Формуляр батька (1876) містить відомості про навчання його дітей в цей час. 20-річний Олександр тоді навчався в Ярославському Демидівському ліцеї, Капітолїна вчилася в Тверській жіночій маріїнській гімназії, Микола – у Бежецькому духовному повітовому училищі, а Катерина «находилась при отце». Очевидно, М.Й. Лебедев закінчив ще й повітове реальне училище, яке давало право вступу до технічного вузу. Він став студентом Петербурзького гірничого інституту вже в 20-річному віці.

У червні 1888 р. Микола Йосипович Лебедев закінчив інститут із золотою медаллю, отримав диплом гірничого інженера та був призначений в розпорядження окружного інженера Північного гірничого округу «для практических занятий». З 1 листопада 1888 р. він приступив до роботи. Менше ніж через рік молодого інженера перевели під керівництво директора Геологічного комітету та призначили «ближайшим помощником» начальника Тіманської геологічної експедиції академіка Феодосія Миколайовича Чернишова. Експедиція досліджувала велику тундрову безлюдну смугу між р. Цельмою і Північним Льодовитим океаном [44, арк. 28 зв.]. Як пише автор

розлогої статті «Геологічні науки в Катеринославському вищому гірничому училищі» М.М. Карлов, молодий учений М.Й. Лебедев разом з Ф.М. Чернишовим досліджували південну частину Тіману, а за результатами дослідження склав у масштабі 1:126000 детальні топографічну і геологічну карти обширної та невивченої до нього площі» [20, с. 67]. У тих краях М.Й. Лебедев зібрав великі палеонтологічні колекції зразків відкладень Тіманського палеозою, а після повернення в Санкт-Петербург почав їх вивчати. Через два роки у «Працях Геологічного комітету» ним була опублікована велика монографія «Верхньосилурійська фауна Тіману» (т. 12, вип. 2). Видання принесло вченому популярність і визнання, його було названо «великим знавцем палеозойських копалин».

У 1891 р. за дорученням Геолкому М.Й. Лебедев досліджував палеозойські відкладення в басейні р. Ведмедиці і незабаром опублікував матеріали цієї експедиції.

Важливим етапом у житті Миколи Йосиповича став 1892 р. – початок його роботи над геологічними дослідженнями Донбасу. Цього року Геологічний комітет приступив до реалізації грандіозної програми детального геологічного опису Донбасу та складання його стратиграфічних карт. Очолював цю роботу Ф.М. Чернишов, а керівниками робочих груп були М.М. Яковлев, М.Й. Лебедев і Л.І. Лутугін (видатний учений і громадський діяч). Результатом мало бути видання геологічної карти басейну в масштабі 1 : 42000 (1 дюйм = 1 версті), яка вирішила б питання «о точной параллелизации угольных пластов на площади всего бассейна». Це завдання було новим у десятирічній практиці Геолкому. Таких масштабних робіт раніше не вели. Для Донецького басейну виникла потреба створити абсолютно новий метод дослідження. Наявна на той час геологічна література давала мало матеріалу для втілення цього задуму. Над методом працювали упродовж трьох років. Причому питання про його вибір стало причиною принципових розбіжностей між Л.І. Лутугіним та М.Й. Лебедевим [22, 1916, січень, с. 239].

Л.І. Лутугін, який досліджував північну частину Донбасу, взяв за основу кореляції кам'яновугільних відкладень стратиграфічні й петрографічні ознаки. А Микола Йосипович, що робив знімання південної частини басейну, досліджував стратиграфію карбону за палеонтологічними даними, у чому суттєво розійшовся з позицією Л.І. Лутугіна і М.М. Яковлева. Інакше кажучи, методичні розбіжності спричинили невідповідність визначених Лебедевим палеонтологічних зон зі світами, які виділив Л.І. Лутугін.

Перехід Ф.М. Чернишова з ініціативи Геолкому на іншу роботу і призначення Л.І. Лутугіна керівником робочої групи (останній вимагав від М.Й. Лебедева при складанні геологічної карти дотримуватись його методики) – усе це вирішило подальшу долю Миколи Йосиповича. Він не погодився змінити свою методику знімання й припинив роботу в Донбасі. Зауважимо, що автор згаданої вище статті про розвиток геології в КВГУ, опублікованій в академічному виданні «Геологи вищих навчальних закладів Південної Росії. Нариси з історії геологічних знань», у «Примітці» про методику Л.І. Лутугіна пише: «Цей метод повністю виправдав себе при детальному геологічному

картуванні в масштабі 1 : 42 000 вугленосної товщі донецького карбону, але виявився непридатним для розчленування літологічно одноманітної карбонатної товщі» [20, с. 69].

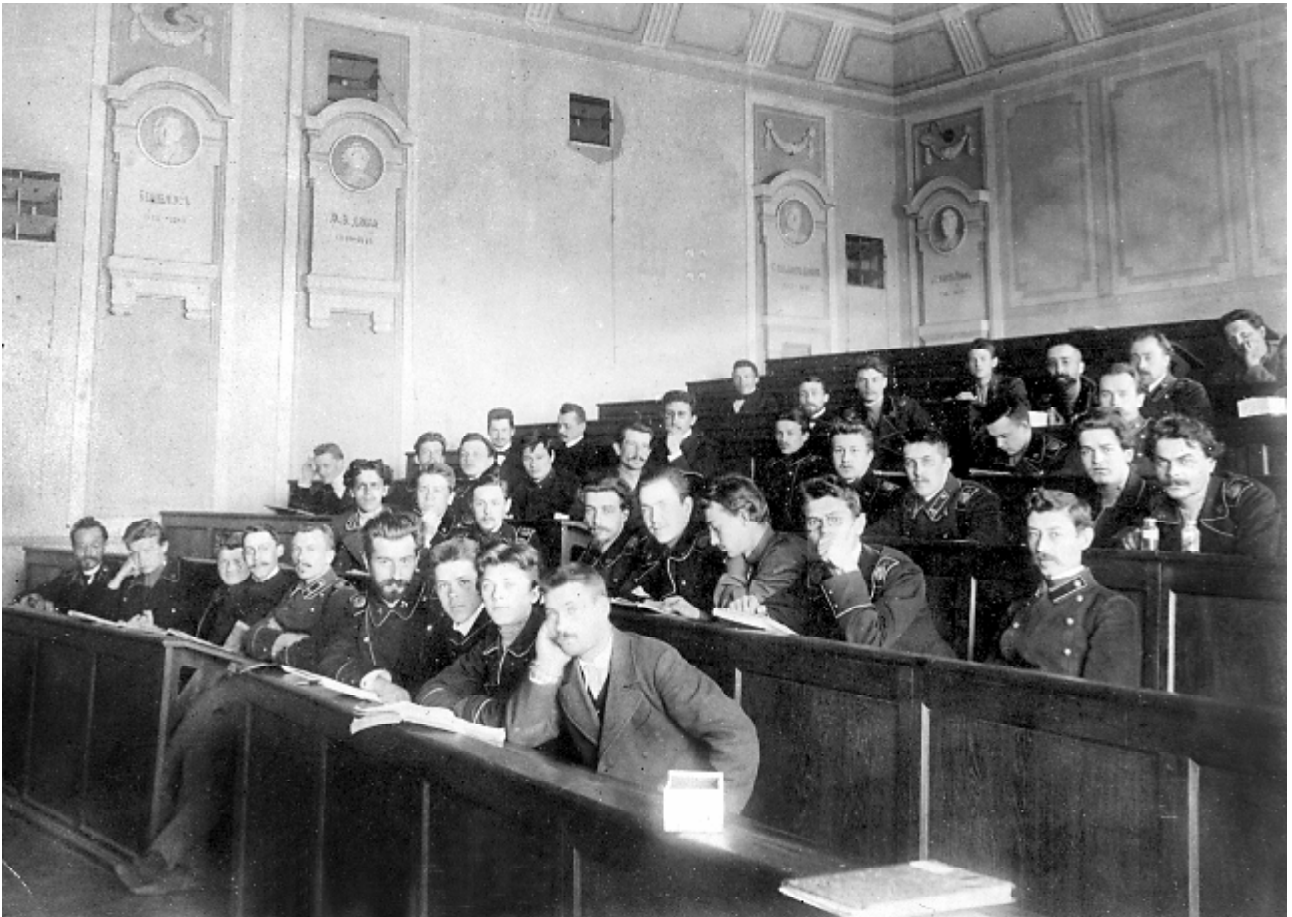
У період роботи на Донбасі Микола Йосипович створив сім'ю, одружившись 29 жовтня 1893 р. на Євгенії-Казимирі Леонардівні (прізвище невідоме). Відповідно до запису у формулярі чоловіка, Євгенія була молодшою за нього на дев'ять років і належала до католицького віросповідання. Від цього шлюбу були народжені сини Володимир (1897) і Всеволод (1902), доньки Аріадна (1896) і Злата (1904) [44, арк. 29].

Навесні 1895 р. М.Й. Лебедев був призначений окружним інспектором Томського гірничого округу. І в цьому ж році за службу він отримав першу високу нагороду – орден св. Станіслава III ступеня та чергове підвищення в чині згідно з табелем про ранги. Наказом Міністерства землеробства і державного майна 17 лютого 1896 р. його було переведено на службу в Кавказьке гірниче управління. Там до 1901 р. Лебедев вивчав нафтові родовища. Про ґрунтовність цих досліджень М.Й. Лебедева говорять 12 опублікованих ним робіт «нафтової» тематики протягом 1898–1902 рр. Одним з показників високої оцінки його діяльності було нагородження срібною медаллю «В пам'ять імператора Александра III», підвищення в черговому чині до надвірного радника (VII клас) та відрядження казенним коштом за кордон на два місяці влітку 1900 р., зокрема для участі в роботі Міжнародного геологічного конгресу в Парижі. У квітні 1900 р. М.Й. Лебедев був нагороджений орденом св. Анни III ступеня [44, арк. 32 зв.].

На початок XX ст. Микола Йосипович – досить відомий учений та інженер-практик. «Высочайшим приказом по гражданскому ведомству» 31 січня 1901 р. він отримав призначення на посаду ад'юнкта геології Катеринославського вищого гірничого училища. Відомості про обставини зміни виду діяльності вченого відсутні. Як виявилось, усе його подальше життя буде пов'язане з цим училищем. Саме тоді за клопотанням Гірничого департаменту М.Й. Лебедев був відряджений на два місяці до Санкт-Петербурга «для научной обработки девонских кораллов Тимана и определения их роли в девонских отложениях» [44, арк. 32 зв.]. Факт переїзду до Катеринослава засвідчив намір М.Й. Лебедева відновити геологічні дослідження в Донбасі. Питанням палеонтології та стратиграфії донецького карбону він присвятив понад 30 років життя. Одночасно продовжував роботу над вивченням урало-тімаського палеозою, про що говорить опублікована ним у «Працях геологічного комітету» монографія «Роль коралів у девонських відкладеннях Росії» (1902. Т. 17. Вип. 2).

З 1902 р. починається кар'єрне зростання М.Й. Лебедева в КВГУ. Вже в червні того ж року Гірничий департамент призначив його кандидатом у члени господарського комітету КВГУ (відав фінансами училища) і майже одночасно виконувачем обов'язків екстраординарного професора на кафедрі геології. Показово, що в цьому ж році, з 5 липня по 2 серпня, він уперше (за наказом Гірничого департаменту) виконував обов'язки директора КВГУ під час відпустки С.М. Сучкова.

13 жовтня 1902 р. у Петербурзькому гірничому інституті відбувся захист дисертації М.Й. Лебедева «Роль коралів у девонських відкладеннях Росії», а 16 жовтня він прочитав дві лекції: «Питання про утворення кам'яного вугілля» і «Геологічна будова Кавказького краю». Учене співтовариство ПГІ визнало М.Й. Лебедева гідним звання професора кафедри геології КВГУ. Незабаром він був затверджений на посаді екстраординарного професора, а наказом по Гірничому відомству від 2 липня 1903 р. став також інспектором КВГУ (з 14 травня) [22, с. 175].

Лекція в навчальній аудиторії КГІ (10-ті рр. ХХ ст.)

Протягом нетривалого часу роботи в навчальному закладі Микола Йосипович проявив добрі організаторські здібності, тому згідно з розпорядженням міністра землеробства і державного майна він, ординарний професор КВГУ (з 26 червня 1903), уже вдруге влітку 1903-го був призначений виконувачем обов'язків директора училища на час відпустки С.М. Сучкова (1 місяць). Аналіз наказів по Гірничому відомству, які регулярно публікувалися в офіційній частині «Гірничого журналу», органу Гірничого вченого комітету, показує, що прізвище М.Й. Лебедева там трапляється досить часто. Бачимо, що рада КВГУ у встановлені терміни неодноразово переобирала його на посаду інспектора, після чого Гірничий департамент затверджував його кандидатуру. За своїми функціональними обов'язками інспектор був помічником директора і виконувачем його обов'язків на час відпустки, відрядження або хвороби

керівника. Відповідно до Положення про КВГУ інспектор також мав наглядати за роботою навчальної частини та практичними заняттями і загалом за порядком в училищі. При цьому інспектор міг обіймати професорську посаду. Тільки в грудні 1907 р., після обрання секретарем ради КВГУ, М.Й. Лебедев був звільнений від дуже неспокійної посади інспектора [22, 1908, квітень, с. 76]. Тим більше, що це були роки активізації революційного руху, в який були втягнуті студенти.

У великій статті «До історії революційного руху студентства Катеринославського гірничого інституту», опублікованій до 25-річчя вузу, його колишній студент, а потім асистент кафедри фізики А.С. Рева (пізніше – професор університету) пише, з посиланнями на документи, про студентські заворушення початку століття. Зокрема, не називаючи прізвища М.Й. Лебедева, адже той в 1924 р. ще був ректором КГІ, він зазначає: «Причиною заворушень 1904 року був факт незадоволення інспектором училища, що було викликане його формальним чиновницьким ставленням. Ряд сходок наполягає на його звільненні. Організаційний комітет розклеює два бюлетені № 9, № 10 від 4 березня і середини березня місяця 1904 року, в котрих даний інцидент розглядається як результат самодержавства, як результат деспотичної системи управління» [30, с. 111].

Причина конфлікту пояснюється в бюлетені № 10, де, по суті, був заклик до студентів виступити «против административного произвола вообще». У ньому йдеться: «С самого начала настоящего года начались у нас столкновения с инспекцией на почве различных мелочей. Началось с запрещения вывешивать всякого рода объявления о своих делах, с преследования сходок и т. п. С течением времени это преследование приняло более серьезное значение и обратилось в систематический сыск. Яркой иллюстрацией в этом отношении может служить освобождение от платы. Если прежде руководствовались лишь успешностью студента, то теперь, прежде всего, принималось во внимание поведение и благонадежность освобождаемого... Благонадежность – вот что давало право учиться...» Далі в бюлетені йдеться про «требование революционных групп студенчества разъединения должности инспектора и профессора, так как совмещение их вызывает ряд нежелательных последствий» [30, с. 112–113]. На сходці в лютому були обрані студентські делегати для переговорів у цьому питанні з радою училища.

Наслідком цього конфлікту, точніше заворушення студентів було відрахування 100 осіб, деякі студенти самі залишили училище. Автор статті писав про цю подію і про організаторів студентських сходок захоплено, бо вони являли собою «кращу частину катеринославського студентства, яке стояло на позиції РСДРП» і боролися «за звільнення російського народу від самодержавного ярма». У такому самому дусі формулювалися і студентські гасла активістів: «Геть адміністративне свавілля!», «Хай живе політична свобода!», «Хай живе РСДРП!».

Студентські сходки, організовані за порадою і за підтримки місцевого комітету РСДРП, шкодили навчальному процесу, дестабілізували нормальну обстановку, порушували робочий ритм в училищі, аж до періодичного

припинення занять. Перелічені обставини стали причиною того, що в 1905 р. взагалі не було випуску гірничих і заводських спеціалістів. Тим більше, від керівництва КВГУ наведення порядку вимагали як міністерство, так і місцеве жандармське управління.

Про дивовижне завершення цього сюжету повідомив автор спогадів: «Вызвавший недовольство инспектор училища отказался от занимаемой им должности». Але насправді це було не так. Микола Йосипович був інспектором до грудня 1907 р., тобто до свого обрання секретарем ради. Так що йому довелось пережити на цій посаді тривожні роки революції 1905–1907 рр., оскільки училище, особливо восени 1905 р., перетворилося на «огромный кипящий котел», його буквально накрила мітингова хвиля.

Секретарем ради училища М.Й. Лебедев був дуже короткий час. Директор КВГУ С.М. Сучков 21 лютого 1908 р. був призначений віце-директором Гірничого департаменту, у зв'язку з чим переїхав до Санкт-Петербурга. Рада КВГУ обрала директором училища відомого вченого і досвідченого адміністратора Миколу Йосиповича Лебедева. За поданням міністра торгівлі та промисловості 19 травня 1908 р. цар Микола II затвердив ординарного професора, статського радника М.Й. Лебедева на посаді директора КВГУ терміном по 2 жовтня 1909 р. [22, 1910, липень, с. 50].

М.Й. Лебедева ще двічі переобирали на посаду керівника навчального закладу, яку він обіймав до весни 1919 р. І це був час надзвичайного піднесення в розвитку училища. Власне, він активізував розпочату при С.М. Сучкові діяльність ради КВГУ та місцевої влади щодо перетворення гірничого училища на Катеринославський гірничий інститут. Цій меті були підпорядковані й навчальні плани підготовки гірничих та заводських інженерів, і створення лабораторій для навчальних і дослідницьких робіт, і діяльність висококваліфікованих професорів та викладачів. Усе це мало істотне значення для якісної підготовки спеціалістів. Немає сумніву, що велика заслуга в підписанні царем 17 червня 1912 р. Закону про реорганізацію Катеринославського вищого гірничого училища в гірничий інститут належить М.Й. Лебедеву. Директор відтепер став іменуватися ректором [22, 1912, серпень, с. 214–215].

Влітку 1912 р. дійсний статський радник (з 18 квітня 1910) М.Й. Лебедев був нагороджений черговим орденом – кн. Володимира III ступеня і відряджений до Німеччини, Франції, Бельгії, Швейцарії, Австро-Угорщини для огляду геологічних музеїв у головних містах цих країн, зі збереженням належної за посадою заробітної платні [44, арк. 39 зв.].

У цей період Микола Йосипович читав студентам курс практичної геології (до речі, щороку для цього треба було отримати дозвіл міністра відомства, якому підпорядковувався вуз, у даному випадку – Міністерства торгівлі і промисловості). У більш пізній період він викладав також палеонтологію та історичну геологію. Один із його колишніх учнів пише: «Висока вимогливість М.Й. Лебедева як професора змушувала студентів дуже ретельно й добросовісно готуватись до іспитів і знати палеонтологію та історичну геологію, як то кажуть, «на зубок», причому отримати на екзаменах з

цих предметів четвірку, а тим більше п'ятірку, могли тільки ті студенти, котрі дійсно знали предмет відмінно» [20, с. 71].

Адміністративна робота, певна річ, ускладнювала наукову, але не стала перешкодою для дослідницьких пошуків ученого. М.Й. Лебедев використовував для цього будь-які можливості. Уже згаданий Формуляр службовця у графі 12 фіксував кожне відрядження та відпустку викладача. Що стосується М.Й. Лебедева, то це досить цікава інформація. Перший раз два місяці відпустки він мав у 1889 р., далі – 28 днів у 1900 р. Уже під час роботи в КВГУ – КГІ до революції він був у відпустці 7 разів: 6 днів у березні 1901 р., 13 – у жовтні 1902 р., 15 – у липні-серпні 1908 р., місяць – влітку 1910 р., 39 днів – влітку 1913 р., по 1,5 місяця – у 1914 і 1915 рр. Таким чином, за час роботи на посаді інспектора 5 років М.Й. Лебедев взагалі не був у відпустці [44, арк. 29].

Микола Йосипович мав мінімальні можливості для польових наукових експедицій, тому обробляв матеріал, накопичений раніше під час своїх геологічних досліджень нафтоносних районів Кавказу.

Як стверджують геологи К.Й. Новик, В.В. Пермьков, Є.Є. Коваленко у монографії «Історія геологічних досліджень Донецького кам'яновугільного басейну (1700–1917)», з 1911 р. М.Й. Лебедев розпочав обробку своїх польових щоденників 1892–1894 рр., часу геологічного знімання Донецького басейну. Тоді він звернувся до директора Геолкому академіка Ф.М. Чернишова (під керівництвом якого був у двох експедиціях) з проханням надіслати йому карти і звіти про роботу в Донецькому басейні, натомість обіцяв передати до комітету власні примірники копій звітів. У Геолкомі було вирішено надати Лебедеву необхідні матеріали [47, с. 417].

Крім того, учений використовував виробничу практику студентів на Донбасі для збору матеріалу з палеонтології та стратиграфії донецького карбону. Результати своїх досліджень він почав публікувати вже з 1911 р. у «Вістях Катеринославського гірничого училища». Там протягом 1911–1916 рр. була видана його монографія «Матеріали з геології Донецького кам'яновугільного басейну. Опис відслонень». У вступі автор пояснив мету оприлюднення результатів геологічних досліджень 1892–1894 рр. та пізніших експедицій на Донбас: «Я вважаю найбільш доцільним розпочати публікацію цього матеріалу з викладом здобутих мною фактичних даних у вигляді опису відслонень, а також складеної мною на їх основі геологічної карти... Ці дані в геологічній літературі публікуються вперше, а тому для спеціалістів вони не втратили інтересу» [47, с. 417]. Зауважимо, що в цій роботі він продовжував вести полеміку зі своїм давнім опонентом Л.І. Лутугіним. До речі, цей відомий геолог помер 17 серпня 1915 р. (на 52-му році життя) під час геологічних досліджень на Алтаї.

Щорічні звіти про наукову діяльність учених КВГУ – КГІ (кожний видавався окремою брошурою) також підтверджують, що М.Й. Лебедев продовжував працювати над картографуванням Донбасу. Зіставляючи за викопними залишками флори і фауни карбон Донбасу з карбоном інших вугленосних місцевостей (на основі палеонтологічних колекцій кабінету

геології КГІ), він здійснив паралелізацію донецького, підмосковного, уральського, азійського, західноєвропейського та американського карбонів.

Учений-геолог М.М. Карлов, автор згаданої статті у виданні «Геологи вищих навчальних закладів Південної Росії», оцінюючи значення наукових робіт М.Й. Лебедева, підкреслює: «Правильність і практична важливість стратиграфічної схеми М.Й. Лебедева була визнана тільки багато років потому, коли її було повністю підтверджено палеонтологічними дослідженнями К.І. Лисицина, А.П. Ротая та інших авторів і покладено в основу сучасного стратиграфічного підвдділу донецького нижнього карбону. Вельми важливо і те, що М.Й. Лебедев уперше виділив у Донбасі відкладення намюрського ярусу, поділивши його на три зони, охарактеризовані палеонтологічно». Далі автор особливою заслугою М.Й. Лебедева вважає «правильне встановлення ним межі між середнім та верхнім карбоном Донбасу, яку він проводив по граничному вапняку N_1 , але не по відомому M_1 , як це робили працівники Геологічного комітету...» [20, с. 70].

З альбому випускників КГІ 1913 р.

Усього ж перу М.Й. Лебедева належить понад сто наукових публікацій, присвячених, головним чином, палеонтології і стратиграфії донецького нижнього карбону. Це дає право говорити про нього як про засновника наукової школи стратиграфії кам'яновугільних відкладень Донбасу. У деяких

довідниках зазначається, що М.Й. Лебедев був «одним з найвідоміших палеоботаніків не тільки в СРСР, а й у світі» [57, с. 260].

Завідуючи кафедрою історичної геології і палеонтології протягом усього періоду роботи в КВГУ – КГІ – ДГІ, будучи визнаним ученим, Микола Йосипович виховав багато учнів, які з часом (вже в радянський період) стали академіками, членами-кореспондентами, професорами вищих навчальних закладів, провідними співробітниками науково-дослідних інститутів. Серед них віце-президент АН УРСР академік Б.І. Чернишов, член-кореспондент АН СРСР М.Д. Залеський, член-кореспондент АН УРСР К.Й. Новик, академік М.П. Семененко, член-кореспондент НАН України О.З. Широков та інші. Учень Лебедева Олександр Зосимович Широков, продовжуючи справу вчителя і досліджуючи вугленосну формацію Донецького басейну, став разом з колективом своїх співробітників першовідкривачем Західного Донбасу, промислова розробка якого почалася з середини 50-х рр. минулого століття. Не випадково, згадуючи свого вчителя в 1963 р., О.З. Широков зауважив: «Велика спадщина, залишена Лебедевим, являє собою цінний внесок у вітчизняну геологію та палеонтологію. До того ж, ще більшим скарбом є підготовлені ним кадри» [75].

Особисті заслуги М.Й. Лебедева перед геологічною наукою не викликають сумніву. У той же час, очолюючи вищий навчальний заклад, він зумів продовжити політику свого попередника С.М. Сучкова, орієнтовану на формування науково-педагогічних кадрів із числа молодих талановитих учених. Так, було знайдено можливості поїздок у зарубіжні відрядження для ознайомлення молодих дослідників з новітніми досягненнями науки і техніки, вивчення ними досвіду створення лабораторної бази для навчального процесу та наукових досліджень, для орієнтації на безпосередній зв'язок з виробництвом. У роки його керівництва вузом набули розквіту наукові школи, очолювані професорами О.М. Терпигоревим, М.М. Протодьяконовим, О.М. Динником, М.М. Федоровим, П.М. Леонтовським, Л.В. Писаржевським. Саме тоді (1911) з'являється перша публікація циклу наукових досліджень «Динаміка живих організмів» професора Я.І. Грдини, основоположника біокібернетики.

Організація навчального процесу, у якому значну частку становила практика студентів на шахтах, рудниках і заводах, турботи про створення умов для наукових досліджень – усе це не заважало М.Й. Лебедеву вести активну громадську діяльність. Восени 1910 р. за його участю було відкрито Учительський інститут у Катеринославі. Але особливо багато зусиль ним було докладено до організації в Катеринославі Вищих жіночих курсів (ВЖК), які були покликані зменшити «дефіцит» високоосвічених жінок у сфері медицини, освіти, культури.

Сьогодні важко встановити, кому належить ідея про необхідність відкриття ВЖК у Катеринославі. Але відомий факт проведення 12 травня 1913 р. зборів ініціативної групи в складі професорів КГІ на чолі з М.Й. Лебедевим, а також підприємців, представників влади, де було розглянуто це питання. Від КГІ, крім ректора, на зборах були присутні професори С.А. Заборовський, Л.Л. Іванов, Л.В. Писаржевський, О.М. Терпигорев,

С.Б. Шарбе та інші. Щоб вийти з клопотанням про відкриття ВЖК, необхідно було спочатку підготувати для майбутнього закладу проект статуту й розробити навчальні плани. Це завдання поклали на професорів КГІ. Вже до кінця травня того ж року О.М. Динник, П.М. Леонтовський, К.І. Котелов, Я.М. Должанський (як викладачі різних навчальних дисциплін – механіки, геології, фізики, медицини) підготували проект статуту й навчальної програми ВЖК, схвалені зборами ініціативної групи [34, с. 113].

Питання про відкриття вищого навчального закладу в Росії ніколи не вирішувалося швидко, утім для цього були об'єктивні причини. У даному випадку вирішення справи затрималось, бо влітку 1914 р. почалась Перша світова війна. Разом з тим, через війну в Катеринославі було розміщено багато військових шпиталів, що потребували медсестер. Ці обставини прискорили на даному етапі позитивне вирішення питання. І тільки 15 вересня 1916 р. відбулося офіційне відкриття приватних Катеринославських вищих жіночих курсів при гірничому інституті, оскільки в штаті закладу був лікар, а в навчальному плані – дисципліна «Гігієна і надання медичної допомоги». Ректором ВЖК був обраний Микола Йосипович Лебедев. Повсякденною роботою курсів керувала активістка Товариства сприяння вищій жіночій освіті, дружина професора КГІ М.М. Федорова Олександра Іванівна, а фінансування здійснював місцевий купець М.С. Копилов. Авторитет М.Й. Лебедева як ректора, очевидно, мав позитивний вплив на діяльність ВЖК. Між іншим, деканом медичного факультету став викладач КГІ, генерал медичної служби періоду російсько-японської війни, доктор медицини Я.М. Должанський. До того ж, учені КГІ були залучені до роботи в новому навчальному закладі за сумісництвом.

Академічний та організаторський досвід М.Й. Лебедева знадобився ще раз – при створенні в Катеринославі приватного університету. У середині червня 1918 р. ректор ВЖК професор М.Й. Лебедев та О.І. Федорова звернулися до Міністерства народної освіти уряду гетьмана Павла Скоропадського з клопотанням про відкриття в Катеринославі на базі ВЖК приватного університету. Після того, як у липні 1918 р. Комісія вчених установ та вищої школи затвердила проект Статуту Катеринославського університету, тимчасово виконувачем обов'язків його ректора теж було призначено професора М.Й. Лебедева [33, с. 36].

Динамічний час вимагав швидких рішень. Вже через півтора місяця після формального порушення питання про відкриття університету було оголошено набір студентів. Перше засідання ради університету М.Й. Лебедев провів 2 вересня 1918 р. в аудиторії № 8 головного корпусу гірничого інституту. Цьому передувала велика організаційна робота ректора з набору студентів, запрошення на роботу відомих учених, пошуку приміщень і т. д. 14 вересня 1918 р. на засіданні ради університету ректора було обрано, ним став запрошений із Москви вчений-біолог професор В.П. Карпов.

Автор другого розділу «Історії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара» (2008) професор В.С. Савчук пише, що на початку першого навчального року там відбулися урочисті збори, присвячені

обранню ректора КГІ професора М.Й. Лебедева почесним членом Катеринославського університету. Автор книги цитує уривок з подання, надісланого керівництвом університету до Міністерства народної освіти, де оцінено заслуги вченого, котрий «своей великой любовью к делу, необычайной трудоспособностью, академическим опытом и беззаветной преданностью интересам высшего образования усиленно и чрезвычайно содействовал достижению намеченной цели и преодолению всех встречающихся на пути препятствий» [33, с. 39].

У листопаді 1918 р. відбулося переобрання опікунської ради університету, і Микола Йосипович став заступником її голови. Принагідно зауважимо, що багато викладачів КГІ працювали в університеті за сумісництвом і навіть завідували кафедрами. Крім того, у період становлення університету гірничий інститут надавав колегам приміщення для занять.

Услід за революціями розгорнулася громадянська війна, а разом з нею – і калейдоскоп зміни влади в Катеринославі, що не могло не позначитись на діяльності КГІ. У дослідженнях з історії цього вузу часто стверджується, що з весни 1918-го до кінця 1920 р. заняття в ньому не проводилися. Дійсно, коли в місті ведуться бойові дії і змінюється влада, коли в навчальних корпусах розташовуються військові, коли йде мобілізація студентів, то в армію, то на виконання примусових робіт (зокрема до «білої» армії в другій половині 1919-го), про нормальне навчання зайве говорити. Тим не менше, у 1918 р. (за влади П. Скоропадського) була проведена реорганізація геолого-маркшейдерського відділення з утворенням двох самостійних – геологорозвідувального та маркшейдерського. Щороку проводився випуск гірничих і заводських інженерів, проте кількість випускників була значно меншою. Це свідчить про бажання частини студентів завершити освіту. Так, у 1917 р. був звичайний випуск – 50 осіб, у 1918 р. – 26, у 1919-му – 27, у 1920-му – 10, 1921-му – 9 (упродовж наступних років число випускників зростало).

Керівництво гірничого інституту змінювалося залежно від того, яка влада приходила в місто на більш-менш тривалий час. Після встановлення в Катеринославі 1 травня 1919 р. радянської влади Микола Йосипович Лебедев був звільнений з посади ректора КГІ, її обійняв О.М. Терпигорев, який до цього нетривалий час працював завідувачем відділу капітальних робіт у Центральному правлінні кам'яновугільної промисловості.

28 червня 1919 р. Катеринослав окупували війська білого генерала Шкуро. Тоді О.М. Терпигореву довелось виїхати на Кавказ, а потім до Ростова. Ректором знову став М.Й. Лебедев, який залишався на цій посаді до кінця 1919 р. Як відомо, увечері 28 грудня під натиском більшовицьких військ добровольчі частини (денікінці) залишили Катеринослав, а з 30 грудня в місті була встановлена радянська влада.

Описані події привели до повторного зміщення М.Й. Лебедева з посади ректора. Кілька місяців потому обов'язки ректора КГІ виконував завідувач кафедри будівельної механіки і до того часу ректор Політехнічного наукового інституту Сергій Андрійович Заборовський. Потім ректором призначили професора Ярослава Івановича Грдину, який протягом одного навчального року

перебував на цій неспокійній посаді, коли роботу адміністрації взяв під контроль комосередок. Уже згаданий раніше А.С. Рева описує ситуацію так: «Трьома товаришами організується осередок. 25 березня 1921 р. перші його збори. Певна річ, що склад (осередку) спочатку плінний. Члени осередку – це щоразу нові студенти, які не мають ні уявлення про структуру інституту, ні досвіду роботи у вузівських умовах. Із старших студентів тільки один товариш, який знав інститут. Призначається політичний комісар. Ставлення студентства і професури до комуністів вороже. Усі починання саботуються, скрізь ставляться палиці в колеса. Керівництво інституту категорично відмовляє надати приміщення для осередку. Потрібно розрядити атмосферу... Зробити її трохи життєвішою. Змінюється ректор, який відкрито саботує роботу, призначається новий» [30, с. 144]. Описані обставини стосуються чергового (уже вкотре) призначення М.Й. Лебедева на посаду очільника гірничого інституту.

Обрання ректора радою вузу та його наступне затвердження міністерством – такий порядок залишився в минулому. Сьогодні неможливо достеменно дізнатись, як цього разу відбувалося призначення М.Й. Лебедева на посаду ректора. Тут його величезний досвід, очевидно, мало чим допомагав в управлінні інститутом, що перебував у дуже важких умовах. Чи міг і чи хотів Микола Йосипович відмовитися від посади? – немає скільки-небудь упевненої відповіді. Усі дії ректора тепер контролювалися політкомісаром М.П. Норкіним (потім ним був Є.О. Дворкін). А на факультетах з тією ж метою створювалися президії та комісії деканатів, так звані навчально-контрольні комісії.

У липні 1921 р. була проведена так звана «чистка студентів» з метою позбутися «чужого ворожого елемента» у вузах міста. За свідченнями А.С. Реви, 20 % студентів були відраховані з КПІ. В інтересах «пролетарського студентства» Наркомос переводить вуз на трирічний термін навчання. Виник конфлікт студентського активу з професорами, що формували навчальні плани і звикли давати випускникам якісну інженерну підготовку. Партійний та комсомольський осередки активно займалися підвищенням політичної грамотності молоді, культурним шефством над 4-ю ротою Чонгарського полку Червоної армії і жителями Лоцманської Кам'янки, організацією Кубучу (комітету покращення побуту студентів), формуванням студкому та інших студентських структур. Найменше часу в них залишалось на навчання. На виборах студкому восени 1921 р. до його складу з 17 осіб вдалося провести двох комуністів і ще кількох представників «пролетарського студентства». Про це із захопленням пише А.С. Рева: «Прибулі комуністи енергійно взялись до роботи. На першому ж засіданні нового студкому було знищено до того часу панівне там таємне голосування. До складу президії потрапляє секретарем комуніст» [30, с. 147]. Це самоврядування, що межувало з анархією, певна річ, створювало для керівництва гірничого інституту великі труднощі в організації навчального процесу та в роботі взагалі.

До всього цього – почався голод, а з ним – потреба у справедливому розподілі серед студентів допомоги Міжнародної організації «АРА», пошук місць додаткового заробітку в сільських господарствах, надання студентам – вихідцям із села, можливості на певний час виїхати додому або відправитися, в

порядку проходження практики, на шахти Донбасу й рудники Кривбасу; працевлаштування студентів у місті. Ректорська ноша у нові часи для Миколи Йосиповича була, мабуть, набагато важчою, ніж інспекторська початку революційного століття. Годі й говорити про клеймо «буржуазної професури», яка нібито чинить усілякі перепони на шляху до освіти робітничо-селянської молоді. Та ще й син Володимир з серпня по грудень 1919 р. служив у білій армії (його було мобілізовано проти волі в числі багатьох студентів) [41].

Тим не менше, у 1921 р. структура інституту поповнилась гірничо-механічним факультетом. До гірничого інституту був приєднаний політехнічний інститут з двома відділеннями: електротехнічним і механічним. Були перероблені навчальні програми відповідно до нових умов прискореної підготовки інженерів, які мали працювати на відбудові зруйнованого Донбасу і металургійних заводів. Уже в 1923/24 навчальному році будівлі інституту опалювалися, був проведений капітальний ремонт його головного корпусу (на відпущені Раднаркомом СРСР кошти у зв'язку з підготовкою до 25-річного ювілею вузу), з'явилася електровимірвальна лабораторія (її завідувачем став Г.Є. Евреїнов), кабінет вантажопідіймальних і транспортних машин (доцент О.О. Співаковський).

Учені КГІ, у тому числі М.Й. Лебедев, проводили велику роботу на громадських засадах у різних комісіях, де вирішувалися проблеми народного господарства губернії. М.Й. Лебедев очолював губернську філію оргбюро з'їзду з вивчення продуктивних сил і народного господарства України, що відбувся у Харкові за ініціативи Раднаркому України. Чимало сил Микола Йосипович доклав до клопотання про відкриття, а потім організацію в Дніпропетровську науково-дослідного Інституту геології (зараз входить до складу Дніпропетровського національного університету). У 1927 р. Лебедев удостоєний почесного звання заслуженого діяча науки і техніки Української СРР [57, с. 260]. Зауважимо, що за ревну службу до 1917 р. він отримав також урядові нагороди: ордени св. Анни III ступеня, св. Станіслава I, II і III ступенів, кн. Володимира III ступеня і кілька ювілейних медалей. Того ж 1927 року Інститут геологічних наук АН УСРР обрав його своїм почесним членом. Упродовж 1922–1929 рр. учений виконував функції уповноваженого Укрнауки в губернії (області). Зазначимо, що прізвище М.Й. Лебедева знаходимо у списку співробітників Академії наук України за 1919 р. як «члена секції підземних багатств Постійної комісії для виучування природних багатств України» [32, с. 527].

Микола Йосипович Лебедев, будучи ректором і завідувачем кафедри, продовжував читати лекції не тільки в гірничому інституті, а й у Дніпропетровському інституті народної освіти (так у той час називався Дніпропетровський національний університет ім. Олесь Гончара). Як згадують учні професора М.Й. Лебедева, його вирізняла висока вимогливість, що змушувало студентів дуже ретельно і сумлінно готуватися до іспитів, добре знати палеонтологію та історичну геологію. Отримати з цих предметів добру чи відмінну оцінку було дуже складно, тільки продемонструвавши глибокі знання. Професор був так само вимогливим і до себе.

Кажуть, він був вельми суворим і небагатослівним. Але за зовнішньою стриманістю приховувалось добре і чуйне серце порядної людини. Можливо це легенда, але студенти розповідали про особливу конторку в кабінеті професора, з неї кожен його учень, який дійсно терпів нестатки, міг цілком вільно і без повернення взяти потрібну йому суму грошей і розписатись про це на аркуші, що лежав поруч.

Три навчальні роки довелось працювати М.Й. Лебедєву ректором КГІ в радянський час. Наприкінці 1924 р. на цій посаді його змінив професор Л.В. Писаржевський. Проте й професором працювати ставало все важче в умовах нагнітання атмосфери політичних репресій. Але він продовжував свою вельми багатогранну науково-педагогічну діяльність. У грудні 1927 р. М.Й. Лебедєв перебував у зарубіжному науковому відрядженні. Відомості про це знаходимо в особовій справі В.І. Погодіної-Лебедєвої. Цей документ фіксує звернення ДГУ до «фінансової установи» з проханням «дати дозвіл переказати гроші за кордон, де у відрядженні її чоловік Лебедєв М.Й.» [7]. Він пішов з життя, як і жив, працюючи, у 1931 р. під час відрядження в Харкові.

Працюючи на посаді ректора, професор М.Й. Лебедєв доклав багато зусиль, щоб реорганізувати вище гірниче училище в Катеринославський гірничий інститут. Він продовжив розпочату С.М. Сучковим справу всілякого сприяння розвитку науки, що було поштовхом до формування ряду наукових шкіл та до здійснення вченими видатних наукових відкриттів. Світові новітні досягнення науки і техніки та дослідження, виконані фахівцями КГІ, відразу впроваджувалися в навчальний процес, що суттєво покращувало якість підготовки спеціалістів з гірництва і металургії.

**ЗАСНОВНИК КАФЕДРИ
ГІРНИЧОГО МИСТЕЦТВА
Founder of the Department of Mining**

ТЕРПИГОРЕВ
Олександр Митрофанович
Oleksandr Terpygorev

*Ректор
1919 р.*

1873 – 1959 рр.

Нетривалий час ректором Катеринославського гірничого інституту був учений, педагог і громадський діяч, професор Олександр Митрофанович Терпигорев, пізніше академік, організатор гірничої науки і освіти в країні. Він став засновником наукової школи в галузі механізації та автоматизації гірничих робіт, гідромеханізації і підземної газифікації вугілля. Свої роздуми про життя, науку й розвиток гірничої промисловості за кілька років до відходу у вічність він виклав у книзі «Спогади гірничого інженера» [67]. Про його життя і діяльність також написана досить ґрунтовна (з використанням архівних джерел) книга Б.О. Розентрета «Олександр Митрофанович Терпигорев. 1873–1959. Нарис життя і діяльності» [61]. Тому, з одного боку, це спрощує написання нарису про вченого, який починав свою науково-педагогічну діяльність у Катеринославському вищому гірничому училищі, а з іншого – неординарність особистості, масштаби її звершень, наявність глибоких оцінок внеску в науку і гірничотехнічну освіту – усе це ускладнює завдання в короткій формі висвітлити життя, педагогічну, наукову та громадську діяльність героя нарису, головним чином, у Катеринославі.

Народився О.М. Терпигорев 9 (21) листопада 1873 р. у Тамбові в родині збіднілого дворянина, що служив помічником столоначальника місцевої Казенної палати. У 1881 р. він вступив до початкового парафіяльного училища. На той час його батьки розлучились, потім померла мати, хлопчик жив у свого дядька, навчаючи за це грамоти його дітей. У 1885 р. дядько віддав здібного до науки племінника в пансіон Нарішкінського реального училища. Там, аби мати право на безоплатне утримання, хлопець повинен був щодня допомагати у навчанні відстаючим вихованцям.

У 1892 р., маючи відмінні оцінки з усіх предметів, О.М. Терпигорев закінчив реальне училище, що давало йому право вступати до технічного вищого навчального закладу. Пізніше він згадував: «Мені хотілося

спеціалізуватись у природничих науках, вивчати природу, але бути інженером. Таку підготовку в той час давали тільки два інститути в Петербурзі – гірничий і Лісний... І я вибрав гірничий інститут» [67, с. 24]. Період його навчання в петербурзькому гірничому інституті проходив на тлі бурхливого розвитку природничих наук та зроблених там наукових відкриттів. Це був результат діяльності цілої плеяди видатних учених, які тоді трудилися у прославленому вузі – академіка О.П. Карпінського, заслужених професорів І.В. Мушкетова, І.А. Тіме та ін. Саме в той час спостерігалось піднесення громадсько-політичного руху у великих промислових центрах країни, що позначилося на долі О.М. Терпигорєва.

Вже 1893 р. студент О.М. Терпигорєв привернув до себе увагу поліції, будучи учасником створення в Петербурзі Каси взаємодопомоги тамбовського земляцтва. З цього року в Департаменті поліції на нього було заведено «Справу» як на неблагонадійного, його листування поліцейська цензура тримала під контролем. Восени 1896 р. О.М. Терпигорєв брав участь у студентській сходці гірничого інституту на підтримку студентів Московського університету, «участвующих в беспорядках» [23]. Головним сенсом студентського життя Олександра Терпигорєва було навчання, здібності до якого він мав з раннього дитинства. Навички практичної роботи гірничого інженера О.М. Терпигорєв набував під час практики на Сулинському руднику Пастухових. Незадовго до закінчення гірничого інституту О.М. Терпигорєв одружився на випускниці Бестужевських вищих жіночих курсів Катерині Олександрівні Виноградовій, яка згодом у Катеринославі проявила себе як педагог і організатор культурно-просвітницької роботи серед населення міста.

Після успішного захисту дипломних проектів з усіх дисциплін у 1897 р. О.М. Терпигорєв отримав диплом I ступеня, набув звання гірничого інженера і чин колезького секретаря. У вересні він виїхав на роботу в Область Війська Донського, де на Сулинському руднику раніше двічі проходив студентську виробничу практику. Тут його вже знали як добре підготовленого гірничого інженера, а тому відразу ж запропонували посаду помічника керівника усіх рудників гірничопромисловця М.П. Пастухова. На цій посаді він працював три роки. Там же він брав участь в організації «народних читань» для робітників, про що свідчать матеріали діловодства поліції. Наказний отаман Війська Донського надіслав запит у Департамент поліції щодо політичної благонадійності О.М. Терпигорєва «для разрешенія им устраивать чтения для рабочих», на який отримав відповідь, «что допущение горного инженера Александра Митрофановича Терпигорєва к участию в чтениях для рабочих представляется нежелательным» [23].

У 1899 р. було відкрито Катеринославське вище гірниче училище. Про це О.М. Терпигорєв дізнався з газет, де було повідомлено, що директором училища призначений випускник ПГІ Сергій Миколайович Сучков, який мав досить добру репутацію в середовищі гірничих інженерів Півдня Росії. Разом зі своїм товаришем металургом М.О. Павловим вони вирішили спробувати щастя, влаштувавшись викладачами цього училища. Першим на співбесіді у С.М. Сучкова побував М.О. Павлов, якому було запропоновано читати в КВГУ

курси металургії заліза і чавуну (пізніше академік М.О. Павлов стане творцем наукової школи доменників). «Розвідник» розповів другові, що в КВГУ бракує також викладачів інших дисциплін, зокрема, з гірництва.

Незабаром О.М. Терпигорев у службових справах поїхав до Катеринослава і скористався цим випадком. Далі варто процитувати опис його зустрічі з директором у «Спогадах гірничого інженера»: «Я зайшов до Сучкова і запропонував йому свої послуги як викладача курсу гірничого мистецтва. Сучков прийняв мене дуже тепло й привітно. У мене з ним відбулась приблизно така сама розмова, що й у Павлова. Вважаючи, напевно, що мій перехід на роботу в училище – справа вирішена, Сучков сказав мені:

– Радий за Вас, Олександрє Митрофановичу. Головною перевагою нової роботи буде те, що близько трьох місяців щороку Ви будете абсолютно вільною людиною. Скажіть, чи користувались Ви хоч раз на заводі Пастухова відпусткою?

Я, певна річ відповів, що по-справжньому не відпочивав жодного разу.

Хоча в училищі я мав би отримувати набагато менше грошей, ніж на заводі, я швидко згодився із запропонованими умовами. До того ж, Сучков запевнив мене, що невелика платня – справа тимчасова, що надалі я зможу стати не екстраординарним (яким мене зачисляли), а ординарним професором» [67, с. 80].

Отримавши рекомендацію про здатність до педагогічної та наукової діяльності від професора ПГІ, члена Гірничого вченого комітету М.Д. Коцовського (однокурсника С.М. Сучкова), у вересні 1900 р. О.М. Терпигорев разом з родиною переїхав до Катеринослава, де й прожив понад два десятки років. Це був період не тільки надзвичайно активного життя вченого. Саме в цей час ним було створено науку школу, від якої згодом відгалужувались нові наукові напрями, формувались нові школи.

В училищі О.М. Терпигорев читав курс гірничого мистецтва. Вже наступного року він опублікував курс лекцій з цієї дисципліни, а потім роботи, що були одночасно лекційними курсами і науковими дослідженнями: «Курс гірничого мистецтва. Вентиляція: Лекції, читані студентам II курсу КВГУ», «Лекції буріння, читані студентам II курсу КВГУ в 1900–1901 акад. році. Видання студентське», «Рудникове кріплення» та ін. Власне, за перші чотири роки роботи в КВГУ він створив навчальні посібники з усіх основних розділів гірничого мистецтва. Цей цикл робіт був завершений у 1907 р. виданням книги «Рудникові пожежі й боротьба з ними. Лекції, читані студентам IV курсу».

У Катеринославському вищому гірничому училищі того часу результати досліджень, виконаних його викладачами (як і оприлюднені досягнення вітчизняної та світової науки), негайно ставали частиною навчальної дисципліни, проходили апробацію та впроваджувались на гірничих і металургійних підприємствах. Там студенти під керівництвом викладачів проходили виробничу практику, виконували свої курсові та дипломні проекти, безпосередньо пов'язані з удосконаленням виробничого процесу. О.М. Терпигорев з цього приводу писав: «У Катеринославському училищі... студентів привчали до практичних занять, а тому переважна більшість

викладачів цінувала набуті на заводах і рудниках практичні навички. Годі й говорити, що такі навички тільки збагачували теоретичні курси, робили їх більш цікавими та цінними для студентів. У цей період в училищі працювала славетна плеяда професорів і викладачів, багато хто з них своїми видатними науковими працями збагатили не тільки російську, але й світову науку» [67, с. 89].

О.М. Терпигорев, керуючи практикою студентів на шахтах, досліджував разом з ними досвід застосування на Донбасі різних систем розробки вугілля. Результати дослідження він публікував спочатку в додатку до журналу «Гірничозаводський листок», а в 1905 р. вийшла друком його наукова праця «Розбір систем розробок кам'яного вугілля, застосовуваного на рудниках Росії у зв'язку з підготовкою родовища до очисного видобутку». Ця монографія була настільки цінним внеском у гірничу науку, що вже наступного року він захистив її в Петербурзькому гірничому інституті як дисертацію. Більше того, враховуючи практичну цінність книги, у 1910 р. її було перевидано [72, с. 214].

У цей період своєї діяльності Олександр Митрофанович зосередив дослідницьку роботу на проблемі техніки безпеки в гірничій справі. У 1902 р. він виступив з доповіддю на раді училища, де обґрунтував необхідність відкриття при вузі випробувальної станції з метою вивчення всіх вибухів, котрі сталися на шахтах, встановлення їх причин і розробки запобіжних методів захисту. Як відомо, у Росії поява рудникового газу вперше була зафіксована 1878 р., але тільки в 1890-му Міністерство державного майна відрядило на Донбас професора М.Д. Коцовського «для изучения условий нахождения в тамошних каменноугольных коях газа и степени представляемой им опасности» [22, 1899, березень, с. 496]. Незабаром були складені правила ведення гірничих робіт на загазованих копальнях. У 1891 та в 1898 рр. на шахтах Донбасу сталися потужні вибухи газу з великою кількістю жертв. Після цього одна із щойно створених комісій була відправлена за кордон для вивчення досвіду запобігання вибухам під час гірничих робіт. А інша комісія в складі професорів ПГІ Романовського, Тіме й Коцовського, утворена при Гірничому вченому комітеті, вивчала ситуацію в Донбасі. Вона періодично проводила розширені засідання для обговорення результатів досліджень та запропонованих способів запобігання вибухам «гримучого газу». До речі, на одному з таких засідань обговорювали необхідність облаштування випробувальної станції. Матеріали цих засідань публікувалися в «Гірничому журналі».

Доповідь О.М. Терпигорева на раді КВГУ була зроблена після його повернення із закордонного відрядження, про яке говориться в наказі по Гірничому відомству від 20 травня: «Командируются... преподаватели Екатеринбургского Высшего Горного Училища, титулярные советники: Терпигорев и Рубин, с Высочайшего соизволения, для ознакомления с научною постановкою предметов, преподаваемых в заграничных высших учебных заведениях, а также с целью осмотра там рудников, горных заводов и разных технических учреждений, соответственно специальности каждого командированного лица... в Германию и Австро-Венгрию, сроком на два месяца каждый» [22, 1902, червень, с. 151]. Окрім доповіді на засіданні ради,

О.М. Терпигорєв поділився результатами вивчення в Німеччині та Австро-Угорщині випробувальних дослідів з метаном на засіданні Катеринославського відділення Російського технічного товариства.

Протягом наступних років Олександра Митрофановича як фахівця не раз залучали до роботи в комісіях із розслідування випадків вибуху метану на шахтах. За свою роботу в цій сфері наказом по Гірничому відомству від 6 квітня 1903 р. О.М. Терпигорєв був нагороджений орденом св. Станіслава III ступеня.

Початок ХХ ст. характеризувався активізацією суспільно-політичного руху, що охопив також студентів вищих навчальних закладів і частину їхніх викладачів. Причиною перших студентських заворушень було введення Міністерством народної освіти Тимчасових правил розпорядку у вузах, згідно з якими студентів – учасників зібрань і демонстрацій – не допускали до занять і віддавали в солдати. О.М. Терпигорєв, будучи членом ради училища, всіляко намагався послабити вплив Тимчасових правил на долі студентів.

Молодий учений на громадських засадах читав лекції гірничо-геологічної тематики в Народному університеті для робітників. З 1901 р. він брав участь у діяльності Катеринославського відділення Російського технічного товариства (КВ РТТ) і Катеринославського наукового товариства. Коли восени 1903 р. при КВ РТТ були відкриті вечірні курси для робітників, він часто виступав там з лекціями. На початку 1904 р. розпочалось листування Катеринославського губернського жандармського управління (КГЖУ) та Департаменту поліції щодо можливості включення Терпигорєва до складу опікунської ради Катеринославської торговельної школи, а потім про надання йому дозволу випускати газету «Наш час». Начальник КГЖУ писав: «Имею честь покорнейше просить Ваше высокопревосходительство о сообщении мне сведений о политической благонадежности профессора ЕВГУ коллежского асессора Александра Митрофановича Терпигорева, ходатайствующего о разрешении ему издавать в Екатеринославе под его редакторством ежедневную газету» [72, с. 215]. Дозволу він тоді не отримав. Але в 1905 р. Олександр Миколайович став редактором «Записок Катеринославського відділення Російського технічного товариства». Тоді ж він очолив це відділення.

У революційному 1905 р. О.М. Терпигорєв – активний учасник суспільно-політичного руху. Він підтримує студентські виступи, а під час найвищого піднесення революційних подій у Катеринославі (жовтень – грудень 1905) входить до складу коаліційного Бойового страйкового комітету (БСК), збираючи кошти на потреби революції. У фонді «Істпарт» Державного архіву Дніпропетровської області зберігається доповідна записка поліцейського управління, з якої можна судити, що БСК включав 15 осіб і що для збору коштів була створена комісія з трьох людей, серед яких був О.М. Терпигорєв. Той же документ містить відомості про те, як збирали гроші: «Обходя директоров заводов и многие частные дома, комиссия собрала довольно значительную сумму: директор Брянского завода дал на нужды БСК 4000 р., директор Трубногo завода – 2000 р., директор Сталелитейного завода – 300 р.» [24, арк. 12].

Про те саме, хоч і зовсім коротко, учений пише в «Спогадах гірничого інженера»: «У жовтневі дні 1905 р. мені було доручено організувати збір грошей для надання матеріальної підтримки революційному робітничому комітету Катеринослава. З представниками Ккатеринославського комітету РСДРП я об'їжджав ряд катеринославських заводів. Це привернуло увагу поліцейських властей. Ми були звинувачені в тому, що займаємось «здирицтвом», вимагаючи від заводовласників гроші для революційних виступів» [67, с. 108]. Після припинення збройної боротьби на початку грудня 1905 р. почались облави й арешти учасників революційних виступів.

Професор О.М. Терпигорев був заарештований 20 грудня 1905 р., у його квартирі був проведений обшук, а сам він перепроваджений до в'язниці. Дослідник життя і діяльності вченого Б.О. Розентрер на підставі протоколу обшуку, який зберігається в Центральному державному історичному архіві України (ЦДАУ), говорить, що в ньому записано: «Брошюр, прокламацій и рукописей нелегального содержания обнаружено не было». З того самого протоколу випливає, що О.М. Терпигорев заперечував, зокрема, своє членство у Бойовому страйковому комітеті, належність до будь-якої з партій, утворених після оприлюднення Маніфесту 17 жовтня 1905 року. Не визнавав також і те, що він чинив тиск на директорів заводів з метою отримання грошей на потреби страйкового комітету [61, с. 72].

У літературі радянського періоду про революційний рух початку ХХ ст. особливо підкреслювалась роль катеринославського комітету РСДРП у подіях жовтня – грудня 1905 р. Серед відомих людей, які брали в них участь, постійно згадується прізвище О.М. Терпигорева. Із цього логічним був висновок про те, що він хоча й не був членом РСДРП, але принаймні перебував у сфері впливу цієї партії. Сам О.М. Терпигорев і його згадуваний біограф абсолютно не торкаються цього питання, хоча в той час згадка про членство в такій авторитетній партії мала б зайвий раз підкреслити заслуги «старого революціонера». Зрештою, обидва автори книг вчинили мудро, нічого не заперечуючи, але й не стверджуючи, аби не акцентувати на цьому особливу увагу.

О.М. Терпигорев дійсно був людиною прогресивних поглядів, але аж ніяк не більшовицьких. Після виходу царського Маніфесту 17 жовтня, яким було проголошено конституційні свободи і право легального створення та діяльності різних політичних партій, виникла ціла низка таких організацій (до слова, РСДРП, есери та інші нелегальні партії з'явилися раніше). Найвпливовішими з них були в цілому лояльні до верховної влади октябристи і конституційні демократи (кадети). До останньої партії і долучилася значна частина наукової та науково-технічної інтелігенції, яка перебувала в полоні ілюзій щодо можливості демократичних перетворень на основі Конституції при збереженні самодержавства. Якщо посилається на політичний вибір відомих людей нашого краю, згадаємо, що деякий час цією хвилею був захоплений навіть професор Д.І. Яворницький. Тоді членом кадетської партії став і О.М. Терпигорев, що пояснює його досить відкриту активну громадсько-політичну діяльність у наступні роки. Будучи головою Катеринославського наукового товариства, він

очолив ювілейний Шевченківський комітет з підготовки до святкування 100-річчя від дня народження українського поета (це тоді, коли Д.І. Яворницькому було відмовлено в керівництві підготовчою роботою).

Належністю до легальної партії кадетів (хоча на допиті він заперечував це, як і участь у БСК) можна пояснити відносно м'яке покарання вченого як учасника революційних подій. Спочатку місцем заслання під гласний нагляд поліції на три роки було визначено Архангельську губернію. Але після клопотання дирекції училища Олександр Митрофанович від'їздить до Рязані, яку він сам обрав. Б.О. Розентретер пише, що там жив його тесть О.М. Виноградов. Заслання тривало із січня по серпень 1906 р. Цей час учений використав для завершення підготовки до захисту дисертації на основі опублікованої раніше монографії [61, с. 74].

Олександр Митрофанович звернувся з проханням про надання можливості захисту дисертації до директора Петербурзького гірничого інституту професора Євграфа Степановича Федорова, який нещодавно очолив ПГІ. Відповідь на прохання була позитивною. Але перебуваючи в засланні, для поїздки в Петербург учений мав отримати дозвіл влади. Його клопотання про такий дозвіл було підтримано радою КВГУ й особисто директором училища С.М. Сучковим. Директор КВГУ у своєму листі теж просив Є.С. Федорова відтермінувати захист дисертації О.М. Терпигорева з огляду на відомі обставини. Є.С. Федоров відповів згодою, про що свідчить уривок з листа-відповіді: «В ответ на Ваше последнее письмо имею известить, что Совет Горного института согласен отложить защиту диссертации г. Терпигорева на другой срок, если к 16 апреля она не может состояться по указанной Вами причине. Но если она может состояться, то нужно уведомить телеграммой заблаговременно, чтобы иметь время сделать публикацию в газетах» [61, с. 76].

1 квітня дозвіл Департаменту поліції на поїздку О.М. Терпигорева до Петербурга було отримано. Дисертаційна праця здобувача мала таку назву: «Розбір систем розробок кам'яного вугілля, що застосовуються на рудниках Півдня Росії у зв'язку з підготовкою родовища до очисного видобутку». Захист відбувся 16 квітня 1906 р. Ані в «Спогадах гірничого інженера», ані в працях про вченого не зазначено, хто виступав на захисті опонентом. У Звіті ПГІ за період з 1 січня по 1 липня 1906 р. міститься відповідь на це питання. Так, ад'юнкт О.О. Скочинський (пізніше – академік), звітуючи про свою роботу, повідомляє: «Давал Совету Института отзыв о работах горного инженера Гуськова «О бурении шпуров»; был официальным оппонентом при защите инженером Терпигоревым диссертации» [22, 1908, березень, с. 45]. Захист був успішним і вчена рада одногосно присудила Олександру Митрофановичу вчений ступінь ад'юнкта й звання екстраординарного професора.

18 квітня дисертант прочитав одну з двох передбачених процедурою захисту лекцій. У своїх мемуарах він пише: «Першу лекцію на свій вибір я прочитав вельми успішно. Не був марним лекторський досвід роботи в Катеринославі. Лекція була зустрінута настільки добре, що спеціальною постановою вченої ради мене звільнили від читання другої» [67, с. 114].

Про значущість змісту захищеної дисертації говорить сам її автор: «На основі спостережень, а також використовуючи численні статистичні матеріали про шахти Донецького басейну, я поставив перед собою завдання дати аналіз систем розробок, які застосовувалися у цьому найважливішому кам'яновугільному басейні країни, і встановити техніко-економічні критерії раціонального застосовування різних систем (суцільної, стовпової і стелеуступної).

Я досліджував питання підземної розробки кам'яного вугілля, різні сторони складного процесу вуглевидобутку: доставку, відкочення, підтримання виробок, вентиляцію підземних робіт і т. д. Усі ці питання я намагався вирішити, аналізуючи залежність між висотою поверху, розмірами виїмкової ділянки, довжиною лави, шириною уступу і т. д. У дисертації я також дослідив продуктивність вибійника при виконанні підготовчих робіт і при очисному вийманні вугілля» [67, с. 111–112].

З нагоди успішного захисту серед багатьох інших було й привітання від члена ЦК кадетської партії, видатного вченого В.І. Вернадського, який побажав Олександрові Митрофановичу стійко триматися своїх поглядів. «В России каждый интеллигент на учете, и если он прогрессивен, то это уже сила», – писав він.

Захистивши дисертацію, О.М. Терпигорев повернувся в Рязань. Але через необхідність вирішити деякі справи йому довелося побувати в Катеринославі, На той час першим досягненням у боротьбі училища за підвищення свого статусу до повноцінного вищого навчального закладу була зміна трьох статей Положення про КВГУ (травень 1903), які передбачали 4-річний курс навчання, захист дипломних робіт замість випускних іспитів, можливість рудниковим інженерам та інженерам-металургам після двох років роботи на підприємствах за фахом скласти в ПГІ іспити на звання гірничого інженера. Таким чином, у червні 1906 р. мав відбутися перший в історії КВГУ захист студентами дипломних проектів. Оскільки серед випускників були й ті, хто працював під керівництвом О.М. Терпигорева, рада КВГУ допомогла йому отримати дозвіл від влади на поїздку до Катеринослава.

На початку листопада 1906 р. після клопотання ради КВГУ столична влада дозволила О.М. Терпигореву повернутися для продовження роботи в КВГУ, де він був обраний ординарним професором і завідувачем кафедри гірничого мистецтва. Почався другий період надзвичайно інтенсивної наукової та педагогічної роботи вченого, а також його активної участі в суспільно-політичній і культурно-просвітницькій діяльності.

Після найбільшої на той час аварії на шахті № 4 Макар'ївського (потім – Риковського) рудника в Донбасі (18 червня 1908 р. внаслідок вибуху метану загинуло 270 робітників) О.М. Терпигорев був членом експертної комісії, яка розслідувала причини катастрофи. За результатами її діяльності було розроблено низку заходів для посилення контролю безпеки гірничих робіт. Зокрема, комісія рекомендувала створити рятувальні станції в ряді міст Донбасу. Безпека роботи на шахтах стала темою кількох опублікованих статей О.М. Терпигорева.

О.М. Терпигорєв брав участь у спеціальній урядовій комісії з обстеження техніки безпеки на копальнях Криворіжжя (1914), де почастишали нещасні випадки. У цій комісії були також професор ПГІ О.О. Скочинський, а також професор Катеринославського гірничого інституту М.М. Протодьяконов.

Головною працею О.М. Терпигорєва цього періоду стала багатотомна монографія «Опис Донецького басейну», опублікована в 1914–1922 рр. Це досить складна за структурою (включає томи, випуски) та визначенням авторства праця. Найбільш коротку й зрозумілу характеристику цього видання знаходимо в «Спогадах гірничого інженера». Ця наукова праця була великим проектом ради «З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії», який реалізували її ж коштом. Вона являла собою узагальнення великого фактичного матеріалу про родовища Донбасу. Використаний у дослідженні величезний статистичний, графічний і описовий матеріал розкривав стан техніки та економіки Донецького басейну. Однаковою мірою до написання цієї монографії доклав зусиль професор КГІ М.М. Протодьяконов. З приводу авторства книги О.М. Терпигорєв у своїх мемуарах пише: «Створення цієї монографії я зовсім не хочу приписати тільки собі чи професору М.М. Протодьяконову. До збору первинних статистичних та інших матеріалів було залучено багатьох інженерів, безпосередньо зайнятих на рудниках, котрі суттєво полегшили нашу роботу. Вони виконали величезну працю, протягом кількох років зробивши обширні та всебічні описи численних донецьких шахт і склавши дуже велику кількість креслень. Увесь цей фактичний матеріал мали опрацювати кілька визначних спеціалістів-гірників. А фактично цю роботу довелось виконувати тільки Протодьяконову і мені» [67, с. 134]. Перший том праці вийшов у 1914 р., але цей проект через відомі умови того часу не вдалось завершити.

Навчальна і наукова діяльність О.М. Терпигорєва дивним чином поєднувалася з просвітницькою та громадсько-політичною активністю вченого. Він і після повернення з Рязані перебував під таємним наглядом поліції. В училищі вченого вважали одним із так званих «лівих професорів», як-то: А.П. Виноградов, А.Ф. Родзевич-Білевич, П.Г. Рубін [67, с. 88]. З часом він став більш обачним у своїй громадській роботі, проте обмежити себе тільки науково-педагогічною діяльністю не міг. Уже 21 жовтня 1907 р. відбувся з'їзд членів Каси взаємодопомоги працівників народної освіти Катеринославської губернії, у зв'язку з чим поліція провела обшук на квартирі професора.

У березні 1908 р. О.М. Терпигорєв був учасником демонстрації робітників, інтелігенції, студентів, що стихійно виникла під час похоронів убитого чорносотенцями в робочому кабінеті лікаря О.Л. Караваєва, з яким професор товаришував.

Дуже яскраво О.М. Терпигорєв проявив себе в діяльності Катеринославського наукового товариства та Катеринославського відділення Російського технічного товариства. Члени цих товариств досить багато зусиль доклали до організації науково-навчального відділу Південно-Російської обласної сільськогосподарської, промислової та кустарної виставки в Катеринославі, яка проходила у 1910 р., а також до проведення Першого з'їзду

діячів гірничої справи, металургії та машинобудування (1910). На з'їзді, що відбувся в приміщенні КВГУ, О.М. Терпигорєв очолював секцію гірництва.

Катеринославське відділення РТТ організувало вечірні просвітницькі курси для робітників і службовців міста, що налічували 350 слухачів. Постійним і дуже популярним серед робітників лектором на цих курсах був О.М. Терпигорєв. Заняття проводилися у двох аудиторіях Катеринославського наукового товариства (на вулицях Петербурзькій і Чечелівці), а у святкові дні ще й на заводах, де крім того влаштовувалися концерти, вечори відпочинку і т. д.

З альбому випускників КГІ 1917 р.

У 1911–1914 рр. Олександр Митрофанович був головою Катеринославського відділення РТТ і редактором його «Записок» до 1916 р. У 1913 р. О.М. Терпигорєва обрали депутатом міської думи.

У роки Першої світової війни О.М. Терпигорєв очолював Катеринославський громадський комітет воєнно-технічної допомоги фронту. Про свою роботу в комітеті мемуарист не згадує жодним словом, що цілком зрозуміло з огляду на час написання спогадів. Тут досить згадати позицію більшовиків в оцінці цієї війни. Біограф ученого згадує про це одним-єдиним реченням: «З 1914 по 1917 р. О.М. Терпигорєв очолював Катеринославський громадський комітет воєнно-технічної допомоги і часто виїздив до Харкова у справах комітету з видачі позик на капітальні роботи вуглепромисловцям

Півдня Росії» [61, с. 82]. Енциклопедичні довідники радянських часів пишуть, що такі комітети були створені промисловою буржуазією і сприяли формуванню державно-монополістичного капіталізму.

У своїх мемуарах О.М. Терпигорєв досить детально описує, як у гірничому інституті сприйняли Лютневу революцію 1917 р., що почалася в Петербурзі: «Професура не зовсім орієнтувалася у подіях, що відбувались, тому ставилася до них стримано, даремно закликаючи студентів збурігати спокій і порядок. Ми збентежено зібрались у залі ради, довго й марно дискутували і, певна річ, згоди дійти не могли. Пам'ятаю, що тільки професор В.М. Маковський, якого студенти і професори в очі та поза очі називали «старим революціонером», відразу привітав революцію» [67, с. 141]. Відомостей про участь О.М. Терпигорєва у подіях 1917 р. немає. Більше того, він повідомляє: «У 1917 р. я почав читати лекції в Харківському комерційному інституті, а потім завідував у харківській комісії Міністерства торгівлі видачею позик гірничопромисловцям Півдня Росії для капітальних робіт з будівництва вугільних шахт. Але це тривало недовго» [67, с. 142].

Наприкінці 1917 р. О.М. Терпигорєв поїхав до П'ятигорська, як говорить його біограф, «за порадою лікарів». Сам він зовсім не згадує про цей період. Відомо, яка складна воєнно-політична обстановка була на Півдні, де в основному визначали ситуацію білокозаки генерала Каледіна і добровольча армія Денікіна. За відсутності документів про цей період у житті О.М. Терпигорєва, залишається без опису обставин констатувати той факт, що він дістався до Харкова, де як відомий фахівець працював у Центральному правлінні кам'яновугільної промисловості Донбасу завідувачем відділу капітальних робіт з будівництва вугільних шахт до моменту встановлення там влади Української Народної Республіки.

Тим часом у Катеринославі влада змінювалася дуже часто. Гірничий інститут практично не працював, а ті з небагатьох студентів, що не були мобілізовані на фронт, складали заліки переважно на квартирах професорів. Так у 1921 р. описував стан КГІ професор А.П. Виноградов на сторінках журналу «Господарство Катеринославщини». Із середини січня 1919 р. в місті встановилася радянська влада (на ті часи досить надовго – до кінця червня). О.М. Терпигорєв повернувся до Катеринослава.

Б.О. Розентретер пише: «Навесні 1919 р. О.М. Терпигорєв був обраний викладачами та студентами першим виборним за радянської влади ректором гірничого інституту й залишався ним до серпня 1919 р.» [61, с. 84].

Наприкінці червня 1919 р. у Катеринослав вступили війська генерала Шкуро. Незабаром О.М. Терпигорєв поїхав до Ростова. У своїх спогадах про це він пише: «Почасти через умови цілковитого розладу господарського та політичного життя на Півдні Росії, а почасти через сімейні обставини, я з 1919 р. опинився за межами Катеринослава, спершу в Ростові, а затим у Севастополі» [67, с. 144]. «Сімейні обставини» – це розлучення з дружиною Катериною Олександрівною Виноградовою. Біограф описує від'їзд О.М. Терпигорєва з Катеринослава дещо повніше: «Важка життєва обстановка та багатократна зміна влади в Катеринославі, а також наполегливі листи його

друга і майбутньої дружини Е.В. Дєдикової (1883–1946) привели до того, що Терпигорєв залишає гірничий інститут і знову виїздить спочатку на Кавказ, а потім у Ростов, де жили Дєдикови» [61, с. 84].

Нагадаємо, що саме тоді в південному краї перебував член ЦК кадетської партії, духовний покровитель Олександра Митрофановича, видатний учений-мінералог, академік Володимир Іванович Вернадський, який став засновником Таврійського університету в Сімферополі. Припускаємо, що цей фактор не можна не враховувати, пояснюючи причини появи О.М. Терпигорєва на «контрреволюційному Півдні», що не завадило йому після встановлення радянської влади в Криму (листопад 1920) стати завідувачем паливного сектора відділу народного господарства в Севастополі і читати лекції в політехнікумі.

Однак глибина знань і кипуча енергія вченого вимагали інших масштабів діяльності. У квітні 1921 р. Олександр Митрофанович повертається до Катеринослава. Ось у якому стані він побачив рідний вуз: «Господарське становище інституту, коли я приїхав у Катеринослав, ще залишалось важким. На рахунку – майже ні копійки, лабораторії та бібліотеки в занедбаному стані, частина майна зникла невідомо куди. Ні професорам, ні викладачам, ні службовцям інституту утримання не платили, професурі видавали мізерний пайок» [67, с. 144].

Тоді, за спогадами О.М. Терпигорєва, в інституті працювало багато відомих учених, зокрема, практичні заняття з електротехніки проводив В.П. Нікітін, майбутній академік. Олександр Митрофанович також згадує: «У той же період у нашому інституті вели педагогічну роботу професори М.Й. Лебедєв, С.А. Заборовський, П.Г. Рубін, М.О. Іванов, П.М. Леонтовський, відомий теоретик-механік Я.І. Грдина, В.М. Маковський і почала свою діяльність плеяда талановитих молодих учених – Л.Д. Шевяков, А.М. Цейтлін, М.С. Поляков та інші. Ці вчені вели відповідальні курси, а також керували дипломним проектуванням» [67, с. 145].

Вже 5 травня 1921 р. О.М. Терпигорєв публікує велику статтю в місцевій газеті «До праці», де говорить про доцільність організації гірничої секції при науково-технічному відділі Ради народного господарства Катеринославської губернії. Ця стаття не залишилася непоміченою, а пропозиції вченого незабаром були реалізовані. Маючи величезний досвід практичної роботи та аналітичний розум істинного вченого, він опублікував ще низку статей, спрямованих на виконання важких завдань відбудови народного господарства. Разом із професорами гірничого інституту Я.І. Грдиною і П.Г. Рубіним Терпигорєв виступає консультантом на губернській економічній нараді, а також у комісії з надання допомоги Донбасу.

У науковому відношенні для О.М. Терпигорєва «катеринославський період» його життя завершується виданням у 1922 р. 2-го випуску 6 тома капітальної праці «Опис Донецького басейну» (Харків). А в практичному відношенні – це, безумовно, активна участь професора в роботі Особливої комісії зі складання плану відновлення промисловості Донбасу. Комісія була заснована постановою Ради Праці і Оборони від 27 травня 1921 р. До її складу входили 20 постійних членів і 10 консультантів запрошених Гірничим ученим

комітетом. Комісію очолював один із керівників Центрального правління кам'яновугільної промисловості В.М. Данчич. А серед членів комісії були відомі вчені Б.І. Бокій, О.О. Скочинський, О.М. Терпигорев, П.Г. Рубін, Л.Д. Шевяков. Комісія ставила перед собою такі завдання: обстеження технічного та господарського стану шахт Донбасу, визначення їх видобувної здатності й перспектив; облік і технічна оцінка кам'яновугільних, зокрема антрацитових родовищ Донбасу; складання плану заходів для досягнення максимального видобутку вугілля на гірничих підприємствах і плану розвитку виробництва до 1926 р. включно. Членами Особливої комісії було обстежено багато шахт (усього 928 об'єктів). Вони також виявили майже дві сотні родовищ кам'яного вугілля. Ця робота вимагала не тільки великого досвіду і знань, а й колосальних фізичних сил та енергії.

У 1922 р. О.М. Терпигорев отримав запрошення на роботу від ректора нещодавно відкритої Московської гірничої академії І.М. Губкіна. У жовтні того ж року він виїхав із Катеринослава, залишивши завідування кафедрою гірничого мистецтва своєму учневі (майбутньому академіку) професору Льву Дмитровичу Шевякову.

Розпочався новий і не менш плідний період у житті й діяльності О.М. Терпигорева як видатного вченого, організатора гірничої науки та освіти. Однак до кінця своїх днів він підтримував тісний зв'язок з Дніпропетровським гірничим інститутом, якому віддав чималий відрізок свого життя, за його власним висловом, «сповнений і радощами, і тривогами».

Олександр Митрофанович Терпигорев прожив велике і наповнене сенсом життя. Помер він у 1959 р., похований у Москві.

О.М. Терпигорев вписав важливу сторінку в історію Національного гірничого університету як видатний учений і педагог, засновник наукової школи гірничого мистецтва, активний учасник суспільно-політичного та культурного життя міста. На посаді ректора він був надто короткий час, що припадає на період громадянської війни й нестабільного воєнно-політичного становища міста.

**«БЛАГОРОДНИЙ І БЕЗКОМПРОМІСНИЙ
АД'ЮНКТ МЕХАНІКИ»
«The honorable and uncompromising adjunct of mechanics»**

1859 – 1929 рр.

*ЗАБОРОВСЬКИЙ
Серій Андрійович
Sergiy Zaborovsky*

*Ректор
1920 р.*

Так охарактеризував професора С.А. Заборовського академік О.О. Співаковський, який знав його особисто, бо в 20-х роках обидва були працівниками Катеринославського гірничого інституту [2].

Академік О.М. Терпигорев, упродовж 1900–1922 рр. професор Катеринославського вищого гірничого училища (інституту), у книзі «Спогади гірничого інженера», говорячи про викладачів вузу, стосовно героя цього нарису відгукнувся так: «Студентам Катеринославського училища взагалі пощастило відносно прикладних дисциплін. Так, наприклад, у галузі будівельної механіки в училищі працював у 1906–1929 рр. знаний спеціаліст професор С.А. Заборовський. Він дослідив у 1910 р. і створив цінну теорію динамічного розрахунку двоповерхової рудникової кліті. Ця теорія немало допомогла створенню в шахтах найбільш безпечних та економічних умов роботи» [67, с. 90].

Однієї такої характеристики достатньо, щоб зацікавитися життям і діяльністю С.А. Заборовського. Тим часом його ім'я, яке постійно згадується в «обоймі» багатьох інших учених ушлявленого гірничого вузу, окремо не було об'єктом скільки-небудь ґрунтовного вивчення та оцінки. Виняток становить хіба що книга Олександра Бистрякова «Історія Катеринославського політехнічного інституту», оскільки С.А. Заборовський був ректором політехнічного інституту, який увійшов у 1921 р. до структури Катеринославського гірничого інституту і де до цього новий вуз орендував частину аудиторій та лабораторій.

Сергій Андрійович Заборовський (1859–1929) почав працювати штатним викладачем у Катеринославському вищому гірничому училищі з 1 вересня 1906 р. Біографічні відомості про нього маємо дуже мізерні. Його особова справа в архіві вузу не збереглася. Він не був політично активним, що, природно, виключає наявність зазвичай дуже ґрунтовних відомостей у фонді

Департаменту поліції або місцевого жандармського управління. З огляду на це, базуючись тільки на відомих фактах, не заповнюючи біографічні лакуни безпідставними твердженнями, робимо спробу написати невеликий нарис про життя і діяльність ученого, який майже чверть століття працював у гірничому інституті.

Сергій Андрійович Заборовський у 1890 р. закінчив один з найстаріших вузів Росії – Морський кадетський корпус, який, виникнувши в 1715 р. в Санкт-Петербурзі як Морська академія, багато разів змінював свою назву і навіть місце перебування. Головне те, що в цей військово-морський навчальний заклад приймалися діти дворян, з чого можемо судити про станове походження С.А. Заборовського. За різними даними, у Морському кадетському корпусі навчалося майже чотири сотні вихованців (на перших курсах – кадети, на старших – гардемарини). У роки перебування там Заборовського термін навчання становив п'ять років. Відомо також, що в Морському кадетському корпусі існувала традиція запрошувати для викладання точних наук провідних учених (серед таких були, наприклад, математики Л. Ейлер і М.В. Остроградський). А це пояснює високу професійну підготовку випускників.

Ця частина біографії вченого викликає сумнів дослідника, бо якщо вірити довідникам, котрі фіксують 1859-й як рік народження Заборовського, то Морський кадетський корпус він закінчив в 31-річному віці, а в це важко повірити.

Після закінчення вузу з дипломом військового інженера Сергій Андрійович отримав призначення на будівництво Транссибірської магістралі (від Челябінська до Владивостока, 1891–1916). Через деякий час знання військового інженера виявилися потрібними в іншому кінці країни, і його перевели будувати укріплення на західних рубежах імперії. С.А. Заборовський як військовий інженер брав участь у проведеній наприкінці XIX – початку XX ст. реконструкції Брестської фортеці. Звідти він перейшов на викладацьку роботу до Варшавського політехнічного інституту.

Напевно, молодий вуз у Катеринославі привернув увагу С.А. Заборовського можливістю зробити успішну наукову кар'єру. Професорсько-викладацьке середовище тут також було для нього більш комфортним. У всякому разі, з 1 вересня 1906 р. бачимо військового інженера, статського радника Сергія Андрійовича Заборовського викладачем кафедри будівельної механіки.

Зауважимо, що тоді в інституті самих кафедр ще не існувало як організаційної структури, а була кабінетна система. Так, існував і кабінет будівельної механіки, що виник пізніше (1907). А спочатку – з 1906 р. – С.А. Заборовський завідував механічною лабораторією, у якій студенти всіх факультетів вивчали опір матеріалів, а також випробовували канати, метали, каміння, цемент та інші матеріали. Заборовський завідував лабораторією до 1922 р., про що повідомляє професор О.М. Динник у 1924 р. [30, с. 30].

С.А. Заборовський читав курси опору матеріалів і статички споруд, а також курс будівельної механіки. У науковому відношенні він вивчав питання

розрахунку сталевих канатів шахтних клітей і кріплень. Фахівці стверджують, що його «постановка і розв'язування цих задач на той час були новаторськими».

С.А. Заборовський та його колеги (з альбому випускників 1913 року)

У раді Петербурзького гірничого інституту 2 травня 1910 р. С.А. Заборовський захистив дисертацію на тему: «Динамічний розрахунок двоверхової рудникової клітей». У протоколі засідання ради про це записано так: «От пробных лекций г. Заборовский был Советом освобожден и признан достойным звания адъюнкта по кафедре строительной механики в Екатеринославском Высшем Горном Училище» [22, 1912, березень, с. 72]. Звільнення здобувача наукового ступеня від обов'язкового читання двох лекцій у присутності членів ради практикували тоді не так часто. До того ж, треба врахувати й ту обставину, що С.А. Заборовський для членів ради був «чужим», тобто не їхнім колишнім студентом, не гірничим інженером. Тим не менше, таке рішення було прийнято. Це може пояснюватися або високим науковим рівнем самого процесу захисту, доповненим ораторським мистецтвом здобувача, або його популярністю як ученого солідного віку (за 50 років), котрий займається дуже важливою для практики гірництва проблемою.

Монографія за темою дисертації того ж року була опублікована у «Вістях Катеринославського вищого гірничого училища». За ієрархією наукових звань

того часу «ад'юнкт» у технічних інститутах прирівнювався до звання «магістр» в університетах.

Можливо, успішний захист дисертації в ПГІ, авторитет серед студентів і викладачів КВГУ були серед мотивів обрання С.А. Заборовського радою училища до складу делегації з двох осіб (другим був професор П.Г. Рубін) для вручення вітальної адреси від імені училища на урочистих зборах Академії наук (1911) з нагоди 200-річного ювілею М.В. Ломоносова.

Сергій Андрійович велику увагу приділяв удосконаленню читаних ним курсів. Так з'явилася його робота «Курс будівельної механіки. Кн. 1-ша. Опір матеріалів (частина теоретична)», а незабаром він надрукував посібник для студентів «Норми і методи розрахунку залізобетонних конструкцій» (1913).

Якщо говорити про науковий доробок С.А. Заборовського, то він не вражає кількістю публікацій. Крім зазначених видань, серед найбільш значущих для науки й практичної роботи доцільно назвати такі: «До питання про перенапруження дротів сталевого підйимального каната» (1910), «Розрахунок залізобетонного кріплення для шахти, перетин якої окреслено з 4-х центрів» (1913), «Вступ до курсу опору матеріалів для робітничих факультетів, шкіл робітничої молоді, короткострокових технічних курсів і для самоосвіти» (1923), «Курс опору матеріалів. Посібник для студентів, настільна книга інженера» (1923). Але ж кількість робіт далеко не завжди є показником значення внеску вченого в науку. Безперечними є також його організаторські здібності, лекторська майстерність і властивості хорошого методиста.

Відома роль учених КВГУ в організації та діяльності Катеринославського наукового товариства (КНТ, 1901 р.), а також створення ним 1910 р. Народного університету ім. О.Л. Караваєва. Однак мало хто знає, що будівлю для нього на Першій Чечелівці в Катеринославі проектував С.А. Заборовський. У «Записках» професора П.Г. Рубіна, який тоді був головою комісії КНТ зі створення Народного університету, повідомляється, що на пожертвуванні гроші товариство придбало недобудовану споруду («цегляну клітку») у дворянина Кирпотіна: «Найбільш суттєвою частиною будівлі був зал на третьому поверсі, отриманий шляхом усунення перегородок й значного підняття стелі за рахунок горища за допомогою спеціальної металеві ферми. Усе це було спроектовано професором С.А. Заборовським для університету безоплатно. Він також узяв на себе нагляд за дотриманням цього проекту» [63, с. 45–46].

Важливою сторінкою життя та діяльності Сергія Андрійовича Заборовського стала його робота в Катеринославському політехнічному інституті, який за короткий час свого існування був тричі перейменований. Ідеться про приватний вищий технічний навчальний заклад, ідея створення якого з'явилася в пресі ще напередодні Першої світової війни. Коли війна вже йшла, Катеринослав опинився в глибокому тилу. За таких обставин було необхідно не тільки використовувати промислові потужності краю для потреб фронту, розгортати тиліві шпиталі, але не менш важливим було забезпечити прийом біженців і евакуйованих з прифронтової території установ.

У зв'язку з цим можна згадати передбачуване через воєнні події розміщення в Катеринославі Варшавського політехнічного інституту (там до

приходу в КВГУ працював екстраординарним професором С.А. Заборовський). І тоді ж актуальна ідея заснування приватного технічного інституту, до якого могли би безперешкодно вступати і там навчатися діти людей іудейського віросповідання, почала втілюватись у конкретні рішення.

Катеринослав цілком підходив для реалізації цього проекту не тільки своєю віддаленістю від воєнних дій, але й тим, що тут можна було використати ресурс кращих науково-педагогічних кадрів, сконцентрованих, зокрема, у КГІ.

Ініціатори організації приватного технічного вузу інженер-технолог А.А. Пресс і гірничий інженер Л.Г. Рабинович зуміли переконати в її доцільності міську владу і, відповідно, майбутніх меценатів. У серпні 1915 р. це питання обговорювалося на засіданні міської думи. У ході обговорення було визнано, що найбільш прийнятним для промислового Катеринослава є політехнічний інститут.

Міністерство народної освіти Росії 5 квітня 1916 р. затвердило Статут приватного політехнічного інституту з чотирирічним терміном навчання студентів іудейського віросповідання, що мали бажання отримати наукову, технічну та економічну освіту. Політехнічний інститут мав складатися з трьох факультетів – електротехнічного, інженерного та економічного.

У листопаді 1916 р. міністерство затвердило і перших завідувачів кафедр, серед яких були також професори КГІ О.М. Динник і Л.В. Писаржевський. Виконувачем обов'язків директора Катеринославського політехнічного інституту був призначений професор С.А. Заборовський. Оскільки вуз був приватним, слід назвати його засновників. Це були вже згадані ініціатори створення закладу А.А. Пресс, випускник Петербурзького технологічного інституту, відомий у той час автор книг, статей, зокрема в «Енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона», а також Л.Г. Рабинович, випускник ПГІ родом із Кам'янця-Подільського, депутат II Державної думи від Катеринославської губернії, у 1903–1912 рр. – секретар ради «З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії», пізніше – голова Науково-технічної ради кам'яновугільної промисловості при ВРНГ СРСР [38, с. 172].

Підбором педагогічних кадрів, окрім засновників, займалася спеціальна Комісія з організації Катеринославського політехнічного інституту, до складу якої входили професори петроградських технічних навчальних закладів під головуванням професора Д.П. Рузького. Запис про це знаходимо у Формулярі професора І.Ю. Огієвецького. Звідти ж дізнаємось про те, що 12 жовтня 1917 р. на спільних зборах викладачів інженерного та електромеханічного факультетів він був обраний деканом обох факультетів. Деканом Огієвецький був, як свідчать записи в його особовій справі 1923 р., з квітня 1917-го по березень 1920 р. (виконувачем обов'язків), а потім – головою фінансово-господарської комісії – з березня по жовтень того ж року [6, арк. 8 зв.].

С.А. Заборовський займався першим набором студентів, який відбувся 31 січня 1917 р. в аудиторії Катеринославського наукового товариства (на вул. Петроградській), очолюваного професором О.М. Терпигоревим. Щоправда, фактично політехнічний інститут зміг розпочати підготовку студентів тільки на

двох факультетах, тому що для роботи економічного факультету бракувало і матеріальних, і викладацьких ресурсів.

Заняття в політехнічному інституті почалися вже наступного дня. Цікаво, що серед перших майже двохсот студентів було 18 жінок. Тоді ж на зборах викладачів директором інституту був обраний С.А. Заборовський, а Міністерство народної освіти затвердило його на цій посаді. Крім того, директор мав дозвіл викладання як професор кафедри опору матеріалів.

Від початку Лютневої революції ситуація змінювалася стрімко. У ході цих подій утворилася Українська Народна Республіка, тоді ще «в союзе с демократической республикой Россия», як говорилося в законодавчих актах. Спроба уряду УНР реалізувати свою програму вирішення в Україні національного питання позначилось і на долі нового для Катеринослава вузу.

Дослідник історії політехнічного інституту О. Бистряков про цей період пише: «Правове становище євреїв було поліпшено, відмінено всі заборони, відсоткові норми, скасовано всі стани й обмеження в армії, створено Раду єврейських організацій. У липні єврейські партії східної України отримали 50 місць (із 822) в Центральній Раді та 5 місць (із 55) у її виконавчому органі – Малій раді» [18]. Правова комісія Міністерства народної освіти 12 квітня 1918 р. перетворила політехнічний інститут в Єврейський науковий інститут (ЄНІ) і затвердила його Статут, у якому були зафіксовані такі грандіозні науково-освітні перспективи, що втілення їх у життя в тих умовах було просто нереальним. Ректором цього інституту залишився Сергій Андрійович Заборовський» [34, с. 117].

Очолюваний С.А. Заборовським вуз, де за сумісництвом працювали викладачі КГІ О.М. Динник, Л.В. Писаржевський, Я.І. Грдина, О.О. Співаковський, Г.І. Панафутін, А.П. Виноградов, Г.Є. Євреїнов, П.М. Леонтовський, М.О. Іванов, Й.І. Танатар, орендував аудиторії та лабораторне приміщення в гірничому інституті.

У травні 1918 р. С.А. Заборовський був учасником з'їзду представників вищих навчальних закладів у Харкові. В особовій справі І.Ю. Огієвецького знаходимо запис: «В мае 1918 г. участвовал в академическом Съезде высших учебных заведений Украины в качестве делегата Совета Политехнического института» [6, арк. 8 зв.]. Ці дані говорять про повноцінне функціонування керованого С.А. Заборовським вищого навчального закладу.

Встановлення радянської влади наприкінці 1919 р. зумовило внесення змін у сферу організації освіти. Навесні 1920 р. більшість університетів Радянської України стали інститутами народної освіти. Єврейський науковий інститут був знову перейменований у політехнічний, а його ректором залишився професор С.А. Заборовський. Напевно, перетворення відбулося наприкінці лютого – на початку березня 1920 р., тому що в особових справах викладачів інституту, які збереглися до наших днів, фігурує березень 1920 р. В особовій справі В.І. Погодіної-Лебедевої, яка пізніше стане дружиною ректора ДГІ М.Й. Лебедева та доцентом кафедри історичної геології, знаходимо запис у п. 13 («Выполняемая работа с начала трудовой деятельности»): «1/III. 1920 – 1/VII. 1921. Зав. канцелярией Политехнического института. г. Екатеринослав,

Полтавская ул., № 2», а наступний запис: «1/VII. 1921 – 11 /I. 1924. Зав. учебной канцелярией Горного института...» [7, арк. 2].

Якщо стосовно ректорства Сергія Андрійовича Заборовського в політехнічному інституті, загалом, все зрозуміло, то більш складним є питання про його керівництво гірничим інститутом. Існуюча традиція висвітлення історії Катеринославського гірничого інституту того неспокійного часу стверджує: у 1920 р. його ректором був Сергій Андрійович Заборовський. Зіставлення розрізаних свідчень про ситуацію в Катеринославі, про становище КГІ та його кадрового складу дозволяє дещо наблизитися до з'ясування реального ходу подій і питання стосовно С.А. Заборовського як ректора цього вузу.

Коли професор О.М. Терпигорев, будучи кілька місяців у 1919 р. ректором КГІ, наприкінці літа виїхав до Ростова, а в Катеринославі господарювали війська різного політичного забарвлення (від білогвардійців до махновців), офіційно ректора гірничого інституту (де заняття фактично були припинені) ніхто не призначав, а тим більше, не обирав. За старою системою обов'язки керівника під час його відсутності виконував інспектор. Коли 30 грудня 1919 р. в місто увійшли більшовицькі війська і була знову встановлена радянська влада, не пізніше 1 березня 1920 р. обов'язки керівника були покладені на ректора політехнічного інституту професора КГІ С.А. Заборовського. На той час під його керівництвом перебували майже всі провідні професори КГІ, бо вони за сумісництвом працювали в політехнічному інституті, що, як уже зазначалося, орендував приміщення гірничого інституту. Але коли становище в місті і в країні стабілізувалось та з'явилися умови для відновлення навчального процесу і взагалі для поступової нормалізації діяльності гірничого інституту, восени 1920 р. ректором був призначений професор Ярослав Іванович Грдина, а С.А. Заборовський продовжував очолювати політехнічний інститут.

Політехнічний інститут як самостійний вуз 1 липня 1921 р. був розформований, два його відділення – механічне й електротехнічне – злилися з гірничим інститутом, утворивши гірничо-механічний факультет. Це простежується в записах особових справ людей, які були працівниками політехнічного. С.А. Заборовський продовжував працювати в КГІ на колишній посаді (робота не переривалася з 1906). Але, як і багато інших професорів того часу, він був також сумісником. Зауважимо цікавий факт: саме С.А. Заборовський консультував будівельників-мостовиків при відновленні зруйнованого махновцями залізничного мосту через Дніпро в Катеринославі [30, с. 10].

Протягом 1921 р. в ході реформування науки й освіти на базі колишніх приватних архітектурних курсів (діяли з 1913-го), спочатку перетворених у політехнічний технікум, виник Катеринославський вечірній робітничий будівельний технікум [40, с. 11]. Природно, що професор, завідувач кафедри будівельної механіки був для новоствореного технікуму дуже корисною людиною, тим більше, що туди з політехнічного інституту перейшло чимало студентів його інженерного факультету.

С.А. Заборовський як досвідчений учений та організатор системи освіти став завідувачем навчальною частиною технікуму і викладав там опір матеріалів. При цьому до кінця життя (1929) він залишався завідувачем кафедри будівельної механіки в гірничому інституті.

Професор С.А. Заборовський на посаді ректора перебував короткий час, що було зумовлено воєнно-політичною ситуацією в Катеринославі. Організаторські здібності вченого яскраво проявилися, коли він був ректором Катеринославського політехнічного інституту, що діяв кілька років і влився до складу Катеринославського гірничого інституту.

**ОСНОВОПОЛОЖНИК УЧЕННЯ
ПРО ДИНАМІКУ ЖИВИХ ОРГАНІЗМІВ
Founder of the School of Living Organism Dynamics**

1871 – 1931 рр.

*ГРДИНА
Ярослав Іванович
Yaroslav Grdyna*

*Ректор
1920–1921 рр.*

У 1920–1921 рр. ректором Катеринославського гірничого інституту був видатний учений-механік, професор Ярослав Іванович Грдина, один з тих, кого на початку століття запросив для роботи в КВГУ директор С.М. Сучков, не побоявшись занадто молодого віку викладача. Але пройшло

всього десять років, і він опублікував свою наукову роботу «Динаміка живих організмів», яка перетворила автора на основоположника науки біоніки. Дніпропетровський учений-біолог професор О.Л. Бельгард, який слухав лекції Я.І. Грдини в гірничому інституті, будучи його студентом у 1920 р., згадував: «Ярослав Іванович Грдина викладав близький до попереднього («Вступу до машинознавства» – авт.) курс «Деталі машин».

Нерідко цей учений, відштовхуючись від ідеї Леонардо да Вінчі, прагнув показати певну досконалість рухів людини і тварин, тим самим майже на піввіку передбачивши деякі ідеї та принципи дуже популярної нині науки – біоніки. У нещодавно надрукованій монографії «Історія біології ХХ століття» серед дослідників, які робили спробу порівняти скелет хребетних із системою важільних механізмів, згадується і Грдина. За широту ерудиції Ярослава Івановича студенти з любов'ю називали «Ярославом Мудрим» [15, с. 13].

Дійсно, ця людина була мудрою, бо створила новий розділ механіки – динаміку живих організмів, побудувала оригінальну систему розробки основ і викладання теоретичної механіки. Першим у світовій науковій літературі він висловив ідею про сервозв'язки як ознаку керованого руху об'єктів.

Академік О.М. Терпигорєв, колега Ярослава Івановича по роботі в КВГУ – КПІ, у своїх «Спогадах гірничого інженера» (1956) писав: «Лекції з прикладної механіки читав студентам професор Я.І. Грдина – людина вельми талановита і великого розуму. Роботи цього вченого збагатили немало важливих, найбільш складних розділів теоретичної механіки й фізики» [67, с. 91].

Таких характеристик цілком достатньо для усвідомлення того, що на чолі гірничого інституту, нехай і нетривалий час, перебував учений, який своїми працями примножив славу рідного вузу.

Чех за національністю, Ярослав Іванович (Янович) Грдина народився 2 лютого 1871 р. в чеському місті Пльзень у сім'ї працівника пивоварного заводу. Відмінні музичні здібності з часом привели його батька Яна Францевича у м. Вільно. Там він, прийнявши російське підданство і православну віру, став капельмейстером військового духового оркестру. А його син Ярослав, закінчивши Віленську гімназію в 1889 р., вступив до Петербурзького технологічного інституту на механічне відділення. Отримавши диплом інженера-технолога, Ярослав Іванович за направленням Міністерства шляхів сполучення поїхав на роботу в м. Ковно (1895), де став керівником землечерпальних робіт на одній із ділянок р. Німан [4, арк. 3].

Кінець XIX – початок XX ст. – це період стрімкого піднесення розвитку всіх галузей науки, техніки і технології виробництва. Здібний молодий інженер-технолог прагнув у своїй діяльності бути на рівні новітніх досягнень науки і техніки. Це й послужило спонукальним мотивом його першого закордонного стажування. Повернувшись із відрядження, Я.І. Грдина став викладачем Іваново-Вознесенського механіко-технічного училища.

Після відкриття в Катеринославі вищого гірничого училища, кадри якого формувалися, головним чином, за рахунок випускників Санкт-Петербурзьких і Московських вузів, Ярослав Іванович висловив своє бажання бути його викладачем. У зв'язку з цим Міністерство народної освіти відправило Я.І. Грдину на стажування в Німеччину для «підготовки до професорського звання» і подальшої роботи в КВГУ [58, с. 7].

Після річного закордонного стажування статський радник Я.І. Грдина 25 серпня 1900 р. був зарахований викладачем КВГУ. Перебуваючи за кордоном, він працював над дисертацією, яку захистив уже на першому році роботи в КВГУ. У журналі «Вісник Товариства технологів» у 1900 р була опублікована його перша стаття за темою дисертації. У Звіті Петербурзького гірничого інституту за 1901 р. (розділ «Про раду») повідомляється: «В заседании 18 и 21 февраля, после защиты диссертации «Устойчивость движения машины, управляемой центробежным регулятором» и прочтения пробных лекций: 1) «О газомоторах как о двигателях заводского дела»; 2) «Наивыгоднейшие скорости железнодорожного поезда, в зависимости от профиля пути», инженер-технолог Я.И. Грдина был признан единогласно достойным звания профессора Екатеринославского Высшего Горного Училища по кафедре прикладной механики» [22, 1902, травень, с. 112]. 13 травня того ж року радою училища він був обраний екстраординарним професором, а через рік, 15 червня 1902 р. – вже ординарним професором [4, арк. 3].

Оскільки в перші роки діяльності КВГУ кафедр ще не існувало, рішення ради ППІ про те, що дисертант Я.І. Грдина гідний звання професора КВГУ на кафедрі прикладної механіки, не означало її наявності у цьому вузі. Замість кафедр існували кабінети, які мали свої бібліотеки, прилади, наочні посібники з

курсів, що викладалися. Кабінети виникали не одночасно, а в міру розширення штатів викладачів, збільшення числа дисциплін, з появою II, III і т. д. курсів.

Кабінет прикладної механіки, засновником якого був Ярослав Іванович Грдина, виник восени 1901 р. У ньому були книги, креслярські приладдя, пристрої та моделі «для целей демонстрирования на лекциях и для практических занятий студентов на семинарах» [30, с. 75]. Професор Я.І. Грдина читав студентам такі дисципліни: деталі машин, термодинаміка, гідравліка, двигуни внутрішнього згорання, парові машини, парові турбіни, газогенератори, теоретична механіка (до приходу в КПІ О.М. Динника). Протягом 1902–1905 рр. окремими книгами були опубліковані його навчальні курси з прикладної механіки: «Парові котли» (1902), «Газові двигуни» (1903), «Деталі машин» (1905, 1914), «Новий виклад основних принципів теоретичної механіки» (1905) [4, арк. 4]. Така інтенсивна творча діяльність вимагала від Я.І. Грдини неймовірних зусиль, бо саме тоді в його сім'ї трапилося нещастя.

Ярослав Іванович одружився після закінчення навчання. Однак у 1904 р. його дружина померла, залишивши йому малолітнього сина. Тільки після приїзду до нього матері, яка взяла на себе домашнє господарство і виховання онука, у вченого з'явилося більше можливостей для нормальної роботи. Вдруге він одружився тільки в 1909 р. Від цього шлюбу народилася донька Ольга, яка пізніше докладно чимало зусиль до відновлення доброго імені батька.

Сенсом життя вченого була педагогічна та наукова діяльність. У 1902 р. він знову був відряджений до Німеччини для ознайомлення з організацією освіти у вищій технічній школі [58, с. 8]. Кількість опублікованих праць у Я.І. Грдини була не такою великою, що в даному випадку жодним чином не визначає істинного внеску вченого в науку.

Я.І. Грдина написав і видав три підручники з прикладної механіки – зокрема з деталей машин, парових котлів опалення і газових двигунів. В цілому, його наукові публікації вчені-фахівці класифікують так: по-перше, праці з теорії регулювання (це було пов'язано з потребами машинобудівної практики, адже одним з найважливіших завдань динаміки машин є визначення найбільш вигідних співвідношень між масами, силами і швидкостями окремих ланок машини); по-друге, роботи з прикладної механіки (підручники з читаних ним дисциплін «Парові котли», «Газові двигуни», «Деталі машин»); по-третє, наукові статті з математики «До теорії випадкових помилок», «Ряди ймовірних і середніх помилок» (вони ставали у пригоді інженерам для уточнення й визначення похибок під час створення різних проектів); по-четверте, дослідження з теоретичної механіки «Новий виклад основних принципів теоретичної механіки» та його логічне продовження – «Функції руху», «Заходи руху» та ін. (ці роботи відображали загальну тенденцію науки початку ХХ ст. – піддати аналізу й перегляду основи класичної механіки та фізики під кутом зору тоді нової теорії відносності А. Ейнштейна, праць М. Планка, А. Пуанкаре та ін.). До речі, Я.І. Грдина негативно оцінював теорію відносності, а її популярність пояснював тим, що всі заперечення «ще не встигли визначитись» і що «хибність виявляється тільки тоді, коли наука пройде весь шлях до кінця» [58, с. 60].

Щорічно у «Вістях Катеринославського вищого гірничого училища» він публікував свої статті, що наближали вченого до появи головної праці, яка вписала ім'я її автора в історію виокремлення галузі науки, котра з'явилася значно пізніше. У 1911 р. те саме видання друкує на своїх сторінках працю Я.І. Грдини принципово нового дослідницького напрямку, де обґрунтовано новий розділ теоретичної механіки – «Динаміка живих організмів». Щоправда, до виходу у світ згаданої праці він прочитав доповідь у місцевому науково-технічному товаристві. Учення про динаміку живих організмів дослідник розвивав у таких працях: «До динаміки живих організмів», «Примітки до динаміки живих організмів», «Додатки до динаміки живих організмів».

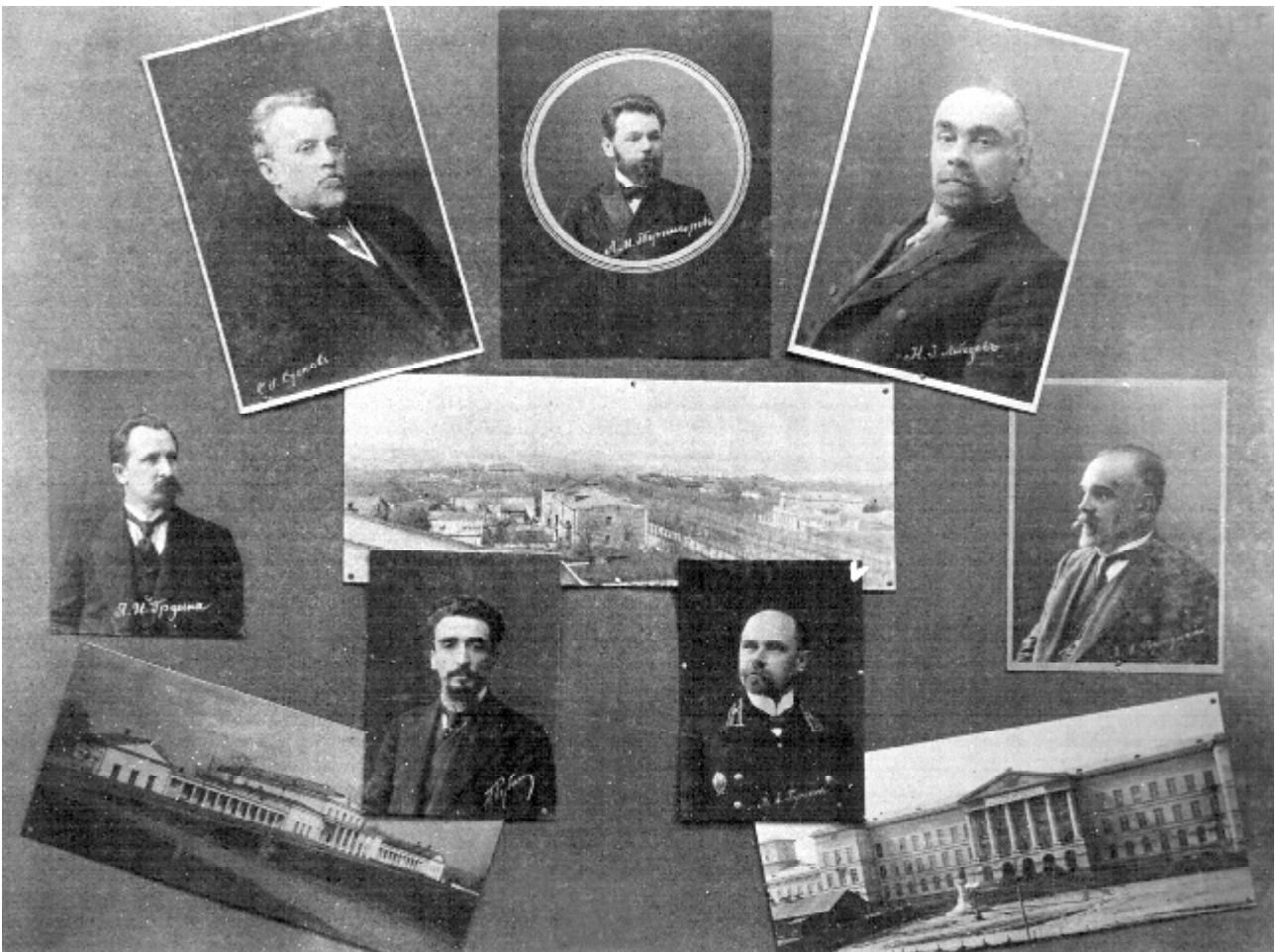
Згідно з новим ученням, рух живих організмів відбувається в безпосередній взаємодії із зовнішнім середовищем. У цьому русі істотну роль відіграють внутрішні сили (напруження м'язів, механічний опір тканин, сили взаємодії рухомих частин тіла). Зовнішні та внутрішні сили в процесі руху живого організму зазнають змін, впливають одна на одну (у класичній механіці постулюється принцип незалежності дії сил). Складна взаємодія між окремими частинами живого організму, а також між ним і зовнішнім середовищем зумовлена постійним обміном речовин, ростом клітин і всього тіла, реакцією на подразнення, чутливістю до зовнішніх впливів.

Живі організми можуть змінювати характер свого руху за власним бажанням, тобто виявляти «свободу волі». Свободу волі живих організмів відносно механічних рухів Я.І. Грдина визначає як «вольові зв'язки» та «вольові параметри». Ними, на відміну від постійних параметрів, що можуть входити в рівняння зовнішніх зв'язків звичайної керованої матеріальної системи, живий організм може розпоряджатися силою власної волі. Ці параметри бувають як постійними величинами, так і змінними. Прояв живим організмом вольового імпульсу супроводжується зміною вольових параметрів. Інакше кажучи, динаміка живих організмів являє собою класичну динаміку невільних матеріальних систем, підпорядкованих вольовим зв'язкам [58, с. 66].

У ті часи його вчення про динаміку живих організмів сприймалося як щось дуже цікаве, але досить далеке від практичного життя. Значення тих його праць, де знайшло відображення це вчення, було оцінено тільки через кілька десятиліть, коли виникла кібернетика як наука та її різновид – біокібернетика. Цікаво, що ще в 50-ті роки минулого століття «Енциклопедія українознавства», яка видавалась тоді в Парижі Науковим товариством ім. Шевченка, зафіксувала цей факт. У короткій статті енциклопедії відзначено, що Я. Грдина, професор теоретичної та прикладної механіки в гірничому інституті та в ІНО Дніпропетровська, «створив зовсім новий відділ теоретичної механіки – механіку живих організмів і побудував нову систему обґрунтування та викладу теоретичної механіки» [27, т. 2, с. 426]. А чеський професор Б. Чапла, оцінюючи наукові статті Я.І. Грдини з динаміки живих організмів, назвав його «батьком кібернетики».

Окрім педагогічної та наукової діяльності Я.І. Грдині довелося попрацювати й на адміністративній роботі, хоча він ніколи не прагнув обіймати якісь керівні посади. У Звіті КВГУ за 1906 р. говориться, що професори Грдина

і Лаврський відмовилися балотуватися на раді училища в члени господарського комітету, який за Положенням про КВГУ займався фінансами навчального закладу [49, с. 35]. Проте уникнути адміністративної роботи Я.І. Грдині не вдалося. У наявному анкетному листку 1925 р. з давно «пограбованої» Особової справи Я.І. Грдини зазначено, що з 1910 по 1912 р. він обіймав посаду інспектора КВГУ [4, арк. 3]. До кола його обов'язків входив нагляд за навчальним процесом і взагалі за порядком в училищі, а за відсутності директора – виконання його функцій. Інспектор мав двох помічників (на громадських засадах), кожен з яких відповідав за дотримання студентами встановленого порядку на гірничому або заводському відділенні.

З фотоальбому випуску гірничих інженерів 1917 р.

У 1912 р., коли КВГУ було перетворено на гірничий інститут і з'явилися факультети, Я.І. Грдина став деканом гірничого факультету і був на цій посаді до кінця 1917 р., часу фактичного припинення занять в КГІ.

Наприкінці грудня 1920 р. в Катеринославі була остаточно встановлена радянська влада, а ректором гірничого інституту був призначений професор Я.І. Грдина. Тодішній студент, а в 1924 р. – вже асистент кафедри фізики А.С. Рева у статті «До історії революційного руху студентства Катеринославського гірничого інституту» цей період описує дуже коротко, даючи уявлення про атмосферу в стінах КГІ, коли ректором був призначений

Ярослав Іванович Грдина. Автор статті пише: «Так до кінця 1920 року. Механічно, за традицією відбуваються вибори ради старост. Заняць немає. У пошуках заробітку студенти, хто вступає в різні установи, а хто займається мішечництвом. Господарське становище інституту занадто важке. У розпорядженні управління жодних господарських сум; лабораторії та бібліотеки не відновлювались; почастишали випадки крадіжок майна інституту. Службовці не оплачувались, викладачі й професура теж». [30, с. 143].

Наступний 1921 рік в історії вузу був насичений важливими подіями: відбулася структурна реорганізація інституту, виник робітничий факультет, термін навчання студентів скоротився до трьох років, автономію вищої школи і виборність ректора скасовано. Якість навчання помітно погіршилася, у тому числі й через описані вище об'єктивні обставини. Разом з тим, розпочався наступ на «стару вищу школу» і «буржуазну професуру». У структуру управління вузом вводився інститут партійного нагляду (по суті керівництва) за діяльністю адміністрації, що, звичайно, викликало незадоволення викладачів.

Політичний комісар, студент-більшовик М.П. Норкін спробував поставити свій стіл у кабінеті Ярослава Івановича для нагляду за роботою «старорежимного ректора». З іншого джерела відомо, що Я.І. Грдина був обурений такою дією політкомісара, але тільки сказав (очевидно, з іронією): «Ми ж з вами не сіамські близнюки». Незабаром його замінили на цій посаді більш лояльним до нової влади професором М.Й. Лебедевим. Однак із того часу за Я.І. Грдиною закріпився ярлик «затятого монархіста», що через десятиліття вплинуло на оцінку його діяльності. За версією ДПУ–НКВС (з подачі Норкіна), «монархіст» Я.І. Грдина в 1926 р. створив «фашистську організацію професури при ДГИ, которую удалось выявить и разгромить» у 1937-му.

У 1922 р., коли були утворені академічні науково-дослідні кафедри, Я.І. Грдина очолив кафедру механіки (її колектив налічував 24 особи) і одночасно керував секцією теоретичної механіки. Керівником секції технічної механіки на цій кафедрі був професор О.М. Динник, а секції гірничозаводської механіки – професор В.М. Маковський. На кафедрі працювали професори С.А. Заборовський і К.Е. Рерих, а також доцент О.О. Співаковський. Серед шести аспірантів були пізніше відомі вчені А.С. Локшин, В.С. Макаров, Н.П. Гришкова-Динник, О.М. Пеньков.

Дефіцит професорсько-викладацьких кадрів з одного боку, необхідність у додатковому заробітку – з іншого були причиною поширення в ті часи так званого сумісництва. Так, Ярослав Іванович із 1919 р. одночасно з роботою в КГІ був позаштатним професором механіки Катеринославського університету (потім – ІНО), а також Індустріального робітничого вечірнього технікуму (з 1923). Протягом 1917–1921 рр. він був також професором Єврейського політехнічного інституту, який у липні 1921 р. увійшов до складу гірничого інституту. Наприкінці 20-х рр. Грдина перебував на посаді консультанта Дніпропетровської філії Гіпромезу в створенні проекту водопостачання Криворізького металургійного заводу.

Я.І. Грдина був дуже ерудованою людиною, досконало володів німецькою та французькою мовами. Хоча лекції в період «українізації» читав російською, однак, літературу міг читати українською мовою (у всякому разі, так він написав в анкеті викладача).

Земний шлях видатного вченого Я.І. Грдини завершився 2 червня 1931 р. на 61-му році життя. Його було поховано на Севастопольському цвинтарі Дніпропетровська.

Однак розповідь про Я.І. Грдину ще не завершена. У 1970 р. ректор Дніпропетровського гірничого інституту отримав листа з Інституту кібернетики АН УРСР, суть якого полягала в тому, що під час візиту в Радянський Союз делегація секції кібернетики Академії наук Чехословаччини запропонувала провести спільне святкування 100-річчя з дня народження Я.І. Грдини.

У листі-відповіді повідомлялося, що широко відзначати 100-річний ювілей Я.І. Грдини ДГІ не планує і що доцільніше провести такий міжнародний захід в Інституті кібернетики АН УРСР. 1971 р. в ДГІ відбулось урочисте святкування 100-річного ювілею І.Я. Грдини, у якому взяв участь син Ярослава Івановича Володимир, який тоді проживав у Донецьку.

До 100-річчя видатного вченого у видавництві «Наука» вийшла книга Т.Ф. Путяти і Б.Н. Фрадліна «Ярослав Іванович Грдина». Національний гірничий університет, якому тридцять років свого життя віддав Я.І. Грдина, сьогодні вшановує пам'ять видатного вченого, педагога, керівника факультету і вузу.

Короткий період ректорства професора Я.І. Грдини характеризується відновленням навчального процесу в КГІ і початком активної участі його вчених у відбудові Донбасу та всього народного господарства Катеринославської губернії. І не від його волі залежала різка зміна контингенту студентів та порушення системи управління інститутом через втручання в навчальний процес партійної та інших громадських організацій.

**НА ЧОЛІ ГІРНИЧОГО ІНСТИТУТУ –
ВИДАТНИЙ УЧЕНИЙ-МИСЛИТЕЛЬ**
Prominent scientist-thinker is the head of the Mining Institute

1874 – 1938 pp.

ПИСАРЖЕВСЬКИЙ
Лев Володимирович
Lev Pysarzhevsky

Ректор
1924–1926 pp.

Упродовж двох навчальних років Дніпропетровський гірничий інститут очолював видатний учений і організатор науки, академік республіканської та союзної академій, професор Лев Володимирович Писаржевський (1874–1938). Не таке вже й довге життя прожив учений. Однак воно було

сповнене науковими відкриттями світового масштабу, створенням наукових установ і вищих навчальних закладів, відзначене вищими науковими нагородами та званнями. Навколо Льва Володимировича завжди було багато учнів, він був засновником наукової школи.

Лев Володимирович Писаржевський народився 13 лютого 1874 р. у Кишиневі в сім'ї нотаріуса, дворянина за походженням. Деякі документи, що стосуються життя і діяльності вченого, називають датою його народження 1871 р. Після смерті батька родина переїхала до Одеси. Тут він закінчив Рішельєвську гімназію і вступив на природничий факультет Новоросійського університету, плануючи потім перейти на медичний факультет, аби стати земським лікарем. Однак, прочитавши роботу Д.І. Менделєєва «Основи хімії», він уже на другому курсі серйозно почав досліджувати перекиси і надкислоти під керівництвом професора П.Г. Мелікішвілі [60, с. 501].

Після закінчення університету в 1896 році Л.В. Писаржевський був залишений на кафедрі для підготовки до професорського звання. Вже наступного року в «Журналі Російського фізико-хімічного товариства» він опублікував дві наукові роботи. Склавши магістерський іспит, приват-доцент Л.В. Писаржевський з 1898 р. читав студентам курс «Теоретичні основи неорганічної хімії». І продовжував наполегливо працювати над обраною ще в студентські роки проблематикою. У 1899 р. зовсім молодий учений за монографію «Дослідження над перекисами» був нагороджений премією ім. М.В. Ломоносова Академії наук.

На початку ХХ ст. у вузах Росії була поширена практика – відряджати вчених (найчастіше – вчорашніх випускників вузів) за кордон для удосконалення знань у певній галузі. У такому дворічному відрядженні (1900–1902) до Лейпцизького фізико-хімічного інституту професора Оствальда побував і Л.В. Писаржевський. Повернувшись в Одесу, він захистив дисертацію на тему «Перекиси і надкислоти», читав лекції студентам університету [37]. Про активність наукової роботи молодого вченого говорять його публікації у спеціальному вітчизняному та в зарубіжних журналах.

На запрошення Юр'ївського (нині Тартуського) університету очолити кафедру в 1904 р. Л.В. Писаржевський виїхав з Одеси до одного з провідних центрів науки і освіти країни. Крім читання лекцій, у цей час він веде експериментальні дослідження на тему майбутньої докторської дисертації. Однак через рік за станом здоров'я Лев Володимирович змушений був повернутися до Одеси.

У 1908 р. Л.В. Писаржевського обрали за конкурсом на посаду професора кафедри неорганічної хімії Київського політехнічного інституту. Усі автори робіт про вченого дотримуються думки, що саме тут він завершив свої експериментальні роботи, пов'язані з темою докторської дисертації.

У 1911 р. Лев Володимирович разом з шістьма професорами демонстративно подав у відставку на знак протесту проти незаконних репресій влади щодо викладачів політехнічного інституту у зв'язку зі студентськими заворушеннями. У статті дружини вченого М.А. Розенберг в журналі «Успіхи хімії» зазначено, що Писаржевський із Києва переїхав до Москви, де став редактором науково-популярного журналу «Природа», організованого ним же та ще кількома вченими. Паралельно він читав лекції в Петербурзі (на запрошення Бестужевських жіночих курсів та психоневрологічного інституту [60, с. 501]).

Після захисту докторської дисертації на тему: «Вільна енергія хімічної реакції і розчинник» у 1913 р., Л.В. Писаржевський прийняв пропозицію ради Катеринославського гірничого інституту очолити кафедру загальної та фізичної хімії. Із цього часу і до кінця життя він працював у Катеринославі – Дніпропетровську, а в гірничому інституті – до 1930 р. Саме тут ним була створена власна наукова хімічна школа. Тут учений опублікував свої найважливіші праці – результати його наукових пошуків у галузі електронної хімії і теорії каталізу. Дослідники розвитку науки і техніки в Україні на сторінках монографії «Рання історія Академії наук України (1918–1920)» зазначають: «Винятково важливу роль в утвердженні й розвитку електронних уявлень у хімії відіграли дослідження Л. Писаржевським електропровідності водних і неводних розчинів, розпочаті ним у 1914 р. в Катеринославському вищому гірничому училищі (має бути: гірничому інституті – авт.). Тут він заклав основи електронних окисно-відновних реакцій, побудував теорію гальванічного елемента, що враховувала термодинамічну рівновагу між іонами й електронами в металі та їх сольватами в розчині й пояснювала походження електродних потенціалів і природу електролітичної пружності розчинення металів» [68, с. 33]. Власне, наукові роботи Л.В. Писаржевського становлять

три групи: праці про переокси і надкислоти; роботи про вільну енергію хімічної реакції та розчинник; дослідження електронів у хімії.

На початок Першої світової війни Лев Володимирович «відреагував» своїми дослідженнями і практичною допомогою пораненим солдатам, яких з районів бойових дій привозили на лікування до Катеринослава. Для обробки ран потрібні були відповідні медикаменти. Разом з асистентом кафедри М.Д. Аверкієвим (майбутнім доктором наук) Л.В. Писаржевський розробляв методику добування йоду з морських водоростей. У співавторстві вони опублікували на цю тему дві статті: «Каталітичний метод виділення твердого йоду з розчинів» і «Термохімія каталітичного методу виділення твердого йоду з водоростей». Оскільки видобуток вітчизняного йоду «з водоростей, які знаходилися в Чорному морі», був урядовим замовленням, то вчені в 1915 р. отримали на цю справу 15 тисяч карбованців. Спочатку над цим завданням хіміки працювали в стінах гірничого інституту, а потім була відкрита спеціальна станція з добування йоду в приміщеннях Феодосійських казарм [69, с. 58].

Відомо, що в 1915 р. поблизу м. Іприт уперше під час війни була застосована газова атака. Тоді саме Л.В. Писаржевський у своїй хімічній лабораторії організував масове виробництво спрощених протигазів, які врятували життя тисячам солдатів. Його лабораторія під час Першої світової війни, а потім і громадянської, працювала над виготовленням саліцилових препаратів, уротропіну, пероксиду водню, йоду та інших медикаментів.

Практична участь Л.В. Писаржевського в організації допомоги фронту не мала негативного впливу на його педагогічну та наукову діяльність. Він вважав, що його студенти під час занять повинні отримувати від лектора інформацію про новітні досягнення в науці. Для гірничого інституту такий принцип викладання був одним із визначальних у навчальному процесі. І в той же час іноді в лекційних курсах народжувалися наукові ідеї, які пізніше перетворювалися на чіткі наукові формулювання. За свідченням сучасників Л.В. Писаржевського, саме під час читання лекцій в гуртку інженерів ним «була вперше дана електронна інтерпретація осмотичної теорії виникнення струму та окислювально-відновних реакцій» [60, с. 504]. Восени 1914 р. він включив цей матеріал до свого лекційного курсу загальної хімії, який вийшов у 1917 р. літографованим виданням. Так починався активний наступ нової електронної хімії на стару, атомну хімію.

У своєму дослідженні «Основи неорганічної хімії» (1922) Л.В. Писаржевський пише: «У фізиці електрон уже став не меншою реальністю, ніж атом і молекула в хімії. Завоювання хімії електроном ще тільки починається. Хімічним шляхом потрібно перевірити можливість усебічного застосування електрона в хімії і цим зробити його тут такою самою реальністю, якою він став у фізиці. Належить зайнятись накопиченням дослідних доказів електронної природи різноманітних хімічних процесів. І тільки такий шлях хімічного вивчення відповідь нам категорично на питання, чи зможе дати електрон хімії те, що їй дали атом і молекула» [60, с. 504].

До виконання цих завдань Л.В. Писаржевський залучив групу своїх молодих, талановитих учнів, одним із яких був майбутній академік, Герой Соціалістичної Праці О.І. Бродський. Разом з ними він досліджував окисні й відновні процеси, каталіз за допомогою металів і провідних оксидів, процеси в гальванічних елементах і т. д.

Відзначаючи найголовніші наукові досягнення вчених КГІ за 25 років його історії, у 1924 р. професор Л.Д. Шевяков писав: «Особливо варто згадати організацію Л.В. Писаржевським і М.Д. Аверкієвим станції з добування йоду із морських водоростей, а також розробку Л.В. Писаржевським разом з Я.О. Габинським методу отримання пінкринової кислоти з бензолу, спільно з О.І. Бродським методу отримання перекису водню електролізом та разом із С.Й. Тельним – добування електричним шляхом йоду» [30, с. 10]. Таким чином, у гірничому інституті під керівництвом Л.В. Писаржевського сформувалася потужна наукова школа фізико-хіміків.

У 1923 р. в співавторстві з дружиною М.А. Розенберг Л.В. Писаржевський опублікував монографію «Електрон у хімії розчинів і в електрохімії» – це була перша праця даної тематики. Потім пішли видання: «Вступ до хімії на основі будови атома та електронно-іонної будови молекул» (1926, 1928), «Неорганічна хімія» (1927, 1933, 1934), які закріпили успіхи в галузі електронної хімії. За ці дослідження Л.В. Писаржевський був удостоєний найвищої на той час Ленінської премії та нагороджений орденом Леніна.

Л.В. Писаржевський не був звичайним кабінетним ученим, далеким від реального життя. Його енергії було достатньо і для занять іншими важливими справами. Окрім уже згаданих напрямів діяльності вченого в роки Першої світової війни, не зайве сказати, що саме він організував у 1916 р. при гірничому інституті курси медсестер. Після відкриття 15 вересня 1916 р. Катеринославських вищих жіночих курсів при гірничому інституті вони стали основою одного з двох факультетів – медичного (другим був фізмат). Л.В. Писаржевський входив до складу Комітету з організації КВЖК [34, с. 113].

Учений був серед ініціаторів створення Катеринославського університету, що виник у 1918 р., і одним з перших його професорів. Він очолив у молодому вищому навчальному закладі хімічний факультет і кафедру неорганічної хімії (1918–1925), при цьому залишаючись завідувачем кафедри в гірничому інституті.

У 1921 р., коли під егідою Всеукраїнської академії наук у великих центрах зосередження вчених були створені науково-дослідні кафедри, Л.В. Писаржевський очолив одну з шести таких структур при гірничому інституті – кафедру електронної хімії, до складу якої входили і вчені-хіміки ІНО. Кафедра складалася з трьох секцій, однією з яких (секцією застосування електронної теорії в хімії) керував він сам, а двома іншими – професори Ю.П. Коршун та А.Е. Малиновський.

Восени 1924 р. Л.В. Писаржевський був призначений ректором Катеринославського гірничого інституту, змінивши на цій посаді досвідченого вченого й адміністратора М.Й. Лебедева. Час його дворічного керівництва вузом не був спокійним. По-перше, саме в 1924/1925 навчальному році серед

студентів збільшився «пролетарський прошарок», зріс кількісно та посилив свій вплив партосередок, головним чином, за рахунок приходу перших випускників робітфаку. По-друге, саме цієї осені почалася генеральна «чистка» як студентських лав, так і професорсько-викладацького корпусу. У цих умовах і відбулася зміна керівництва. Так що 25-річний ювілей гірничого інституту, який відзначався 20–21 грудня 1924 р., відбувся вже за нового ректора.

У 1924 р. гірничий інститут зазнав деяких структурних змін. Зокрема, з гірничого й геологорозвідувального відділень утворили гірничий факультет, а з механічного та електротехнічного – гірничо-механічний, через рік перейменований у факультет гірничозаводської механіки. На металургійному факультеті в 1925 р. було відкрито хіміко-технічне відділення.

Студенти маркшейдерського відділення ДГІ, прийом 1925 р.

Піонер коксохімії професор П.Г. Рубін у своїх спогадах підкреслює заслугу ректора Л.В. Писаржевського у створенні цього відділення: «Найбільш доцільним, у сенсі здійснення викладання цієї спеціальності, було створення на металургійному факультеті відділення з спеціальним викладанням коксової та газової справи. Оскільки з боку хіміків, особливо такого визначного вченого, як проф. Л.В. Писаржевський (згодом академіка УСРР и СРСР), я зустрів велике співчуття цій справі, то, користуючись можливостями, наданими мені посадою декана металургійного факультету, й завдяки тому, що ректором був проф. Писаржевський, вдалось у 1925 році відкрити при металургійному факультеті інституту відділення, котре було назване «хіміко-технічним», надалі стало називатись «хіміко-технологічним...» [63, с. 19].

Ректора Л.В. Писаржевського П.Г. Рубін згадує також, розповідаючи про урочисте засідання Катеринославського відділення РТТ у зв'язку 25-річчям роботи автора згаданих «Записок» у гірничому інституті: «Особливо заслуговує

бути відзначеною промова ректора гірничого інституту академіка Л.В. Писаржевського, який підкреслив створення мною наукової школи в Катеринославі та заслуги у справі перетворення КВГУ в гірничий інститут...» [63, с. 48].

Сухі формулювання документів свідчать про наукові успіхи вченого, але мало говорять про людину і педагога Л.В. Писаржевського. Проте збереглися спогади тих, хто знав Льва Володимировича в різні періоди його життя. Стосовно часу роботи вченого в гірничому інституті цікавими є спогади професора-біолога О.Л. Бельгарда (написані на початку 80-х), який у 1920 р. вступив до гірничого інституту і слухав лекції Л.В. Писаржевського: «Я пам'ятаю хімічну лабораторію гірничого інституту. Студенти в підбитих вітром шинельках сидять із піднятими комірцями, шулячись від холоду. І в цьому нетопленому незатишному приміщенні читає основи електронної хімії Лев Володимирович Писаржевський. Читає добре поставленим голосом, дивлячись своїм проникливими очима дещо поверх слухачів. Перед нами відкривається струнка картина будови матерії та її численних перетворень. Ми були горді тим, що за кафедрою стоїть не тільки чудовий викладач, але й великий учений, який без удаваної скромності міг би сказати – що це мої узагальнення і результат моїх наполегливих наукових пошуків. У такі хвилини забувалось, що в тебе від одноденного пайка залишилось 100 грамів хліба, що черевики твої продріямились, що твій товариш захворів на сипняк і його забрали в інфекційну лікарню» [15, с. 10–11].

До 80-річного ювілею Інституту фізичної хімії ім. Л.В. Писаржевського НАН України в газеті «Дзеркало тижня» була опублікована стаття члена-кореспондента НАН України Григорія Ковтуна під назвою «Він бачив електрони». У ній він пише про розповіді людей, які особисто знали академіка Л.В. Писаржевського. Посилаючись на академіка В. Походенка, автор зазначає: «У його пам'яті вчений постає, перш за все, як блискучий лектор, котрий воістину зачаровував свою аудиторію. Він був стрімкий у рухах, його витончені руки були схожі на руки музиканта. Жестикулюючи, він змахував ними над головою, як диригент. Кущі брів злітали на чоло. Чорні очі блищали фанатично й натхненно. Артистична зовнішність відповідала артистизму натури вченого. Не випадково, він усе життя захоплювався живописом. Це був тип ученого із сильно розвинутою уявою. Недаремно відомий хімік, академік АН СРСР Д. Коновалов, прослухавши лекцію Писаржевського з викладом основ електронної теорії, сказав: «Та ви, батечку, власними очима бачите ці ваші електрони!» [37].

Колишня студентка вченого С. Гусинська у 1974 р. згадувала: «У нашій уяві електрони ставали реальними. Мені, наприклад, вони уявлялись крихітними блідо-голубими кульками, котрі нанизувались і розсипались, як намисто. Я і тоді розуміла, що це дуже наївно, і не говорила про це Л.В. А він і сам тоді бачив електрони у вигляді кульок! – малював атом у вигляді круга, катіон – у вигляді круга з вирізаними, за числом втрачених електронів, секторами, аніон – у вигляді кола, якого торкались маленькі кружальця – зайві електрони» [37].

Наукові досягнення Л.В. Писаржевського були гідно оцінені вченим співтовариством. За поданням Фізико-математичного відділу 15 липня 1925 р. загальні збори Всеукраїнської академії наук обрали його дійсним членом Академії наук УСРР, про що йому було повідомлено офіційним листом [42].

Керована Л.В. Писаржевським кафедра електронної хімії, що об'єднала у своєму складі талановитих учених, у 1927 р. була перетворена на Український інститут фізичної хімії Наркомосу України. За постановою президії ВУАН Інститут увійшов до структури Всеукраїнської академії наук. Вочевидь, у зв'язку з підготовкою до відкриття нового наукового центру, Л.В. Писаржевський мав формальний привід залишити посаду ректора ДГІ. Його на цій посаді змінив професор В.М. Маковський.

Виходячи з хронології, діяльність Льва Володимировича як організатора науки може бути відзначена створенням 1929 р. у Тбілісі Грузинського науково-дослідного хімічного інституту (ім. П. Мелікішвілі), у 1930 р. – хіміко-технологічного інституту в Дніпропетровську (на базі факультету ДГІ), у 1934 р. – введенням Інституту фізичної хімії до системи АН УСРР.

У 1930 р. Л.В. Писаржевський був обраний дійсним членом Академії наук СРСР, а в 1935 р. він отримав почесне звання заслуженого діяча науки Української СРР [36, с. 67]. Зауважимо, що про це говорять хіміки, автори книги з історії хімічного факультету Дніпропетровського національного університету. Дружина вченого професор М.А. Розенберг свою статтю в союзному виданні «Успіхи хімії» (1948) починає так: «Академік, заслужений діяч науки Лев Володимирович Писаржевський...» [60, с. 501]. Разом з тим, у різних енциклопедіях і довідниках нічого не говориться про це його почесне звання. У спільній Постанові ВУЦВК та РНК УСРР від 13 січня 1934 р. «Про почесні звання для працівників науки, техніки й мистецтва» сказано, що звання «заслужений діяч науки і техніки» надається «за особливо цінні праці в галузі науки і техніки» [45, с. 110].

Незважаючи на величезну наукову, педагогічну та організаційну роботу, Л.В. Писаржевський також вів громадську діяльність у Дніпропетровську. Його як відомого вченого включали до вищих виборних органів республіки і країни.

Лев Володимирович Писаржевський, за свідченнями сучасників, працював до останніх днів свого життя і помер після важкої хвороби в 1938 р. Ім'ям Писаржевського був названий створений ним Інститут фізичної хімії, який успішно функціонує і в наші дні. І це найкращий пам'ятник ученому, наукові пошуки якого продовжили його учні.

Найзначнішою справою видатного вченого Л.В. Писаржевського на посаді ректора було створення хіміко-технологічного відділення, яке незабаром перетворилося на самостійний вищий навчальний заклад. Наукові звершення та організаторські здібності Л.В. Писаржевського були вирішальними у створенні Інституту фізичної хімії, очільником якого він був до кінця свого життя.

УЧЕНИЙ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ Scientist and public figure

1870 – 1941 рр.

МАКОВСЬКИЙ
Володимир Матвійович
Volodymyr Makovsky

Ректор
1927–1928 рр.

Серед багатьох видатних, або просто відомих, учених Дніпропетровська першої третини ХХ століття, крім професора Володимира Матвійовича Маковського, навряд чи можна знайти іншу постать, яку б оточувала така аура легенд. Можливо, причина в тому, що його дуже любили

студенти? І можна назвати небагато вчених, імена яких увічнено в меморіальних пам'ятках двох великих центрів науки і освіти. А В.М. Маковський удостоївся такої честі, причому в різні історичні періоди, що говорить про істинність його заслуг. Ім'я героя цього нарису можна знайти не тільки в спеціальній науковій літературі, а й у загальних енциклопедіях, де його представлено як талановитого вченого, організатора й учасника революційного руху в Харкові та в Катеринославі.

Володимир Матвійович Маковський народився 27 липня 1870 р. у м. Єйську на Кубані в родині вчителя, який за своїм становим походженням був дворянином. Майбутній професор пройшов звичайний для того часу шлях набуття освіти. Закінчивши реальне училище у Владикавказі, отримав право, відповідно до закону про освіту, вступати до технічного вищого навчального закладу. Для навчання обрав Харківський технологічний інститут, який закінчив у 1894 р. Працював у Головних паровозних майстернях м. Харкова, був помічником машиніста на залізниці, а потім і машиністом.

В.М. Маковський рано захопився революційними ідеями, за участь в антиурядових виступах вже в 1900 р. був заарештований і висланий під нагляд поліції. Але, працюючи на промислах з видобутку нафти, він і там був учасником робітничого руху. Разом з цим, молодий інженер-технолог знаходив можливість займатися науковими дослідженнями. Свідченням цьому є його опублікована в 1903 р. наукова робота «Огляд нафтової промисловості», на яку звернув увагу і катеринославський губернатор П.Д. Святополк-Мірський. Через те, коли після закінчення терміну заслання В.М. Маковський звернувся до

нього з проханням про дозвіл на проживання в Катеринославі, губернатор позитивно вирішив це питання [73, с. 146].

Таким чином, у 1904 р. В.М. Маковський перебрався до Катеринослава. Тут на той час спостерігався бурхливий розвиток промисловості і значне збільшення кількості робітників. У зв'язку з відкриттям за кілька років до того в Катеринославі вищого навчального закладу з'явилося і студентство як благодатний ґрунт для поширення ідей різних нелегальних політичних партій. Відомо, що в тогочасному Катеринославі особливо великий вплив мали есери і більшовики.

Досі залишається таємницею, як В.М. Маковському вдалося в 1904 р. влаштуватися асистентом кафедри прикладної механіки КВГУ, адже, приймаючи людину на роботу, адміністрація вузу зобов'язана була зробити запит у Департамент поліції щодо її благонадійності. Письменник Іван Шаповал у книзі «Широкі крила» стверджує, що в цьому В.М. Маковському допоміг колишній ректор Харківського технологічного інституту професор Д.С. Зернов (обдарованим студентом якого був В.М. Маковський), на той час уже ректор Петербурзького технологічного інституту [71, с. 10]. В.М. Маковського зарахували на роботу в КВГУ, і він був активним учасником подій 1905–1907 рр. в Катеринославі.

Один з колишніх студентів ученого, асистент А.С. Рева (пізніше – професор фізики в університеті, репресований у 1937 р. одночасно з ректором ДГІ П.І. Герасимовим) в статті-спогадах під назвою «До історії революційного руху студентства Катеринославського гірничого Інституту», описуючи політичні події в місті та студентські заворушення 1905 р., згадує і Маковського: «Таким чином, заняття припинилися. У той час у місті йде мобілізація революційних сил, відчувається, що настають вирішальні дні, 11-го лютого в квартирі Петра Боборикіна заарештовано сходку з 33 осіб, як повідомляє охрнка, «виднейших с.-д., деятелей разных положений и профессий, во главе с инженером В.М. Маковским (ныне проф. горного Института) и его женой». Як видно з наведеного в статті протоколу, учасники «займались читанням нелегальних видань, котрі відразу ж при появі жандармів були пошматовані» [30, с. 116].

Ім'я В.М. Маковського в різних виданнях трапляється поряд з іменами інших викладачів КВГУ: А.П. Виноградова, А.Ф. Родзевича-Білевича, П.Г. Рубіна, О.М. Терпигорева, які через раду КВГУ намагалися пом'якшити дію введених Міністерством народної освіти Тимчасових правил розпорядку у вищих навчальних закладах країни. Згідно з новими правилами, студенти, які брали участь у сходках і демонстраціях, не допускалися до занять і мали бути віддані в солдати. Судячи зі спогадів академіка О.М. Терпигорева, у період революції 1905–1907 рр. В.М. Маковський співпрацював з більшовиками. Про це свідчить також катеринославська революціонерка С.І. Гопнер, що нібито деякий час квартира В.М. Маковського була перетворена на більшовицьку явку.

С.І. Гопнер у своїй статті «Більшовики Катеринослава в 1905 р.» пише: «У Катеринославі цього періоду, як і всюди в Росії, політично активізувались не тільки робітники, але й інші класи суспільства... Інтелігенція

розшаровувалась і поділяла свої симпатії між усіма партіями. У єдиному тоді вищому навчальному закладі Катеринослава – вищому гірничому училищі – у нас були зв'язки зі студентством, були товариші також серед професури. І тут на першому місці були проф. Володимир Матвійович Маковський, переконаний більшовик, інженер-технолог, учений у галузі теплотехніки та його близький друг і товариш Олександр Семенович Іловайський, інженер-колійник, беззаперечний прибічник Леніна. Обидва вони візначались високою ідейністю, принциповістю, самовідданою вірністю народу й більшовицькій партії» [25, с. 34]. Ця характеристика досить цікава з огляду на подальшу партійну біографію вченого.

У 1912 р., коли КВГУ було реорганізовано в інститут, В.М. Маковський став доцентом. З початком Першої світової війни, коли інтелігенцію Російської імперії накрила хвиля ура-патріотизму і вона активно включилася в діяльність воєнно-промислових комітетів, В.М. Маковський ухилився цієї кампанії. Існує легенда, що під час відвідин Катеринослава в січні 1915 р. царем Миколою II учений демонстративно відмовився від участі в його урочистій зустрічі біля Преображенського собору.

Володимир Матвійович знову поринає у політичне життя з настанням революційного 1917 р. Так, у серпні того ж року за списком більшовиків, які отримали 22 мандати з 113, В.М. Маковський був обраний гласним Катеринославської міської думи, разом з Е. Квірінгом і С. Гопнер. Взагалі ж, і після революції він був членом міськради до переїзду в Харків (1930).

На підставі декрету Раднаркому України від 7 березня 1921 р. в тому самому році при гірничому інституті був створений робітничий факультет (робітфак). Організатором і першим його директором був професор кафедри прикладної механіки Володимир Матвійович Маковський. Тоді це була дуже відповідальна справа – підготовка вихідців з робітничих і селянських сімей (по суті, дорослих напівписьменних людей, що встигли проявити себе на комсомольській або партійній роботі, а то й побували в боях громадянської війни) до вступу в гірничий інститут і до сприйняття складних навчальних дисциплін. Разом з тим, робітфаки мали на меті виховати надійний прошарок нової науково-технічної і технічної інтелігенції, здатної реалізувати «грандіозні соціалістичні перетворення». Учасник та очевидець тодішніх подій так пише про відкриття робітфаку: «У нього негайно увіллються пролетарські кадри, за допомогою яких можна починати штурм гірничого інституту. Партійцям на підтримку прямувала могутня армія робітфаківців. З ними можна буде рішуче братися за пролетаризацію гірничого інституту. Спочатку, крім наказу про організацію робітфаку, не було жодних матеріальних засобів. За організацію робітфаку береться старий революціонер професор Маковський. Для відкриття навчального закладу необхідно мати належні приміщення, кадри викладачів і т. д. 3 травня 1921 року по вересень Володимиром Матвійовичем Маковським та його помічником Г.І. Малтапаром ведуться підготовчі роботи. У цих роботах енергійну участь бере осередок. І ось 15 вересня струнками лавами рушила вся маса слухачів і викладачів на чолі з професором Маковським до землемірного училища, де тимчасово мали проводитись заняття. Було прийнято

110 виробників, здебільшого з Донбасу. Із студентів робітфаку був обраний старостат у складі 7 осіб, який ставив перед собою завдання, крім виявлення інтересів студентства також допомагати деканату в пошуку коштів для облаштування самого робітфаку» [30, с. 145–146].

З різних історичних джерел можна судити про В.М. Маковського як педагога. Студенти любили свого професора, який читав їм курс вступу до машинознавства. Один із його колишніх студентів, пізніше професор-біолог Дніпропетровського державного (нині – національного) університету, О.Л. Бельгард, який починав навчання в гірничому інституті і слухав лекції В.М. Маковського, у своїх спогадах пише: «Нас завжди вражали його чітко й майстерно виконані крейдою на дошці креслення машин, потім було якось шкода витирати ці чудові рисунки» [15, с. 11].

Група інструкторів стрілецького спорту у військовому кабінеті ДГІ (1928)

Володимир Матвійович був також талановитим ученим, фахівцем у галузі турбобудування і гірничої механіки. Так, 1909 р. в Катеринославі вийшла друком його робота «Нарис систем рудникових підйомів та їх двигунів у зв'язку з даними практики Донецького басейну». У навчальному процесі КВГУ вона слугувала навчальним посібником. Зауважимо, що всі видані вченими КВГУ – КГІ наукові праці відразу ставали основою лекцій або практичних занять, завдяки чому майбутні гірничі та заводські інженери опановували найсучасніші вітчизняні й зарубіжні досягнення науки і техніки.

Тривале стажування В.М. Маковського в Бельгії та Німеччині протягом 1910 року сприяло його науковим дослідженням, які завершилися вже в радянський час захистом докторської дисертації (1921). Професор Маковський відомий своїми роботами з гірничої механіки. У різноманітній довідковій літературі знаходимо відомості про розроблену ним теорію парової піднімальної машини зі шківом тертя. Ці ж джерела стверджують, що В.М. Маковський першим в СРСР окреслив проблему створення нового теплового двигуна – газової турбіни, здатної виробляти енергію за рахунок використання продуктів підземної газифікації вугілля. Відомо, що ідею про можливість видобутку газу безпосередньо з вугільних пластів висловив ще в 1888 р. Д.І. Менделєєв. У своїй монографії «Досвід дослідження турбін внутрішнього згоряння з постійним тиском» В.М. Маковський обґрунтував переваги таких турбін і перспективу їх використання, що підтвердила практика світового газотурбобудування (1925).

Пізніше, залишивши Дніпропетровськ і працюючи професором Харківського механіко-машинобудівного інституту, учений у 1932 р. створив кафедру турбобудування, а наступного року – газотурбінну лабораторію при кафедрі. Під його керівництвом співробітники лабораторії розробили проект стаціонарної газової турбіни потужністю в 1000 к. с. Її побудували в 1940 р. на Харківському турбогенераторного заводі. Дослідники життя і творчості вченого відзначають, що ця турбіна працювала в Горлівці, де реалізовували ідею підземної газифікації кам'яного вугілля. А в науковому світі серед фахівців цієї галузі закріпилося поняття «газова турбіна Маковського». У науковому доробку професора В.М. Маковського – п'ять монографій і два підручники.

Дніпропетровський період життя і діяльності В.М. Маковського характерний ще однією помітною сторінкою, яка і дотепер залишається абсолютно невідомою. Йдеться про його перебування з січня 1927-го по лютий 1928 р. на посаді директора Дніпропетровського гірничого інституту. Його попередником був видатний учений Л.В. Писаржевський, який на початку 1927 р. був призначений директором створеного у Дніпропетровську на базі його наукової школи Інституту фізичної хімії АН УСРР. Але ось зняття В.М. Маковського в лютому 1928 р. з посади директора ДГІ та призначення наступника тільки в серпні того ж року пояснити досить складно без достатньої кількості історичних джерел. Цю загадковість підсилює повідомлення зведеного дніпропетровського письменника, кандидата технічних наук І.М. Шаповала, який особисто знав В.М. Маковського. У книзі під назвою «Широкі крила. Розповіді про В.М. Маковського» (Д., 1969) він пише, що членом ВКП(б) учений став тільки в 1940 р. (тобто 70-річним). У дусі часу письменник пояснює такий стан речей тим, що нібито вчений вважав себе «безпартійним більшовиком». Припустимо на мить, що розгадка криється в подіях періоду директорства В.М. Маковського, людини з дореволюційним більшовицьким минулим, котра тісно співпрацювала з Г.І. Петровським. Коли останній приїжджав до Дніпропетровська в 1926 р. і відвідав урочисті збори в гірничому інституті, на них головував професор В.М. Маковський, не будучи тоді директором.

В.М. Маковський у всі часи вів велику громадську роботу. Так, протягом 1925–1930 рр. він був членом Всеукраїнського центрального виконавчого комітету, очолюваного тоді Г.І. Петровським. Можливо, під час зустрічі в ДГІ той запропонував старому товаришеві переїхати до тодішньої столиці України. А може, вчений вважав свою наукову роботу в Харкові більш перспективною. Однак, до Харкова він перебрався тільки в 1930 р., а з посади директора був зміщений посеред навчального року – у лютому 1928 р. Це був час розгортання гучної «Шахтинської справи», яка безпосередньо торкнулася і гірничого інституту.

Здається, що саме до періоду двадцятих років можна віднести народження багатьох легенд про «дивацтва» вченого, зокрема, про його забудькуватість. Наприклад, професор думав, що загубив золотий годинник, яким він був премійований у 1922 р. за великі заслуги в навчальній, науковій та громадській роботі, а ввечері знайшов річ у чоботі, куди та провалилась із дірявої кишені штанів. Або подекували, як він турбувався, чи знайдеться в нього вдома постіль для колеги-професора К.Е. Рериха, бесіда з яким затягнулася допізна. Виявилося, що наш герой сам був гостем Рериха, а не навпаки. Академік О.М. Терпигорєв згадував, як він пішов до Маковського по якусь книжку і побачив, що той крокує туди-сюди тротуаром неподалік від свого будинку і поглядає на годинник. Виявилося, що на дверях його квартири висіло ним же повішене оголошення для студентів про те, що професор приймає з чотирьох годин дня. В.М. Маковський забув, що цим професором є він сам. Професор О.Л. Бельгард у мемуарах пише про кумедний випадок, свідком якого він був. Нібито на урочистих зборах з нагоди 25-річного ювілею ДГІ (там був присутній Г.І. Петровський) котрийсь з ораторів попросив води, тоді головуючий В.М. Маковський взяв зі столу капелюха «всеукраїнського старости» і почав наливати в нього воду з графіна [15, с. 12–13]. Відомо, що до будь-яких дивацтв (дійсних або вигаданих) великих людей оточення ставиться поблажливо, враховуючи і розум таких людей, і їхні заслуги перед суспільством. До того ж, прояви кумедної поведінки надають такій постаті більше «шарму» і зміцнюють у народній пам'яті її образ, а разом з тим – цікаві факти про життя і справи людини. Саме такою людиною, без сумніву, був Володимир Матвійович Маковський.

Переїхавши до Харкова, В.М. Маковський продовжував там педагогічну і наукову діяльність у Харківському механіко-машинобудівному інституті, де завідував ним же створеною кафедрою турбобудування. Він же став засновником вітчизняної школи газотурбобудування. Визнанням авторитету вченого було те, що в 1935 р. він став головою Наукового інженерного товариства енергетики та електрозв'язку.

В.М. Маковський пішов з життя 3 січня 1941 р. Але створена ним кафедра турбобудування успішно функціонує до наших днів.

Славне ім'я та образ ученого Володимира Матвійовича Маковського увічнено серед інших видатних діячів науки Національного гірничого університету на меморіальній стелі перед головним корпусом вузу, в якому він працював чверть століття.

Свого часу в Інтернеті з'явилося повідомлення, що 24 квітня 2013 р. в Національному технічному університеті «Харківський технічний інститут» біля корпусу кафедри турбобудування відкрито меморіальну дошку творцеві першої в СРСР газової турбіни, видатному вченому, фундатору кафедри та наукової школи Володимиру Матвійовичу Маковському.

Професор В.М. Маковський мав революційні заслуги, а це формувало позитивне ставлення до нього нової влади. Першого досвіду керівної роботи у вищому навчальному закладі він набув на посаді декана робітфаку. Тринадцять місяців на чолі Дніпропетровського гірничого інституту – це занадто короткий термін для оцінки реальних досягнень вузу, очолюваного В.М. Маковським. Однак фактів, що свідчать про якісь «провали» в роботі гірничого інституту теж немає. Як і раніше, незважаючи на все більш напружену суспільно-політичну атмосферу тих часів, учені готували інженерні кадри, досягли важливих результатів своїх наукових досліджень, активно брали участь у розвитку вугільної та гірничорудної промисловості.

СЕМИРІЧКА ПАРТІЙНИХ ПРИЗНАЧЕНЦІВ Seven years of party-appointed officials

1928–1934 pp.

На кінець 20-х років ще більше посилилася державна репресивна політика проти науково-технічної інтелігенції, обвинувачуваної в «технічній контрреволюції». Одним із найбільш гучних був так званий «шахтинський процес» навесні 1928 р., який інкримінував 53 гірничим інженерам і технікам Шахтинського району Донбасу зв'язок з колишніми власниками підприємств й іноземною військовою розвідкою.

Оскільки до числа обвинувачених потрапило п'ять випускників Дніпропетровського гірничого інституту, його керівництво повинно було теж зазнати покарання. Ректор професор В.М. Маковський був знятий з посади. У ДГІ настав досить тривалий період, коли його очолювали люди, далекі від розуміння найважливіших принципів організації навчально-виробничого, наукового та виховного процесу у вищому навчальному закладі.

ШУБ
Григорій Абрамович
Grygoriy Shub

Ректор
1928–1930 pp.

(фото немає)

Роки життя: 1877 – невідомо

інституту» [9, арк. 7]. Це перший документ, який стосується керівника гірничого інституту в 1928–1930 pp. Відсутність ініціалів поряд з прізвищем передбачає ситуацію, за якої адресат повинен знати згадану особу. Дійсно, «тов. Шуб» у гірничому інституті ніколи не працював, однак там знали, де треба розшукувати його документи для відправки в українську столицю Харків.

Вже через два дні після отримання листа з Наркомату освіти, якому тоді підпорядковувався вуз, ДГІ відправив лист з підписами тимчасово виконувача обов'язків ректора і секретаря ради в Дніпропетровський комунгосп з проханням «терміново надіслати життєпис і витяг з трудового списку тов. Шуба для оформлення його ректором гірничого інституту, згідно з пропозицією Наркомосвіти з 24 липня п. р.» [9, арк. 8]. Комунгосп досить оперативно підготував потрібні папери і надіслав їх до гірничого інституту.

Першим у ряду людей, які не з власної волі опинилися на чолі ДГІ, був Григорій Абрамович Шуб. Історія його призначення на ректорську посаду дуже показова для уявлення про стиль роботи керівних органів тієї пори. Навіть у стінах гірничого університету сьогодні лише дехто чув про існування цієї людини.

26 липня 1928 р. гірничий інститут отримав офіційний лист Наркомосу УСРР з проханням «терміново надіслати життєпис та витяг з трудового списку тов. Шуба для оформлення його ректором Вашого

Вже 9 серпня, як це видно з копії супровідного листа, що залишилася в архівних справах інституту, потрібні документи були відправлені до Харкова, правда, без «життєпису», про який у листі нічого не говориться. «Життєписом» у ті часи називала звичайну автобіографію, характерну для діловодства більш пізнього періоду. За відсутності досить інформативного «життєпису» доводиться вдовольнятися тільки копією витягу з трудової книжки (тоді – «списку»), аби хоч щось дізнатися про людину, яка два роки очолювала інститут – з середини серпня 1928-го по вересень 1930 р.

Григорій Абрамович Шуб народився 25 вересня 1877 р., наймовірніше, у Катеринославі. Даних про його батьків, як і про початкову освіту немає, проте «послужний список» свідчить про добру професійну підготовку керівника. У 1907 р. він закінчив електротехнічний інститут бельгійського міста Льєж (до речі, там отримали вищу освіту кілька вчених ДГІ). Де він працював після закінчення інституту й отримання диплома інженера-електрика, даних також немає. Перший запис у трудовому списку відноситься до січня 1910 р., коли Шуб почав працювати «на бельгійському трамваї» в Катеринославі. Можливо, служив 4–6 місяців в армії (відповідно до закону про військову повинність), а потім працював короткий час на підприємствах. Відомості про це не потрапили до трудового списку, бо туди заносилися тільки дані про роботу людини, яка тривала не менше 6 місяців. Досить імовірно, що молодий спеціаліст змінював місце роботи, бо попит на його професію був високим. Зауважимо, що з 1910 по 1928 р. (до призначення ректором) Г.А. Шуб змінив вісім місць роботи – переважно за своїм фахом [9, арк. 31 зв.]. До речі, у 1913 р. знаходимо його прізвище в списках членів Катеринославського наукового товариства [50, с. 61].

Після встановлення радянської влади Григорій Абрамович Шуб з січня 1920 р. працював завідувачем електровідділу губернського раднаркому, через два роки – керівником електростанції. На цій посаді він затримався на п'ять років. У жовтні 1927 р. Шуб став заступником завідувача окружного комунального господарства з технічної частини і працював там до призначення ректором Дніпропетровського гірничого інституту, тобто менше 10 місяців.

У службових справах Г.А. Шубу доводилося часто бувати в Харкові, а також спілкуватися із земляками, які обіймали керівні посади в столиці. Інакше як знайомством з «потрібними людьми» пояснити ініціативу Народного комісаріату освіти УСРР щодо його призначення ректором ДГІ досить важко, адже остання із займаних ним посад навіть не перебувала в системі підпорядкування Наркомосу.

Не зовсім звичайні повороти в кар'єрі Г.А. Шуба радянського часу ініціювалися не стільки ним самим, скільки відбувалися на тлі політичної ситуації в державі, гострої нестачі керівних кадрів, що була наслідком репресій за необґрунтованими звинуваченнями. Роки його ректорства були ще більш «неспокійними», ніж у його попередників. Архівні документи цього періоду свідчать про розгортання кампанії «чистки керівного складу Інституту» та «виключення із складу студентів соціально чуждих елементів». Під протоколами комісії з цих політичних акцій стоїть і підпис Г.А. Шуба, хоча

зрозуміло, що це чиста формальність, особисто він участі в них не брав [59, с. 34–43].

*Головний корпус Дніпропетровського гірничого інституту,
фото початку 1930-х років*

Обіймаючи високу посаду у новій для нього сфері, Г.А. Шуб часто їздив у відрядження: найчастіше – до Харкова, рідше – у Київ та в Москву. При цьому він ретельно збирав документи, що підтверджували його поїздки та їхню мету. В одній із довідок говориться, що через відрядження він змушений пропускати засідання ради міськкомунгоспу, членом якої залишався. Оскільки Г.А. Шуб навчального навантаження в ДГІ не мав, не працював на жодній кафедрі і не займався науковими дослідженнями, ніяких звітів у його особовій справі не залишилось і більше нічого про його діяльність сказати не можна.

Одна довідка свідчить про його сімейний стан. Сім'ї він, швидше за все, не мав, але на його матеріальному утриманні була племінниця Зінаїда Семенівна Гецелєва, про долю якої відомості також відсутні.

Незважаючи на складність політичної ситуації в країні, втручання партійної організації та представників «пролетарського студентства» в навчальний процес, фактичну відсутність впливу члена ВКП(б) з часу громадянської війни Г.А. Шуба на стан справ у гірничому інституті, вуз продовжував готувати кадри для гірничодобувної та металургійної промисловості. Наприклад, професор Л.Д. Шевяков у 1927 р. сформував і

очолив проектну групу, головним чином, з учених ДГІ, за проектами якої було відновлено, реконструйовано і створено ряд шахт Донбасу. Ця група згодом розширила коло вирішуваних проблем і перетворилася у науково-дослідний інститут «Дніпродіпрошахт». Бурхливий розвиток гірничої промисловості потребував інженерних кадрів, особливо тих, що оволоділи новими спеціальностями. Так, у 1929 р. гірничий інститут почав готувати спеціалістів зі збагачення корисних копалин (тоді ж виникла однойменна кафедра, якою завідував професор В.О. Гуськов), а наступного року, вперше в СРСР, – спеціалістів з технології і техніки розвідки родовищ корисних копалин. Збільшилася також загальна кількість спеціалістів, які випускалися щорічно.

Навряд чи для виконання найважливіших державних завдань, сформульованих, у дусі того часу, рішенням пленуму ЦК ВКП(б) «Про поліпшення підготовки нових спеціалістів», підходила кандидатура Г.А. Шуба на чолі гірничого інституту. Судячи з наявних документів, він сам ледве ніс цей тягар. Ректор, якому в 1930 р. було вже за п'ятдесят років і який мав проблеми зі здоров'ям, просив комісаріат надати йому відпустку «через хворобу». Останнім з документів, які стосуються Г.А. Шуба, є посвідчення про те, що йому надається чергова відпустка з 1 серпня по 1 вересня 1930 р. Але це вже був час, коли на підставі наказу Вищої ради народного господарства СРСР від 17 квітня 1930 р. на базі ДГІ створювалися три самостійних вищих навчальних заклади – ДГІ, металургійний та хімічний (пізніше – хіміко-технологічний) інститути. У червні 1930 р. (тобто, ще до початку чергової відпустки Г.А. Шуба) ректором ДГІ була призначена інша людина. Точно невідомо, де працював Г.А. Шуб після відпустки, як і його подальша доля.

ВОЛІН
Михайло Ілліч
Mikhailo Volin

Ректор
1930–1932 рр.

Так само непростим був життєвий шлях і сходження на посаду директора (ректора) ДГІ гірничого інженера Михайла Ілліча Воліна. Вже сам факт його призначення не зовсім зрозумілий з номенклатурних міркувань. У той час ДГІ перебував у віданні Народного комісаріату освіти УСРР. Але 27 травня 1930 р. був виданий наказ № 139 Всесоюзного об'єднання кам'яно-вугільної промисловості «Союзвугілля» (м. Харків), у якому говориться:

1898 – 1938 рр.

«Управляющий Шахтоуправления Петровского Треста «Сталинуголь» тов. Волин М.И. назначается Директором Днепропетровского Горного Института». Наказ підписаний заступником голови правління об'єднання «Союзвугілля» Чубаровим. Після цього 30 травня, голова Вищої ради народного господарства УСРР підписав наказ № 427, що складається з двох коротких параграфів, один з яких стосується нашого героя: «§ 1. Т. Петров-Горбенко назначается Директором Харьковского Авиационного Института. § 2. Т. Волин назначается Директором Днепропетровского Горного Института» [10, арк. 38].

Скупа інформація з документів, що дійшли до наших днів, дозволяє відтворити основні віхи біографії М.І. Воліна, хоча їх недостатньо для повного розуміння мотивів його призначення на посаду директора, для того, щоб дізнатись про його заслуги, з'ясувати сімейний стан і т. д.

У Катеринослав М.І. Волін уперше прибув 1923 р. з посвідченням Донецької губернської «приймально-випробувальної комісії», виданим 14 серпня, «для зачислення студентом в Екатеринославский Горный Институт» як випускник Юзівського робітфаку. З анкети вступника до вузу, заповненої та засвідченої в Юзівці, отримуємо перші відомості про цю людину. М.І. Волін народився 8 листопада 1898 р., росіянин, неодружений, робітник, працював на рудниках і на заводах, член КП(б)У з 1917 р., був секретарем осередку, начальником карного розшуку [10, арк. 4].

М.І. Волін, людина енергійна та глибоко ідейна, ставши студентом, відразу був обраний парторгом гірничого факультету. Про це він написав власноруч в Анкеті для соціально-академічної перевірки інститутів і робітфаків України, заповненій 29 вересня 1924 р. У цьому документі знаходимо деякі нові відомості й уточнення. Зокрема, у ньому зазначено, що Волін працював у м. Красний Луч і що на той час він був одружений. У більш пізньому документі записано, що «на его иждивении находится его жена – Волин Лидия Августовна – рождения 1904 года». У графі анкети про національність чомусь написано «українець». Стипендію Волін отримував від Всеросійського союзу гірничих робітників. У профспілці перебував з 1917 р. і в КП(б)У – з 17 березня 1917 р. Добровольцем служив у Червоній армії з 1917 р. (так написано – авт.) по 1920 р., був ротним і помвійськкома полку. У 1923 р. закінчив робітфак при Юзівському Донтехнікумі і «в счет разверстки по командировке Донецгуботдела Союза горных рабочих» був направлений на навчання в ДГІ, де став студентом гірничого відділення. Цікава відповідь М.І. Воліна на п. 25 анкети – «Не имеет ли чего добавить». Дослівно текст відповіді звучить так: «Имею добавить то, что мною несдан (не сдан – авт.) полностью минимум ввиду перегруженности общественной работой 7–8 часов в день». Комісія, яка розглядала анкету Воліна в його присутності, зважила на «перевантаженість» парторга і не відрахувала його, а залишила в числі студентів з умовою до 1 січня 1924 р. скласти заборгованість [10, арк. 6].

Очевидно, навчання М.І. Воліна налагодилося. Практику він проходив у 1925, 1926 і 1927 р. на Донбасі. У березні 1929 р. захистив з оцінкою «відмінно» дипломну роботу на тему: «В условиях месторождения рудника

им. К. Маркса Рыковского комбината гос. заводов и рудников спроектировать рудник с максимальной технически рациональной годовой производительностью. Специальная часть: подземная доставка, в частности, в связи с устройством рудничных дворов, применением концентрационных штреков и доставки закладки» [10, арк. 17]. Щоправда, отримав він не диплом, а тимчасове посвідчення на 6 місяців, яке після закінчення цього терміну повинен був обміняти на постійне свідоцтво. Напевно, це було пов'язано з явкою на роботу за розподілом. Збереглася офіційна довідка про те, що з 9 жовтня 1929 р. по 23 травня 1930 р. (7,5 місяців) він працював керуючим Петровським шахтоуправлінням, звідки і був направлений на посаду директора Дніпропетровського гірничого інституту.

Після нетривалої відпустки М.І. Волін приступив до роботи на новій для нього посаді. Одним із перших документів цього періоду є посвідчення про відрядження, видане йому 20 червня 1930 р. для поїздки в Москву, де в Головпромкадрі ВРНГ СРСР мала відбутися нарада «по вопросу создания Украинского Геологического ВТУЗ'а» [10, арк. 28].

Керівництво вищим навчальним закладом, де виникало безліч непростих проблем, потребувало не тільки достатньої енергії і партійної переконаності, а й відповідних знань. Мабуть, М.І. Волін це і сам розумів. Свідченням цьому є той факт, що серед наявних документів, де фігурує ім'я М.І. Воліна, є наказ про зарахування п'яти осіб до аспірантури Вугільного інституту з 1 серпня 1930 р., серед них М.І. Волін – на той час уже юридично ректор ДГІ.

Можливо, намір вступити до аспірантури виник у М.І. Воліна раніше, про що свідчить час подання відповідних документів. Сьогодні з'ясувати це практично неможливо. Тим не менше, згаданого факту біографії Михайла Ілляча стосується ще один документ. Це копія довідки, датованої 25 вересня 1930 р., у якій говориться, що М.І. Волін «действительно является аспирантом при Днепропетровском горном институте» [10, арк. 39]. Більше жодних свідчень його входження у світ науки немає.

Аналізуючи трудовий шлях М.І. Воліна до його призначення директором ДГІ, бачимо, на перший погляд, успішне кар'єрне зростання партійного активіста. Але в наше розпорядження потрапили два документи, які дещо інакше характеризують цю людину. Вони стосуються одного і того ж питання. Втім, спочатку відзначимо, що 1930/1931 навчальний рік гірничий інститут розпочав у нових умовах – після виокремлення з його складу двох самостійних навчальних закладів він став готувати спеціалістів тільки для гірничої промисловості. Його професорсько-викладацький корпус зазнав великих втрат не тільки внаслідок переходу частини викладачів і лаборантів у нові навчальні заклади, а й у створений незадовго до цього науково-дослідний інститут «Діпрошахт» (потім – «Дніпродіпрошахт»).

Саме в 1930 р. ЦК ВКП (б) прийняв постанову про механізацію вугільної промисловості Донбасу, удосконалення гірничої техніки та переоснащення гірничорудних підприємств. Реалізація цього завдання виходила на перший план у навчальному процесі гірничого інституту. Зокрема, було запроваджено безперервну виробничу практику студентів на шахтах і рудниках, якою

керували найбільш кваліфіковані викладачі. Вони ж зобов'язані були надавати постійну технічну допомогу шахтоуправлінням Донбасу та рудоуправлінням Кривого Рогу. Кадрова проблема гірничого інституту, особливо брак асистентів і викладачів (а не провідних учених) проявилася саме в 1930/31 навчальному році, коли починався короткий термін ректорства М.І. Воліна.

З огляду на такі обставини у січні 1931 р. під час розподілу випускників декілька з них були залишені для зарахування в штат ДГІ асистентами. На цьому ґрунті й виник конфлікт М.І. Воліна з профільним управлінням. З Харкова 31 січня Волін отримав телеграму-блискавку, в якій вказувалося, що за «самовольное оставление ассистентами маркшейдеров и проходчиков, невыполнение распоряжений мобилизации» йому оголошена догана, а зазначених випускників він має відправити за місцем розподілу відповідно до «розверстки» [10, арк. 40].

Того самого дня М.І. Волін відправив лист-відповідь на ім'я директора УПК Ю.М. Юнова та голови правління Об'єднання «Вугілля» М.Г. Дейча. Зміст листа настільки інформативний для характеристики стану справ в гірничому інституті й одночасно особистості його керівника, що доцільно процитувати його майже повністю: «...Действительно мною оставлены три человека. Один проходчик из числа двух выделенных на научную работу при кафедре проходки, которая совершенно оголена и требует пополнения тремя человеками. Затем временно задержан один маркшейдер, который в настоящее время ведет занятия в Институте, имея полную нагрузку около 500 часов и заменить его на сегодняшний день нечем. Второй маркшейдер оставлен для научной работы и в настоящее время является руководителем студентов II и III курсов, находящихся в Донбассе на н. п. обуч. [безперервному виробничому навчанні. – авт.]».

Таким образом, мною оставлено для Института фактически два человека, мобилизовано же из Института больше ста человек. По положению Главпромкадра, утвержденного Правительством, за Институтом бронируется 10 % от общего числа оканчивающих. Таким образом, Институт не подбирает около 10 человек, в которых имеется острая нужда.

На основании вышеуказанного считаю объявленный мне выговор неправильным и чрезмерно поспешным. С своей стороны объясняю это незнанием положения вещей по состоянию кадров Института и положений на этот счет. Поэтому объявленный мне молниеносный выговор прошу снять.

Одновременно прошу указать, кому сдать дела исполнения обязанностей директора Института, так как продолжать оставаться на этой работе я больше не могу и не желаю, о чем я неоднократно просил Вас и Ваших предшественников, а также и Предправления Объединения тов. Дейч М.Г.» [10, арк. 43].

Зауважимо, що це був дуже сміливий і досить небезпечний вчинок М.І. Воліна, враховуючи тодішню політичну ситуацію в країні, а також нещодавно прийнятий закон, за яким працівника можна було переводити на іншу роботу навіть без його згоди. М.І. Волін у цьому конфлікті виглядає як

людина рішуча, котра відстоює інтереси інституту, а не прагне за всяку ціну утриматися на керівній посаді, яку він обійняв, судячи з усього, не зі своєї волі.

Напевно, конфліктну справу якимось врегулювали, тільки важко сказати, яким чином, оскільки прізвища залишених в інституті асистентів у документах не перелічено. В усякому разі, маємо кілька документів пізнішого часу, які свідчать про діяльність ректора М.І. Воліна. Так, збереглося посвідчення, випсане йому 10 липня 1931 р. у зв'язку з відрядженням «для ознакомлення с разработками рудних месторождений Кавказа». А 18 грудня того самого року датовано посвідчення відрядженого директора ДГІ М.І. Воліна, який за телеграфним викликом начальника сектора кадрів ВРНГ СРСР Москвіна їде до Москви [10, арк. 44]. З огляду на зміст виклику, можна припустити, що там вирішувалося питання про його переведення на іншу посаду, бо вже через місяць директором Дніпропетровського гірничого інституту був призначений Є.І. Черепов.

Доля М.І. Воліна була трагічною. Збереглася копія посвідчення про його відрядження, датованого 21 січня 1932 р. і підписаного вже новим директором ДГІ Є.І. Череповим. Незрозумілість змісту цього документа потребує його повного цитування: «Пред'явник цього Директор Ленінградського гірничого інституту тов. Волін М.І. відряджається у м. Харків, ЦК КП(б)У і в Артемівське об'єднання «Вугілля» у справах Дніпропетровського гірничого інституту» [10, арк. 45]. Мабуть, виходячи з формулювання у цьому документі, його було шляхом переводу призначено директором Ленінградського гірничого інституту, але ще якісь питання ДГІ потребували вирішення в українській столиці. Це, щоправда, тільки припущення, а не доведений факт.

З відділу кадрів Головного управління промисловості неметалевих копалин 28 липня 1937 р. в ДГІ було отримано лист з проханням терміново надіслати диплом М.І. Воліна, який закінчив цей інститут у 1929 р. Цей лист зберігся, як і копія диплома М.І. Воліна, відправленого до Москви 1 серпня 1937 р. [10, арк. 51]. Він тоді жив у Москві, на Гоголівському бульварі. Ця адреса записана в слідчій справі М.І. Воліна, заарештованого 17 листопада 1937 р. «за участие в антисоветской диверсионно-террористической организации» і засудженого до розстрілу Військовою колегією Верховного суду СРСР 25 квітня 1938 р. Того ж дня вирок був приведений у виконання. Абсурдність тих звинувачень підтверджується не тільки всім життям і діяльністю М.І. Воліна, але і його повною реабілітацією 28 квітня 1956 р.

Так закінчилося життя гідної людини, яку обставини часу привели на посаду директора гірничого інституту, яку він обіймав усього півтора року.

Третім з «випадкових» керівників гірничого інституту в ті «політично похмурі часи» був гірничий інженер Євграф Іванович Черепов, призначений на посаду директора в січні 1932 р. Про нього, як і про його попередників, збереглося дуже мало історичних документів. У нашому розпорядженні є дві автобіографії Є.І. Черепова, написаних ним у 1933 і 1970 рр. Крім того, у його особовій справі зберігаються кілька копій наказів і посвідчень про відрядження. На їх основі можемо простежити трудовий шлях цієї людини.

1898 – невідомо

ЧЕРЕПОВ Євграф Іванович Yevhraf Cherepov

*Ректор
1932–1935 рр.*

Євграф Іванович Черепов народився 1898 р. в робітничому селищі Бурава при руднику поблизу м. Макіївки в сім'ї шахтаря і сам у 14-річному віці почав працювати на шахті «Президент» Франко-Російського товариства спочатку лампоносом, потім коногоном, а напередодні призову до армії в травні 1917 р. вже був бурильником. Його батько помер у 1920 р., про матір ніяких даних не збереглося. Форма особового листка з обліку кадрів тих часів не передбачала зазначення відомостей про обох батьків, а в автобіографії також нічого про них не говориться, хоча про сестер у загальних рисах згадано, що вони «живуть в Донбасе и замужем за рабочими».

Є.І. Черепов служив рядовим 367 піхотного полку до кінця 1917 р. Коли в Харкові наприкінці 1917 р. більшовики проголосили радянську владу, він залишив військову частину і повернувся в Донбас, де відразу ж записався в Червону гвардію. Як відомо, у цей час починалася громадянська війна. Молодий робітник, зачарований романтичними гаслами про майбутнє щасливе життя, воював проти білогвардійців Денікіна, а пізніше – проти Врангеля на Південному фронті. Правда, у 1932 р. в особовому листку з обліку кадрів на запитання «Принимал ли участие в боях во время гражданской войны?» він чомусь відповів «Нет» [8, арк. 4].

Влітку 1918 р. Є.І. Черепов уже був інструктором-підриивником, а потім заступником військкома інженерної частини Уральської бригади Червоної армії. Після демобілізації в березні 1920 р. Є.І. Черепов був направлений на партійну роботу в Донбас. Цей факт свідчить про те, що в більшовицьку партію він вступив, будучи червоноармійцем. В автобіографії автор відзначає як важливий факт свого життя те, що він був делегатом II Всеросійського з'їзду профспілок гірничих робітників, який відбувся в січні 1921 р. При цьому він наголошує на тому, що «на съезде с докладом выступал В.И. Ленин» [8, арк. 14].

Судячи з усього, Є.І. Черепов уже тоді визначив для себе партійно-профспілкову роботу як основний вид діяльності. Проте, це потребувало від людини певного рівня знань, а їх у молодого активіста було обмаль. Він отримав тільки початкову освіту в школі при руднику. У зв'язку з цим постановою Юзівського повітового комітету КП(б)У Євграф Іванович Черепов у 1922 р. був направлений на робітфак при Юзівському гірничому технікумі

(пізніше – Донецькому політехнічному інституті), який він закінчив через два роки, отримавши середню освіту. Навчаючись на робітфаці, він одночасно був секретарем кущового рудникового комітету ВКП(б)У і членом бюро Юзівського окружного виконавчого комітету робітничих і селянських депутатів.

Після закінчення робітфаку Донецький (колишній Юзівський) губком партії направив Євграфа Черепова на навчання в Ленінградський гірничий інститут. Набуваючи протягом п'яти років спеціальності вугляра, Є.І. Черепов переважно займався партійною роботою. Його тричі обирали членом партбюро і головою виконавчого бюро інституту, членом Президії губернського бюро пролетарського студентства Ленінграда. Така партійна активність була запорукою подальшого кар'єрного зростання молодого фахівця-вугляра.

На час закінчення навчання в ЛГІ Є.І. Черепов був, напевно, вже одруженим. В автобіографії 1932 р., не називаючи імені дружини, він зазначає, що вона «еврейка, дочь кустаря, который умер до 1910 г., братья работают на руководящей партийной работе в Москве» [8, арк. 15].

«Чиста» в усіх відношеннях біографія випускника була підставою для залишення його для роботи в інституті «по решению парторганов».

«Парторгани» не помилилися в організаторських здібностях та ідеологічній відданості аспіранта кафедри систем розробок, яким він став восени 1930 р. Уже через рік за рекомендацією Ленінградського обкому ВКП(б) гірничий інженер, аспірант Є.І. Черепов наказом Вищої ради народного господарства був затверджений на посаді директора Ленінградського гірничого інституту. Тоді ж він був обраний членом бюро Василеострівського райкому партії [8, арк. 3].

Які скільки-небудь помітні справи вдалося здійснити за п'ять місяців молодому директорові багатого історією і традиціями, відомого успішною підготовкою гірничих і заводських інженерів Ленінградського гірничого інституту, сьогодні сказати неможливо. А тоді секретаріат ЦК ВКП(б) вирішив, що досвід Є. Черепова як керівника вищого навчального закладу достатній для «перекидання його на прорив» – у Дніпропетровський гірничий інститут, де необхідність зміни керівника виникла серед навчального року – у січні 1932 р. Продублював цей перехід відповідним наказом і Народний комісаріат паливної промисловості.

Таким чином, на початку 1932 р. ДГІ вже мав нового очільника – Євграфа Івановича Черепова. Зберігся його особовий листок з обліку кадрів, складений 17 березня 1932 р., у п. 19 якого («Робітничий і службовий стаж») зазначено, що він уже працює директором Дніпропетровського гірничого інституту, але ще немає запису в пункті про партійні доручення. В автобіографії 1933 р. Є.І. Черепов зазначає, що є членом парткому ДГІ.

В автобіографії 1970 р. міститься більш детальна інформація про ті часи. Незабаром після призначення директором ДГІ він став членом Дніпропетровського міськкому ВКП(б)У. Далі наводимо витяг з документа: «Выполнял по заданию парторганов работу уполномоченного по хлебозаготовкам и уборочной кампании. Постановлением 4.XI.1932 года бюро Днепропетровского обкома

выполнял поручения обкома, был руководителем Оргпартбригады по поднятию добычи марганцевой руды Никополь-Марганцевого бассейна» [8, арк. 15].

Новому директору доводилося не тільки, або точніше, не стільки займатися питаннями навчального та наукового життя інституту, але й виконувати важливі завдання гірничорудного виробництва. А партійні органи зобов'язали його в 1932–1933 рр. також опікуватись проблемами збиральної кампанії та хлібозаготівлі. Можливо, саме тому знайти дані про роботу директора, які безпосередньо стосувалися б його функціональних обов'язків, не вдалося. В особовому листку з обліку кадрів 1932 р. на запитання про наявність наукових робіт Є.І. Черепов написав: «Кроме журнальних статей, нет».

Але навіть у тих умовах професори і викладачі інституту працювали з повною самовіддачею. І тут достатньо згадати тільки деякі факти. Так, за попередника Є.І. Черепова в 1931 р. ДГІ створює Гірничорудний науково-дослідний інститут (через 5 років він був переведений до Кривого Рогу). У першій половині 30-х років з багатопрофільної гірничої кафедри виокремилася кілька кафедр: гірничих машин, рудникового транспорту, рудникової вентиляції, проведення та кріплення гірничих виробок, що свідчило про більш якісну підготовку спеціалістів відповідно до потреб виробництва.

Група учасників I всесоюзної спартакіади вузів і втузів Наркомважпрому з викладачем Маяцьким після повернення із Москви (1934)

1932 р. в ДГІ був створений науково-дослідний сектор (НДС), який об'єднав наукові зусилля вчених і студентів та забезпечив більш тісний зв'язок науковців з виробництвом, зокрема шляхом виконання госпдоговірних робіт. У цей же період професор О.О. Співаковський видав монографію в 4-х томах «Конвеєрні установки», що набула поширення в СРСР та за кордоном і стала суттєвим внеском у розвиток підйимально-транспортного машинобудування.

Того самого року в ДГІ було побудовано студентський гуртожиток на 1016 місць.

Разом з тим активна партійна робота, явно успішна кар'єра не були гарантією подальшого спокійного життя Є. І. Черепова. Без будь-якої мотивації 26 лютого 1935 р. відповідно до наказу № 248 Народного комісаріату важкої промисловості Є.І. Черепова відсторонили від обов'язків директора Дніпропетровського гірничого інституту. Про його подальшу долю дізнаємося з автобіографії 1970 р. Виявляється, підставою для згаданого наказу були результати «партійної чистки» в Дніпропетровську, коли директор був «вичищений» з партії як «участник Зинов'євських кружков в Ленінграді в 1924 году» [8, арк. 15]. Як бачимо, це був рік його вступу на навчання до ЛГІ.

Звинувачення, певна річ, було абсурдним, але саме воно стало причиною відправки колишнього директора до Тули. Про його спроби довести свою невинуватість свідчить те, що Тульський відділ НКВС більше двох років з часу арешту Є.І. Черепова (у травні 1937 р) за звинуваченням у «контрреволюційній діяльності» вивчав сфабриковану справу, але жодних злочинних фактів не виявив. Його відпустили, але дозволили проживати значно далі від Тули. Безпартійний (після «чистки») Є.І. Черепов два роки працював у Забайкаллі технічним керівником Калангуєвського рудника, а потім – завідувачем шахти № 3-4-7 тресту «Радянськвугілля». У 1941 р. його повернули на Донбас головним інженером будівництва шахти «Чистяківська» 32-біс [8, арк. 15].

Восени 1941 р. разом з трестом «Донбасшахтобуд» Є.І. Черепов евакуювався на Урал (трест «Челябшахтобуд»), де працював начальником і головним інженером будівництва північної групи шахт. Там же в 1943 р. з дозволу ЦК ВКП(б) на загальних підставах він був знову прийнятий у члени КПРС. У тресті «Челябшахтобуд» Є.І. Черепов працював 11 років, а потім за наказом міністра вугільної промисловості став заступником начальника комбінату «Свердловськвугілля», де працював протягом шести років. Після тривалих клопотань Є.І. Черепов був відновлений (1956) у партії зі стажем від 1919 р., що в ті часи мало велике значення.

На підставі автобіографії не можна дізнатись, чи з власної волі, чи знову через виробничу необхідність і за наказом галузевого міністерства, але в 1960 р. росіянин Є.І. Черепов уже працював заступником начальника комбінату «Укрзахідшахтобуд» Львівсько-Волинського вугільного басейну, а через три роки – директором Об'єднаної буддирекції комбінату «Укрзахідвугілля». У 1970 р. він ще обіймав цю посаду і жив у місті гірників Червонограді.

За багаторічну роботу у вугільній промисловості Є.І. Черепов був нагороджений двома орденами, знаком «Шахтарська слава» трьох ступенів, удостоєний почесного звання заслуженого шахтаря УРСР. Не було забутим і його комсомольсько-партійне минуле: до 50-річчя комсомолу ЦК ВЛКСМ нагородив його своїм ювілейним знаком.

Такий непростий життєвий шлях пройшла, за всіма даними, гідна поваги людина – Євграф Іванович Черепов, якого доля ненадовго закинула до Дніпропетровська на посаду директора гірничого інституту.

Майже сім років на чолі гірничого інституту перебували призначені за партійною ознакою люди, кваліфікація і досвід керівної роботи яких не відповідали посаді ректора. У ці роки інститут, незважаючи на різні перешкоди, працював, спираючись на міцні традиції у науковій і навчальній сфері, а його вчені відігравали помітну роль у промисловому виробництві. Із подій цього періоду можна відзначити завершення будівництва навчального корпусу металургійного факультету та гуртожитку № 1, виокремлення зі складу ДГІ металургійного і хіміко-технологічного інститутів, посилення політичних репресій щодо студентів, учених і співробітників.

ПЕРЕРВАНИЙ ШЛЯХ A journey interrupted

ГЕРАСИМОВ
Павло Іванович
Pavlo Gerasymov

Ректор
1935–1937 рр.

1903 – 1938 рр.

Трагічна сторінка історії Дніпропетровського гірничого інституту середини 30-х років минулого століття ще не була перегорнута. Це час парадоксів, характерний, з одного боку, величезним внеском науковців у розвиток гірничопромислового виробництва, досягненнями цілої плеяди видатних учених, а з іншого – це був апогей політичного терору в країні, що забрав життя кількох професорів ДГІ, абсурдно звинувачених у належності до контрреволюційних організацій та в діяльності на користь іноземної розвідки. У цих умовах керувати вищим навчальним закладом було не тільки дуже важко, але й надзвичайно небезпечно...

17 січня 1935 р. Головним управлінням навчальних закладів Народного комісаріату паливної промисловості було видано такий наказ: «Исполняющим обязанности директора Днепропетровского горного института назначить Герасимова П.И., которому немедленно выехать к месту своего назначения и принять все дела Института не позже 19 января с. г. Об исполнении сообщить телеграфом». В особовій справі П.І. Герасимова збереглася копія телеграми, відправленої 20 січня 1935 р.: «Москва НКТП ГУУЗ Петровскому Прибыл приступил исполнению обязанностей Горный Герасимов».

На підставі наявних в особовій справі документів, а також опублікованих у книзі «Реабілітовані історією. «За відсутністю складу злочину ...»: до історії політичних репресій 20-х – початку 50-х років у Дніпропетровському гірничому інституті» витягів зі слідчої справи П.І. Герасимова (зберігається в архіві СБУ) можемо простежити життєвий шлях 11-го ректора ДГІ [59, с. 131–136].

Павло Іванович Герасимов, росіянин, син робітника, народився в січні 1903 р. у м. Щигри Курської губернії. У 1909 р. сім'я, що складалася з п'яти осіб, перебралася на Донбас, до м. Макіївки, де батько влаштувався робітником на металургійний завод. Але через рік він помер. Павло в 1911 р. пішов до парафіяльної школи, але вже через рік змушений був припинити навчання, щоб

стати учнем коваля з оплатою 3 крб на рік. Коли хлопчикові ледь виповнилося 10 років, він перейшов на роботу до котельної майстерні заводу, де певний час трудився батько. Там він і працював до настання бурхливого часу революції та громадянської війни [3, арк. 24].

У 1918 р. П.І. Герасимов записався в загін Червоної гвардії, воював «вместе с рабочими котельного цеха Макеевского завода в Макеевке, Харцызске, Сталино против банд есаула Чернецова» [3, арк. 2 зв.]. А вже наприкінці 1919 р. він брав участь в організації комсомолу міста Макіївки. Протягом 1920–1921 рр. працював секретарем Макіївського райкому ЛКСМ та одночасно був членом Донецького губкому ЛКСМ. Природно, що молодий комсомольський ватажок у 1921 р. став кандидатом, а після досягнення необхідного стажу – членом ВКП(б).

З комсомольської роботи в 1923 р. П.І. Герасимова рекомендували на робітфак Катеринославського гірничого інституту. Деканом робітфаку КГІ був професор В.М. Маковський. До 25-річного ювілею гірничого інституту в 1924 р. була опублікована велика стаття одного з активістів, слухача робітфаку, підписана ініціалами Б.В. На підставі протоколів різних засідань і зборів, звітів деканату й громадських організацій він проаналізував історію робітфаку і роль його комсомольської та партійної організацій у посиленні «робітничо-селянського» складу КГІ, зміцненні партійного впливу на навчальну й виховну роботу зі студентами, а також на систему навчання слухачів-робітфаківців.

Стосовно набору слухачів 1923 р. він пише: «Прийом на осінній триместр 23 р. з розпорядженням Головпрофосвіти було визначено в 200 осіб. У відборі цього прийому робітфак участі абсолютно не брав, оскільки він здійснювався місцевими відбірковими комісіями та губпрофосвітами. Ця обставина вплинула негативно на якісний склад вступників. У визначенні рівня їх загального і політичного розвитку, навчальної підготовки, кваліфікації, виробничого стажу та придатності за станом здоров'я для роботи у вузі, при якому був робітфак, відбіркові комісії на місцях, природно, не могли встановити скільки-небудь єдиного підходу та єдиних вимог.

У результаті прийом цього навчального року був неоднорідним як з погляду загального розвитку й навчальної підготовки (вступників – авт.), так і частково не відповідав цілям робітничого факультету. Крім того, у процесі занять доводилось переважно більшість слухачів переводити з триместру на триместр, що порушувало нормальний хід занять, бо виявилось, що встановлений місцевими комісіями ступінь підготовки не завжди відповідав дійсній підготовці відряджуваних» [30, с. 191].

Саме в цей час дуже серйозно було поставлено питання про недостатність 2-річного навчання на робітфаку для переходу слухачів до числа студентів гірничого інституту навіть в умовах напруженого тижневого аудиторного навантаження («42 години занять до обіду без урахування післяобідніх групових, що становить для робітфаківця навантаження, вкрай ненормальне»). Серед основних мотивів необхідності 3-річного навчання на робітфаці був і такий: «Використання робітфаківців як пролетарської культурної сили для роботи в клубах, червоних кутках, шефства над Червоною армією, селом,

школами, дитячими будинками; необхідність самовиховання в ленінському дусі, інтенсивне громадське життя, аби перетворити вуз у пролетарську організацію, що політично вкрай важливо для виховання робітфаківців, маючи на увазі, що 66–70 % їх становлять члени КП(б)У и ЛКСМУ – на все це також потрібно було знайти час» [30, с. 196].

В описаній ситуації перебував і член ВКП(б)У, робітфаківець П.І. Герасимов, який до цього закінчив один клас церковно-приходської школи. Тим не менше, у 1925 р. він став студентом гірничого факультету КГІ, який і закінчив 1930 р. Як він навчався, сказати точно не можна, напевно, раніше самоосвітою заповнював брак знань, а завзятістю до навчання на робітфаци набув достатнього рівня підготовки для успішного оволодіння професією в гірничому інституті. А ось щодо громадської роботи П.І. Герасимов в автобіографії пише: «Во время учебы с 1923 по 1930 г. работал зам. Политкома ДГИ, членом Правления ДГИ, больше двух лет председателем Губпролетстуда, Председателем Райкома горняков и несколько раз избирался секретарем парткома ДГИ» [3, арк. 25]. Так що майбутній директор ДГІ був досить відомою в місті людиною.

Випускник, громадський активіст П.І. Герасимов був призначений у м. Чистякове завідувачем шахти № 16, але незабаром його відрядили до Харкова керівником сектора збагачення вугілля та заступником технічного директора тресту «Вуглезбагачення». Там він працював трохи більше року. У жовтні 1931 р. молодого спеціаліста направили на навчання до Інституту червоної професури, техніки і технічної політики (Москва). Там він навчався протягом року, одночасно працюючи керуючим Проектною конторою «Брикетвугілля». Але ІЧП закрили, а його колишній слухач П.І. Герасимов від тресту «Вуглезбагачення» був премійований місячним відрядженням до Англії для вивчення процесу збагачення вугілля за методом «Бертелей» (Берклі – авт.) [3, арк. 26].

Повернувшись до Москви, П.І. Герасимов з 1 січня 1933 р. був зарахований аспірантом та одночасно науковим співробітником збагачувальної лабораторії Московського гірничого інституту. Далі було призначення на посаду директора Дніпропетровського гірничого інституту, спочатку виконувачем обов'язків, а наказом народного комісара паливної промисловості № 248 від 26 лютого 1935 р. – директором. Цікаво, що за два тижні до видання цього наказу він знову відвідав Москву і 14 лютого був відряджений НКППІ в ДГІ «по вопросу научно-исследовательских работ» [3, арк. 13]. Можливо, до офіційного затвердження на посаді директора виникли якісь складнощі з оплатою витрат на відрядження.

У характеристиці, виданій П.І. Герасимову восени 1935 р., коли вирішувалось питання про присвоєння йому вченого звання доцента, зазначено, що він став директором ДГІ «по решению ЦК ВКП(б)» [3, арк. 42].

Незважаючи на явну перевагу в діяльності П.І. Герасимова громадської складової, він подавав надії стати і справжнім ученим. В особовій справі П.І. Герасимова є відгук трьох учених МГІ стосовно його науково-дослідної роботи, датований 7 квітня 1934 р.: «Аспирант П.И. Герасимов проводит в

настоящее время научную работу (под руководством профессора П.В. Лященко) в обогатительной лаборатории на тему: «Движение минеральных зерен по наклонной плоскости». В этой работе он проявляет инициативу, работая добросовестно и с интересом. Кроме того, т. Герасимов подготовил к печати работу по пневматическому обогащению на сепараторе «Бертелей». В этой работе т. Герасимов проявил себя критически мыслящим специалистом и научно подошел к вопросу о работе и способе регулирования указанных сепараторов. Тов. Герасимов вдумчиво относится к своей основной работе – подготовке к научной и педагогической деятельности, систематически и успешно работает над собой. Кроме того, тов. Герасимов ведет большую организационную и общественную работу» [3, арк. 35].

Група студентів-геологів ДГІ набору 1937 р. під час занять з військової підготовки

Цей відгук стосувався переходу Герасимова на посаду завідувача лабораторії та доцента (так написано в особовому листку з обліку кадрів – авт.). У наказі ректора МГІ щодо преміювання «найкращих ударників» у зв'язку з 17-ю річницею Жовтня знаходимо і прізвище доцента Герасимова, нагородженого технічною літературою на суму 150 карбованців. Але дисертацію він не захищав, про що говорить і його відповідь «Ні» на запитання особового листка з обліку кадрів про наявність наукового ступеня (1937). Туди ж внесено назви друкованих робіт: звіт про відрядження до Англії і 3 науково-популярні статті про збагачення корисних копалин, опубліковані в журналі «Техніка – гірникові».

Враховуючи коло наукових інтересів директора ДГІ, він був прийнятий на роботу за сумісництвом на кафедру збагачення корисних копалин, яку очолював професор В.О. Гуськов.

Маємо досить скупі відомості про сім'ю П.І. Герасимова. У п. 33 особового листка, заповненого 8 лютого 1937 р., він записує: «жена, ребенок,

мать жены». У майже аналогічному, тільки машинописному документі зазначено: «ребенок 5 лет». Тут ідеться про його сина Віталія 1931 року народження. В особовій справі зберігся документ від 5 травня 1935 р., що стосується сім'ї П.І. Герасимова: «Справка. Дана Герасимову П.И. в том, что он назначен НКТП СССР директором ДГИ и потому по месту его работы прибыла его семья, находящаяся на его иждивении» [3, арк. 5].

Новому директору Павлу Івановичу Герасимову в гірничому інституті все було знайоме. Тільки морально-психологічна атмосфера, треба думати, була ще більш напруженою. Як відомо, відповідно до постанови ЦВК СРСР, виданої 10 липня 1934 р., замість ОДПУ було утворено загальносоюзний каральний орган – НКВС з його республіканськими відділеннями. А 1 грудня постановою ЦВК СРСР уведено надзвичайний порядок судочинства у справах про тероризм, за яким попереднє слідство обмежувалося 10-денним терміном, причому з процесу виключалися прокурор і адвокат, можливість касаційного оскарження і навіть клопотання про помилування не допускалося, а вирок про розстріл виконувався негайно.

Потрапити до списку членів сфабрикованих антирадянських організацій міг кожен. Особливо це стосувалося «буржуазної інтелігенції», до якої відносили і професуру, видатних учених гірничого інституту. Та й більш молоде покоління, навіть маючи партійний стаж з часів революції і громадянської війни, не могло себе почувати у безпеці. Три попередники П.І. Герасимова на посаді директора інституту – свідчення тому. Очевидно, неформальна корпорація вчених старшого покоління внутрішньо не могла прийняти нові порядки роботи у вузі. У той же час ці люди сумлінно ставились до своїх обов'язків у навчальній, науковій та виробничій сферах. На порозі смерті через несправедливі звинувачення вже стояли професори І.П. Бухиник, А.Є. Гутт, Г.Є. Евреїнов, А.Е. Малиновський, С.С. Гембицький, зав. кафедри, доцент Б.П. Горський, «військовий керівник ДГІ» О.Д. Семенов та інші. Деякі з них вважали за краще перейти на роботу в різні заклади Москви і Києва. Така обстановка не припускала для Павла Івановича Герасимова перспективи тривалого й успішного керівництва гірничим інститутом.

Як свідчать документи, новий директор намагався відразу ж вирішувати навчально-виробничі, наукові та господарські проблеми вузу. Наприклад, протягом 1935–1936 рр. у ДГІ були проведені дві республіканські науково-технічні конференції маркшейдерів, тоді ж на кафедрі маркшейдерської справи відбувся захист двох докторських (І.П. Бухиник, І.Г. Лисиця) і двох кандидатських (М.М. Шатохін, М.Є. Аліфанов) дисертацій. Кафедра збагачення корисних копалин, доцентом якої за сумісництвом був директор П.І. Герасимов, брала активну участь у будівництві кількох пневматичних вуглезбагачувальних фабрик на Донбасі, забезпечуючи їх проектування, регулювання та експлуатацію, упровадження науково обґрунтованих ученими гірничого інституту технологічних схем і режимів удосконалення збагачувальних машин [26, с. 133].

У характеристиці П.І. Герасимова, підготовленій для присвоєння йому вченого звання доцента, датованій 11 листопада 1935 р. і підписаній (за

правилами того часу) «трикутником» – заступником директора інституту, секретарем парткому та головою місцевому, – дещо перебільшені заслуги керівника, враховуючи короткий час його перебування на посаді. У цьому документі зокрема говориться, що при ньому «інститут добился больших успехов как в учебно-производственном, так и в хозяйственном отношении. Тов. Герасимов является членом партийного комитета и провел большую работу по укреплению партийной организации в институте» [3, арк. 42]. Особливо цікавим є останнє твердження. Наприкінці січня 1937 р., напевно, на вимогу парткому, завідувач кафедри збагачення корисних копалин В.О. Гуськов написав характеристику на свого співробітника (за сумісництвом) доцента П.І. Герасимова. Вона містить конкретні відомості про ведення Павлом Івановичем навчальної роботи. Пізніше позитивна характеристика П.І. Герасимова була поставлена в провину В.О. Гуськову, про що читаємо вже в характеристиках на нього самого.

Минуло трохи більше року. Органи НКВС заарештували кілька співробітників ДГІ, зокрема професорів Гутта, Бухиника, Євреїнова, Малиновського. Напевно, П.І. Герасимов як порядна людина розумів абсурдність звинувачень цих чесних учених і намагався їх захищати. Те саме можна сказати і про доцента кафедри маркшейдерської справи М.М. Шатохіна, який, до того ж, був головним маркшейдером Держмаркшконтролю України. Виник конфлікт між П.І. Герасимовим і керівництвом партійного комітету. Директор звернувся до обкому КП(б)У з проханням вирішити конфлікт, але позиції парткому виявилися міцнішими.

На засіданні бюро Дніпропетровського обкому партії 25 травня 1937 р. було заслухано питання «Про керівництво гірничого інституту». П.І. Герасимову ставилося в провину: а) необґрунтованість звинувачень «против работников партийного комитета Института о сговоре против него и травле его»; б) допущене ним «притупление большевистской бдительности по отношению к троцкисту Шатохину и ныне репрессированным контрреволюционерам, националистам Гутту и Бухинику и непартийное обывательское реагирование на критику его ошибок, как партийца и директора института со стороны партийной организации». Бюро вирішило, що П.І. Герасимов «не обеспечивает руководство института», а тому має бути звільнений від обов'язків [59, с. 134].

4 липня тепер уже бюро райкому КП(б)У розглянуло питання «Про Герасимова». Доповідав секретар парткому, що передбачало виключення директора з членів партії. Менше ніж за півтора місяця після засідання бюро обкому партії коло «ворогів народу», «покровителем» яких був П.І. Герасимов, поповнилося заарештованими професорами Г.Є. Євреїновим і А.Є. Малиновським. У протоколі засідання стверджується, що «Герасимов в институте способствовал созданию атмосферы слепого доверия к врагам народа (Гутту, Евреינוву и Малиновскому), на отдельные сигналы не только не реагировал, а наоборот, называл бузотерами, бездельниками всех, кто ставил вопрос об этих врагах». І далі в тому ж дусі: «Несмотря на сигналы отдельных коммунистов о контрреволюционной работе Бухиника в институте, Герасимов вместе с

бывш. секретарем РПК Ильиным отмели от врага всякие подозрения, давая ему положительную характеристику как «советскому человеку» [59, с. 136].

Крім того, «зная Шатохина, как заядлого троцкиста, Герасимов, несмотря на требования Парткома о непредставлении Шатохину звания ученой степени (так у протоколі – авт.), провел постановление Совета Института о присвоении Шатохину ученой степени кандидата технических наук» [59, с. 136]. Сьогодні відомо, що саме ці звинувачення на адресу П.І. Герасимова роблять честь керівнику і людині, котра намагалась захистити своїх співробітників від політичних наклепів та репресій. Постановою бюро «за притупление партийной бдительности, ... за дачу положительной характеристики троцкисту..., за факты грубого зажима критики в институте» П.І. Герасимова виключили з лав ВКП (б) [3, арк. 62].

21 липня П.І. Герасимов отримав чергову тарифну відпустку. Вже 7 жовтня 1937 р. виконувачем обов'язків директора інституту був призначений на той час декан геологорозвідувального факультету П.Г. Нестеренко. 26 жовтня 1937 р. за його підписом П.І. Герасимов отримав «Довідку» про те, що він здає справи новопризначеному в.о. директора і «освобождается от обязанности директора Днепропетровского горного института».

Уже коли П.І. Герасимов був заарештований, 13 листопада 1937 р. наказом народного комісара важкої промисловості Л. Кагановича він був відсторонений від посади директора ДГІ. 12 січня 1938 р. відбулося засідання виїзної сесії Військової колегії Верховного суду Союзу РСР, яка ухвалила обвинувальний вирок УНКВС стосовно Дніпропетровської області «о предании суду Военной Коллегии Верховсуда СССР Герасимова Павла Ивановича по ст. ст. 54-8 и 54-11 УКУССР, с применением постановления ЦИК СССР от 01.12.34 года» [59, с. 134]. Це означало розстріл підсудного з конфіскацією особистого майна.

Рішенням тієї ж Військової колегії від 20 грудня 1956 р. вирок був скасований, а справу припинено за відсутністю складу злочину. Клопотав про перегляд справи та реабілітацію П.І. Герасимова його син Віталій, який на той час проживав у Москві.

Випускник ДГІ, а потім його директор Павло Іванович Герасимов нічим не заплямував ані свого життя, ані історії рідного вузу. І не його провина в тому, що він не зміг повністю реалізувати себе як учений і як енергійний керівник.

ДИРЕКТОР З БЕЗДОГАННОЮ РЕПУТАЦІЄЮ
A director with an unblemished reputation

1900 – 1963 pp.

НЕСТЕРЕНКО
Петро Григорович
Petro Nesterenko

Ректор
1937–1940, 1941,
1944–1963 pp.

Майже чверть століття Дніпропетровський гірничий інститут очолював Петро Григорович Нестеренко. Мало кому вдається так довго перебувати на керівній посаді навіть за стабільних часів у житті країни та історії установи. П.Г. Нестеренко очолив вищий

навчальний заклад, діяльність якого значно впливала на економіку держави, у роки розгулу політичних репресій, пережив разом з колективом трагічний період війни 1941–1945 pp., зробив суттєвий внесок у Перемогу над ворогом, відновлював зруйновану воєнним лихоліттям альма-матер. Це під його керівництвом колектив інституту трудовими успіхами відзначив півстолітній ювілей. У 50-ті – на початку 60-х років ним було немало зроблено для піднесення розвитку інституту. Коли говорити про його особисту участь як керівника і вченого у наукових дослідженнях закономірностей вугленагромадження Великого Донбасу і Дніпробасу (пізніше закріпився термін «Західний Донбас»), то стає очевидним, що ця особистість, її життя і діяльність, без сумніву заслуговує на увагу наших сучасників, зобов'язує віддати належну повагу і вдячність одному з тих, хто творив історію вузу, доклав чимало зусиль до його розвитку.

Петро Григорович Нестеренко народився 12 липня 1900 р. в містечку Грунь Зіньківського повіту Полтавської губернії. Тут із давніх часів жили козаки, тож сім'я Петра Григоровича належала до старовинного козацького роду. Його батько понад 25 років працював на шахтах Донбасу, а син Петро вже з 11-літнього віку почав трудитись там же. З огляду на це, нашому герою було непросто відповісти на 6-й пункт особового листка з обліку кадрів щодо соціального походження – з козаків він чи з робітників. Утім, не це вплинуло на його подальшу долю, оскільки політичні події в країні дали можливість найбільш енергійним людям робітничого і селянського походження здобути освіту й успішно долати сходинки службової кар'єри. Саме про таких, як П.Г. Нестеренко, співали у відомій пісні: «Вышли мы все из народа...».

Закінчивши початкову школу при руднику на Донбасі, П.Г. Нестеренко, зважаючи на юний вік, працював спочатку розсильним, а з 14 років – робітником на шахті. Але тут сталася одна, а слідом за нею і друга революція, а далі – братовбивча громадянська війна. Для юного шахтаря, яким тоді був Петро Григорович, якимось обійшлося без «класичного» шляху в кар'єрі – через Червону армію і ВКП(б). Мабуть, начальство помітило здібного хлопця і рекомендувало йому вступити (а може, відпустило за його проханням) до Горлівського гірничого технікуму, де він навчався з 1918 по 1922 р., потім працював гірничим техніком на шахті 2-5 «Кам'янка» тресту «Кадіїввугілля» [11, арк. 8]. Тоді така освіта давала добрі перспективи для подальшого кар'єрного зростання.

У 1924 р. на той час помічника завідувача шахти П.Г. Нестеренка Луганський окружний партійний комітет прийняв кандидатом у члени більшовицької партії і відрядив (так писали у тодішніх документах, пізніше використовувався інший термін – «направив») його на навчання до Харківського інституту народного господарства. Відповідно, той самий парткомітет, після закінчення кандидатського випробування на відданість політиці ленінської партії, 1925 р. прийняв його в члени ВКП(б)У. Однак диплом про вищу освіту П.Г. Нестеренко отримав у Дніпропетровському гірничому інституті, студентом якого він став після переведення в 1925 р. [11, арк. 8].

Здібності й наполегливість у навчанні були належно оцінені тим, що гірничого інженера П.Г. Нестеренка, який закінчив ДГІ в 1930 р., залишили тут для роботи на посаді асистента. Після перетворення двох факультетів на самостійні інститути, куди пішла значна частина викладачів, у гірничому виникли певні кадрові проблеми. Молодого спеціаліста (не говоримо про його досить солідний вік) на початку навчального року призначають деканом (тоді – начальником) геологорозвідувального факультету. У характеристиці від 1939 р. про той період говориться: «С 1930 г. по н. вр. ведет самостоятельно педагогическую и научно-исследовательскую работу. Способный, вдумчивый и технически грамотный научный работник. К тому же – член ВКП(б)У» [11, арк. 175].

У жовтні 1937 р. наказом наркома важкої промисловості П.Г. Нестеренко був призначений директором Дніпропетровського гірничого інституту. Перебування на такій високій посаді передбачало обов'язкову участь у виборних радянських і партійних органах. З 1932 р. його обирали депутатом обласної ради, а з 1938 р. – членом міськкому партії і членом пленуму обкому партії (вище на рівні області було тільки бюро ОК ВКП(б)У).

Попередник П.Г. Нестеренка на посту директора, теж людина робітничої біографії та з партійним квитком, П.І. Герасимов був репресований і засуджений за сфабрикованим звинуваченням до вищої міри покарання. У 1937–1938 рр. така сама доля спіткала немало талановитих учених і педагогів ДГІ. Можна тільки уявити собі, у якій гнітючій психологічній атмосфері довелося П.Г. Нестеренку керувати інститутом, з дня на день відчуваючи загрозу арешту невідомо за що. Тим не менше, йому вдалося уникнути долі свого попередника та своїх учителів і колег.

Восени 1939 р. ДГІ відзначив 40-річчя з часу свого заснування. Про урочистість проведення ювілею говорити не доводиться. Однак Народний комісаріат вугільної промисловості СРСР і Всесоюзний комітет у справах вищої школи своїм наказом від 3 листопада у зв'язку з ювілеєм «старейшого втуза, займаючого ведуче місце в системі горного образования ССРСР», оголосили подяку «профессорско-преподавательському колективу, студентству и работникам института». Окремо поіменно було відзначено роботу директора інституту П.Г. Нестеренка та секретаря парткому В.Ф. Макарова, професорів Й.І. Танатара, В.О. Гуськова, Л.Л. Іванова, М.П. Семененка, В.Б. Уманського, О.О. Співаковського (який на той час уже працював у Московському гірничому інституті), П.П. Піроцького, М.С. Полякова, а також доцентів Я.Е. Некрасовського, Г.М. Тупицина, Є.Ф. Епштейна, Ф.О. Абрамова, Ф.Я. Білаєнка, К.І. Татомира, М.Я. Богомолова, Г.Б. Крупицького, В.І. Погодіну. Крім морального заохочення, у наказі були також пункти, що передбачали виділення інституту 65 тис. карбованців для преміювання співробітників і студентів, гірничого обладнання на суму 200 тис. крб, легкової машини М-1 і додатково в 1940 р. 1 млн крб «на постройку жилого дома на 20 квартир для преподавателей и подготовительных работ к строительству лабораторного корпуса» [11, арк. 171]. Зауважимо, що зведення п'ятиповерхового будинку для працівників інституту на вул. Фурманова, 2 не встигли завершити до початку війни та німецької окупації Дніпропетровська.

У липні 1940 р. Петро Григорович був призначений заступником народного комісара вугільної промисловості СРСР і начальником управління кадрів цього Наркомату. Однак, як тільки почалася руйнівна і кривава війна з нацистськими загарбниками, він подав заяву на звільнення з цих посад, аби повернутись у Дніпропетровськ. Цей його вчинок можна розцінювати як благородний і патріотичний, адже міг би залишитися в столиці, а не йти більш важким шляхом, що вимагав найвищого напруження сил і великої відповідальності.

Уже в серпні 1941 р. П.Г. Нестеренко повертається в Дніпропетровськ, знову очолює гірничий інститут і організовує його евакуацію в умовах інтенсивного ворожого бомбардування міста [34, с. 172]. Матеріальні цінності та викладачі з сім'ями були відправлені спочатку в м. Сталіно (Донецьк), а потім у Свердловськ (Єкатеринбург). У тогочасному Свердловську вже існувала філія Академії наук СРСР, яка об'єднувала декілька інститутів. У вересні 1941 р. рішенням Державного комітету оборони ДГІ тимчасово припинив свою діяльність. Його майно було передано Свердловському гірничо-геологічному інституту, частину якого в листопаді перевели до Караганди, де облаштували евакуйовану філію Московського гірничого інституту. Деякі члени професорсько-викладацького корпусу ДГІ отримали інженерні посади на гірничих підприємствах Уралу і Середньої Азії, дехто почав працювати в Московському гірничому інституті (евакуйованому до Свердловська) і місцевому гірничо-геологічному інституті, а решта – у Карагандинській філії Московського гірничого інституту, директором якої наказом Народного

комісаріату вугільної промисловості від 29 жовтня 1941 р. був призначений П.Г. Нестеренко [11, арк. 250].

Академік О.М. Терпигорев у «Спогадах гірничого інженера» про цей період пише: «Прибулі в Свердловськ московські, ленінградські й українські вчені швидко знайшли спільну мову з відділом уральських наукових працівників і стали успішно трудитись над виконанням дуже важливих завдань мобілізації невичерпних природних ресурсів Уралу на потреби оборони».

Відбудова головного корпусу ДГІ (1944)

Про філію МГІ, очолювану тоді П.Г. Нестеренком, мемуарист пише: «Дізнався я і про ту велику допомогу, котру було надано в ті суворі дні загальній справі розгрому ворога колективом Московського гірничого інституту, який евакуювався в роки війни до Караганди. Тут було проведено багато наукових досліджень для виконання безпосередніх завдань допомоги фронту, успішної роботи тилу» [67, с. 230]. Разом із комісією науковців, яку очолював академік О.О. Скочинський, спеціалісти філії вели розвідку запасів коксівного вугілля Кузбасу і Караганди, а також працювали над підвищенням потужності вугільних підприємств.

У липні 1943 р. була відновлена діяльність Дніпропетровського гірничого інституту, людські й матеріальні ресурси якого були розпорошені внаслідок евакуації, що, природно, створювало певні труднощі для налагодження навчального процесу. Наказом Наркомвугілля від 8 липня 1943 р. П.Г. Нестеренко був призначений тимчасовим виконувачем обов'язків ректора Дніпропетровського гірничого інституту в Караганді [28, с. 131].

У серпні 1943 р. відновлений юридично ДГІ розпочав свою роботу. Зокрема тоді була організована робота приймальної комісії з набору студентів.

Серед співробітників інституту в той час були вчені М.С. Поляков, А.Д. Макаров, П.М. Шилов. До роботи поверталися й ті, хто працював в інших інститутах та на підприємствах. Фахівці ДГІ під час перебування в Караганді надавали значну науково-технічну допомогу Карагандинському вугільному басейну. У літературі з історії ДГІ знаходимо відомості про конкретний внесок його вчених у розвиток цього вугільного басейну. Так, кафедра розробки пластових родовищ (завідувач проф. А.М. Цейтлін) аналізувала і узагальнювала досвід застосування пошарового виймання потужних пластів та створення нових високопродуктивних систем розробки. Упровадження результатів досліджень на шахтах дозволило істотно підвищити продуктивність праці і знизити витрату кріпильного лісу.

Очолювана професором М.С. Поляковим кафедра рудникового транспорту працювала над проблемою механізації підземних перевезень, упровадження малої механізації, поліпшення їх організації та зниження трудомісткості. Професор М.С. Поляков і доцент П.М. Шилов розробили проект переобладнання підйому в східному похилому стовбурі шахти № 1, що сприяло підвищенню продуктивності праці більш ніж утричі.

Кафедра маркшейдерського мистецтва, очолювана доцентом І.Г. Лисицею, працювала над питаннями геометризації надр Карагандинського басейну, а кафедра гірничої електротехніки (завідувач доцент М.Є. Куваєв) виконала налаштування схеми комутації підйімальної установки на шахті, що підвищило безпеку і надійність роботи, а також інтенсивність підйому.

Не випадково, П.Г. Нестеренко – організатор трудової діяльності свого колективу в глибокому тилу, спрямовану на потреби фронту, був нагороджений медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні». Загалом за свою роботу він був нагороджений двома орденами Леніна, трьома – Трудового червоного прапора, медаллю «За відновлення Донбасу».

Оскільки Петро Григорович очолював філію Московського гірничого інституту, після наказу про її реєвакацію з Караганди, а МГІ – зі Свердловська до Москви, то в листопаді 1943 р. він був призначений директором МГІ в Москві й залишався на цій посаді до травня 1944 р. У Караганді ж відновлений ДГІ мав тимчасово очолити колишній його співробітник доцент Р.Я. Наєров, який на той час керував Кизил-Кійським гірничим технікумом. Однак поки останній здавав директорські справи, надійшла звістка про звільнення 25 жовтня 1943 р. від німецько-нацистських окупантів м. Дніпропетровська. Наєров з дозволу Наркомату вугільної промисловості виїхав прямо до Дніпропетровська.

Згідно з наказом наркома вугільної промисловості 14 січня 1944 р. діяльність гірничого інституту було відновлено в Дніпропетровську. У квітні 1944 р. спочатку наказом наркома вугільної промисловості, а потім наказом Всесоюзного комітету у справах вищої школи при РНК СРСР П.Г. Нестеренко був затверджений директором Дніпропетровського гірничого інституту і звільнений з посади директора Московського гірничого інституту [11, арк. 11]. Таким чином, у травні 1944 р. він повертається в Дніпропетровськ. Щойно призначений керівник мав виконати багато невідкладних завдань: повернути

майно і людей з Караганди, організувати набір студентів на 1944/1945 навчальний рік, відбудовувати навчальні приміщення, лабораторії, житловий будинок для викладачів і гуртожитки для студентів. Тоді вуз починав свою діяльність, маючи три факультети: гірничий, гірничо-механічний та геолого-маркшейдерський. Зрештою, з усіма завданнями директор успішно впорався. На 1950 рік гірничий інститут, в основному, був відновлений з руїн.

У цей напружений для колективу, наповнений невтомною працею час директор П.Г. Нестеренко знаходив можливості і для свого творчого зростання. У 1947 р. він склав кандидатські іспити, а 31 жовтня на засіданні ради Дніпропетровського державного університету захистив кандидатську дисертацію на тему: «Дослідження бурого вугілля України на прикладі Олександрівського родовища». У липні 1948 р. йому було присвоєно вчене звання доцента [11, арк. 43].

На підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР 9 грудня 1947 р. міністр вугільної промисловості О.Д. Засядько видав наказ «Про присвоєння персональних звань вищому керівному та інженерно-технічному складу вугільної промисловості і будівельникам вугільних шахт», за яким П.Г. Нестеренка набув звання гірничого генерального директора III рангу.

У 1949 р. Дніпропетровський гірничий інститут відзначав свій 50-річний ювілей. Видана до цієї події невелика книга (100 стор.), відповідальним редактором якої був П.Г. Нестеренко, містить короткий виклад піввікового шляху розвитку інституту та його суспільно-політичного життя. Найбільший розділ у цій книзі відведено історії формування і характеристиці існуючих на той час наукових шкіл. Цей 35-сторінковий інформаційний екстракт наукових досягнень гірничого інституту в його зв'язку з виробництвом свідчить про значні успіхи вчених вузу, попри всі труднощі. До 50-річчя ДГІ його директор був удостоєний високої урядової нагороди – ордена Леніна.

Ювілейні урочистості минули, а перспектива розвитку гірничого інституту вимагала від його директора П.Г. Нестеренка насамперед високої відповідальності, чіткої організації, усвідомленого погляду в майбутнє, вимогливості до кожного члена колективу. На початок 50-х років інститут складався з чотирьох факультетів: гірничого, гірничо-механічного, шахтобудівного і геологорозвідувального. Підготовка студентів відбувалась за десятьма спеціальностями.

50-ті – початок 60-х рр. – це був період різних перетворень у структурі й діяльності вузу, які часто залежали від «рішень партії та уряду» і не завжди були виправданими. Гірничу промисловість на шляху активного розвитку потребувала інженерних кадрів. Для їх підготовки в 1950 р. були організовані Вищі інженерні курси для випускників технікумів з прискореним терміном навчання, що тоді становив два роки й чотири місяці. Курси існували до 1958 р., вони виконали своє завдання [25, с. 96].

Виходячи з помилкової урядової ідеї про розширення прийому студентів на вечірнє та заочне відділення за рахунок зменшення їх кількості на денному, а також з огляду на тенденцію до скорочення видобутку вугілля і переваги використання нафти й газу, з середини і до кінця 50-х років був істотно

скорочений прийом, зокрема майбутніх гірничих інженерів і геологів. Вечірнє та заочне відділення були відкриті в 1958 р. (за спеціальностями «Гірничі машини», «Гірнича електромеханіка», «Розробка родовищ корисних копалин», «Геофізичні методи розвідки родовищ корисних копалин»).

*Заняття зі студентами гірничого факультету
проводить доцент А.І. Зільberman (1951)*

У 1960 р. в Красноармійську Донецької області було відкрито загальнотехнічний факультет з вечірньою та заочною формами навчання. У той же час якісно змінився контингент студентів денного відділення, оскільки там збільшилася частка осіб, які мали виробничий стаж або були демобілізовані з армії.

На 1960 р. у гірничому інституті працювало 14 докторів і 117 кандидатів наук із загального числа професорсько-викладацького корпусу, що становив 223 людини.

У період перебування П.Г. Нестеренка на посаді ректора одним із важливих завдань вузу була підготовка інженерних кадрів для країн, за тодішньою термінологією, соціалістичної співдружності (Китаю, Кореї, Болгарії, Чехословаччини, Польщі, Румунії, Угорщини). Така підготовка здійснювалася в 1949–1963 рр. Тоді ж після тривалої перерви вчені інституту отримали можливість побувати в закордонних відрядженнях. На відміну від перших десятиліть історії вузу, вони мали дещо іншу мету, а саме: для читання курсів лекцій у вищих навчальних закладах названих вище країн, надання допомоги в організації лабораторій і консультацій для виробничників.

Найбільш кваліфіковані вчені ДГІ, будучи професорами і доцентами зарубіжних вузів, також ставали науковими керівниками аспірантів, брали участь у наукових конференціях, видавали іноземними мовами написані ними підручники і навчальні посібники.

Велику увагу у своїй діяльності Петро Григорович приділяв розвитку наукових досліджень. Протягом першої післявоєнної п'ятирічки науково-дослідні роботи вчених ДГІ пов'язані були, головним чином, з відновленням вугільних шахт Донбасу. Науковці працювали над проблемами механізації вуглевидобутку на крутоспадних пластах, розвивали теорію гірського тиску і раціональних способів кріплення гірничих виробок, підвищення ефективності вентиляції рудників і роботи рудникового транспорту.

У керованому П.Г. Нестеренком інституті успішно досліджувались проблеми технології збагачення корисних копалин, мінерально-сировинних ресурсів України, велися пошуки найбільш раціональних схем розробки марганцевих руд Нікополь-Марганецького басейну.

З початком 50-х років виникали нові наукові та виробничі проблеми, у вирішенні яких не тільки керівну, а й безпосередню участь брав П.Г. Нестеренко. Учені геологорозвідувального факультету разом із співробітниками тресту «Укрвуглегеологія» провели масштабне дослідження буровугільних родовищ. Під керівництвом директора ДГІ, доцента П.Г. Нестеренка та професора (пізніше – члена-кореспондента Академії наук УРСР) Олександра Зосимовича Широкова було проаналізовано стратиграфію і якість вугілля північно-західних районів Донбасу. Учені-геологи склали карти прогнозу вугленості Дніпровсько-Донецької западини, встановили закономірності зміни властивостей та якості кам'яного і бурого вугілля в цьому регіоні. Усе це дозволило розширити видобуток енергетичного й коксівного вугілля Донецького басейну і створити нові вуглевидобувні райони в межах Дніпропетровської області, тобто Донецький басейн тепер доходив майже до самого Дніпра. Завдяки цим дослідженням у 1954 р. на мапі Дніпропетровської області, у степу на території Петропавлівського району виникло і стало швидко зростати шахтарське місто Першотравенськ, з невеликого поселення Тернівка Павлоградського району з'явилося однойменне місто гірників, а Павлоград перетворився на центр Західного Донбасу [74, с. 143]. Звісно, що й інші наукові напрями роботи гірничого інституту були в центрі уваги П.Г. Нестеренка.

Особисті наукові успіхи директора, при всій його зайнятості адміністративною роботою, теж були досить помітні. Хоча в кількісному вимірі налічується не так уже й багато опублікованих ним робіт, але вони мали велике теоретичне і практичне значення. Це видно з відгуків учених О.З. Широкова і О.М. Терпигорєва, що датовані 1956 р. (Нестеренко тоді оформляв документи на звання професора кафедри загальної, динамічної та структурної геології), де оцінено його наукову діяльність. Так, академік О.М. Терпигорєв у своєму відгуку зазначає: «П.Г. Нестеренко в області геології во многом способствовал разрешению важнейших для угольной промышленности проблем борьбы с внезапными выбросами угля и газа. Особенно ценными являются работы, посвященные изучению влияния природных факторов образования углей на их

свойства и качества, в частности, на их обогатимость и брикетированность. Выполненные П.Г. Нестеренко работы, в особенности работы по изучению Днепробассы, а также их практическая ценность, выдвигают его как одного из крупных ученых в этой области» [11, арк. 164].

*Нарада з питань розвитку Великого Донбасу.
У центрі сидить директор П.Г. Нестеренко. 50-ті роки*

У 1957 р. П.Г. Нестеренкові було присвоєно вчене звання професора. Того самого року з'явилась вакансія завідувача кафедри, і Петро Григорович обійняв цю посаду – спочатку за наказом, а потім як обраний за конкурсом (міністерським наказом його було затверджено на цій посаді тільки 3 грудня 1958). Саме тоді окремою книгою вийшла його робота «Дніпровський буровугільний басейн» (М. : Углетехиздат) [25, с. 242].

У вересні 1961 р. професор П.Г. Нестеренко був нагороджений орденом Леніна «за великі заслуги в підготовці спеціалістів і розвитку науки». У другій книзі історичного нарису «Дніпропетровський гірничий інститут» (1995) зазначається: «Під керівництвом проф. Нестеренка протягом 1960–1963 рр. колектив співробітників кафедри (загальної геології – авт.) у складі А.М. Алексєєва, О.О. Бельгарда, М.Л. Баріш, І.Є. Лескевича досліджував закономірності вугленагромадження на території Дніпровського буровугільного басейну».

Професор П.Г. Нестеренко, як і належало йому «за посадою», виконував ще й велику громадську роботу – був членом обкому партії, членом парткому ДГІ, депутатом облради, членом економічної ради Луганська і ради народного господарства Дніпропетровської області. Він також був відповідальним редактором збірника «Вісті Дніпропетровського гірничого інституту» [11, арк. 233].

Постійно перебуваючи в напруженому робочому ритмі, Петро Григорович залишався людиною відповідальною, зовні спокійною, витриманою. Професор М.Я. Біліченко у своїх спогадах говорить, що ректор на роботу приходив першим і йшов пізніше за всіх: «Стосовно раніше всіх – рівного ректорові Нестеренку П.Г. не було, він завжди о 6-й ранку обходив «свої володіння». Старався не підвищувати голосу навіть у найекстремальніші моменти «душевної негоди». Та й голос у нього не був до цього пристосованим» [16, с. 89–90].

Погіршення стану здоров'я стало причиною того, що П.Г. Нестеренко в березні 1963 р. написав заяву з проханням звільнити його з посади ректора ДГІ. Після відповідного рішення Мінвугу УРСР 1 квітня 1963 р. вийшов наказ по ДГІ, за яким П.Г. Нестеренко залишався завідувачем кафедри. Через кілька місяців важка хвороба перемогла цю енергійну людину. Проте всього за 63 роки свого життя він встиг зробити багато з того, що йому було призначено долею.

25-річна діяльність П.Г. Нестеренка як ректора гірничого інституту позначена такими віхами: організаційне забезпечення евакуації ДГІ перед захопленням міста німецькими нацистами; відбудова зруйнованих споруд ДГІ; відновлення науково-освітнього потенціалу професорсько-викладацького корпусу; вагомий внесок учених та випускників у відбудову шахт Донбасу; розвідка науковцями промислової вугленості Західного Донбасу; відкриття ряду факультетів і нових спеціальностей; підготовка інженерних кадрів для країн «соціалістичного табору»; уведення в дію навчально-лабораторного корпусу № 3.

ІНЖЕНЕР-ПАРТТИСЯЧНИК Engineer-party thousander

1899 – невідомо

ІВАНЧЕНКО-ЛІРСЬКИЙ
Михайло Григорович
Mykhaylo Ivanchenko-Lirsky

Ректор
1940–1941 рр.

В окремі періоди історії Національного гірничого університету його очільниками ставали люди випадкові, на відміну від успішних організаторів, педагогів і вчених, таких як С.М. Сучков, професори М.Й. Лебедєв, О.М. Терпигорєв, Я.І. Грдина, Л.В. Писаржевський, П.Г. Нестеренко і ректори більш пізнього часу. Серед керівників першого типу найкоротший термін (8,5 місяців) на посаді директора Дніпропетровського гірничого інституту перебував Михайло Григорович Лірський. Біографія цієї людини дуже цікава, насамперед, тим, що пункт його послужного списку «Виконувана робота з початку трудової діяльності» за менш ніж 40-річний трудовий стаж містить 22 записи з 1919 по 1956 р. У період з 21 жовтня 1940-го по 4 липня 1941 р. М.Г. Лірський був директором ДГІ. Архівні документи дозволяють у загальних рисах простежити його життя і діяльність, хоча не дають відповіді на питання про мотивацію його частих переходів з місця на місце, про характер виконуваної ним роботи, про сім'ю і т. д. Оскільки він, нехай і нетривалий час, був на чолі гірничого інституту, необхідно мати уявлення і про цю людину.

Михайло Григорович Лірський народився 21 листопада 1899 р. в с. Томаровка Білгородського району Курської губернії в родині селянина, який займався відхожим промислом на шахтах Донбасу. У документах, датованих різними роками, заповнення графі про національність має розбіжність, в одному випадку власною рукою він пише «росіянин», в іншому – «українець» [5, арк. 1–7]. Припускаємо, що його батько і мати належали до різних національностей. Тим більше, що і в місцевості, де народився М.Г. Лірський, здавна проживало змішане населення. У його особовій справі немає анкети періоду, коли треба було докладно повідомляти не тільки про своїх батьків, а й про батьків дружини. Непрямим доказом змішаного шлюбу батьків може бути використане в деяких документах подвійне прізвище – Лірський-Іванченко або Іванченко-Лірський.

У 1900 році родина М.Г. Лірського переїжджає до Катеринослава, де на заводах тоді працювало багато вихідців з Курської губернії. Батько влаштувався робітником у вагонні майстерні Нижньодніпровська (тоді передмістя Катеринослава). Мати була домогосподаркою. В автобіографії згадується ще сестра М.Г. Лірського, яка наприкінці 30-х років працювала «в тресте вагоноремонтных заводів». Батько працював на заводі до 1937 р. токарем.

Михайло Григорович Лірський у 1912 р. закінчив 2-класне залізничне училище, а в 1919 р. – приватну гімназію. Сьогодні неможливо з'ясувати, яку саме і яким чином вдалося це зробити з огляду на постійні бойові дії в Катеринославі та на його околицях. В автобіографії 1948 р. він повідомляє: «В лютому того же года вступил в члены Коммунистической партии и добровольцем ушел в ряды Красной Армии» (виходить, що гімназію він закінчив відразу після настання 1919 року, що викликає деякі сумніви). І далі читаємо в тому самому документі: «Участвовал в боях против банд Григорьева, Юденича, Деникина» [5, арк. 8].

Відомості в документах стосовно пізнішого періоду дещо різняться. У послужному списку анкети записано, що в 1919–1921 рр. він був військовим комісаром Азовсько-Чорноморської військової флотилії, а протягом 1921–1922 рр. – завідувачем повітового відділу народної освіти у м. Верхньодніпровську. Для порівняння зауважимо, що в автобіографії 1948 р. написано про демобілізацію 1920 р. і направлення на роботу до Катеринославського губнаросвіти. Але на початку 1922 р. Михайло Григорович Лірський знову був мобілізований, його військова посада – інструктор політвідділу 51-ї кавалерійської дивізії.

На початку 1924 р. – знову демобілізація, повернення до Катеринослава, де М.Г. Лірський упродовж року працював політкомісаром межового (землемірного – авт.) технікуму, у 1925 р. був призначений начальником адміністративного відділу заводууправління «Комінтерн» і «Комунар». Вже наступного року його призначають завідувачем окружного відділу охорони здоров'я в м. Могилів-Подільський. На цьому дивні повороти в трудовій біографії «багатоверстатника» Лірського не закінчилися, тому що 1927 р. він стає начальником буддільниці Сталінської залізниці [5, арк. 7 зв.].

Уже наступного 1928 року М.Г. Лірський уперше пов'язує свою біографію з Дніпропетровським гірничим інститутом. Він потрапляє в число тисячі партійців, направлених до вузів для здобуття вищої освіти, оскільки потрібні були керівні пролетарські інженерні кадри замість «буржуазних», «контрреволюційних». Чотири роки «парттисячник» (так він сам пише в документах) навчався на електромеханічному факультеті гірничого інституту. Завершивши навчання в 1932 р., він отримав призначення на посаду начальника електромеханічного відділу тресту «Середазвугілля» в м. Ташкенті. З невідомих причин надовго там не затримався – усього два роки працював. Восени 1934 р. знову з'являється в гірничому інституті, де протягом одного навчального року (1934/1935) був «асистентом, зав. електролабораторіями и зав. експериментальними мастерскими» [5, арк. 7 зв.].

У ті часи спеціалісти з вищою освітою довго не затримувалися на своїх посадах, вакансій було багато. 1935 року М.Г. Лірського призначають інспектором з електромеханічного обладнання гірничотехнічної інспекції НКПС (у Дніпропетровську). Менш ніж через рік він обіймає посаду головного енергетика заводу ім. Карла Лібкнехта, де також працює не більше року. У 1937 р. М.Г. Лірський стає головним інженером тресту «Дніпросільенерго», а через два роки – інженером-контролером електромеханічного обладнання Держплану СРСР в Дніпропетровській та Запорізькій областях.

У жовтні 1940 р. відбулося третє «пришестя» М.Г. Лірського в Дніпропетровський гірничий інститут. Це було пов'язано з переходом директора гірничого інституту П.Г. Нестеренка на посаду заступника міністра Народного комісаріату вугільної промисловості. Підтвердженням цього є виданий тоді ж наказ Народного комісаріату вугільної промисловості про призначення Михайла Григоровича Іванченка-Лірського директором Дніпропетровського гірничого інституту. У ДГІ про це призначення дізнались, отримавши телеграму за підписом П.Г. Нестеренка. Після цього 21 жовтня вийшов наказ Всесоюзного комітету у справах вищої школи при РНК СРСР про затвердження «тов. Іванченко-Лірського директором Днепропетровского Горного института, освободив от этой работы т. Нестеренко П.Г.» [5, арк. 7]. З цього дня офіційно М.Г. Лірський вступив на посаду, а наказом по ДГІ від 26 липня він був звільнений від обов'язків головного інженера навчально-експериментальних майстерень.

Характерною рисою М.Г. Лірського як керівника були заходи, пов'язані з військовою підготовкою студентів і співробітників. Природно, що за такий короткий час важко помітити якісь зміни в навчальному процесі та в науково-дослідній роботі. Разом з тим, радянсько-фінська війна 1939–1940 рр. і Друга світова війна, яка вже почалася, змушували країну в цілому і гірничий інститут зокрема організовувати військові збори для перепідготовки військовозобов'язаних, проводити військово-спортивні змагання (зі стройової підготовки, гранатометання, стрільби, гімнастики, плавання, подолання смуги перешкод). 10 травня 1941 р. виконком міськради прийняв постанову про підготовку та проведення необхідних заходів для оборони Дніпропетровська. Важливе місце в них відводилось забезпеченню безперервної діяльності підприємств й установ в умовах ворожого бомбардування, зауважимо, що це свідчить аж ніяк не на користь твердження про раптовість нападу німецько-нацистських загарбників на СРСР.

Говоримо про це досить докладно тільки тому, що в ДГІ дуже активізувалася військова підготовка студентів і співробітників до майбутніх боїв. Директор М.Г. Лірський 20 травня 1941 р. підписав наказ про обов'язкове залучення всіх працездатних співробітників від 16 до 55 років до навчання військової справи і прийомів захисту в умовах війни [28, с. 131].

На початок війни з німецько-нацистськими загарбниками ДГІ мав три факультети, роботу яких належало перебудувати задля інтересів перемоги над ворогом. Директор М.Г. Лірський вже 23 червня 1941 р. видав наказ про мобілізацію військовозобов'язаних на фронт, про підвищення трудової

дисципліни і про зміни в розкладі занять. Подальші накази також були пов'язані з воєнними діями.

Останнім із підписаних М.Г. Лірським був наказ № 278 від 25 червня про обов'язкову щоденну явку професорів і викладачів на 8.30 ранку, припинення занять за сигналом «повітряна тривога» і перехід усіх у бомбосховище.

27 липня 1941 р. з Москви повернувся П.Г. Нестеренко, який очолив інститут і почав підготовку до його евакуації.

М.Г. Лірський був призваний до лав Червоної армії. У його послужному списку про період 1941–1944 рр. говориться: «Инженер-капитан танковых войск». Він брав участь у боях за Крим і Кавказ, про що свідчать отримані фронтовиком медалі «За оборону Кавказу» і «За участь у Великій Вітчизняній війні». У документах знаходимо запис про останню посаду Лірського під час служби в армії – старшого викладача зв'язку Орловського ордена Леніна Червонопрапорного танкового училища [5, арк. 7].

Наркомат вугільної промисловості у квітні 1944 р. викликав М.Г. Лірського і направив на роботу (вже вчверте!) в Дніпропетровський гірничий інститут, де він у 1944–1946 рр. працював начальником науково-дослідного сектора (НДС), протягом 1945–1947 рр. був секретарем партійної організації інституту (це було не партійне доручення, а оплачувана робота), а після звільнення з посади начальника НДС – асистентом кафедри загальної електротехніки, якою завідував професор П.П. Піроцький [5, арк. 7].

У 1947 р. Міністерство вугільної промисловості призначило М.Г. Лірського начальником монтажно-налагоджувального підприємства «Енерговугілля».

Березнь 1948 р. – дата захисту М.Г. Лірським у ДГІ дисертації на тему: «Аналіз роботи низьковольтної електричної мережі гірничої ділянки», а незабаром було затверджено присвоєння йому на раді наукового ступеня кандидата технічних наук. Після захисту дисертації за власним клопотанням Лірського Міністерство вугільної промисловості дозволило йому «перехід на наукову роботу» до Дніпропетровського хіміко-технологічного інституту з серпня 1948 р. Там він працював два роки завідувачем кафедри електротехніки, був доцентом кафедри енергетики і навіть деканом механічного факультету [5, арк. 5].

Однак у вересні 1953 р. М.Г. Іванченко-Лірський уп'яте прийшов на роботу до гірничого інституту. Спочатку він був прийнятий за наказом, а потім обраний за конкурсом на посаду доцента кафедри загальної електротехніки. Працюючи в ДГІ, він був нагороджений двома медалями: «За трудову доблесть» (27 вересня 1953) і «За відновлення Донбасу». Два роки М.Г. Лірський працював у ДГІ, а в кінці серпня 1955 р. знову повернувся в ДХТІ на посаду доцента, хоча ще протягом навчального року продовжував працювати в ДГІ за сумісництвом. Так завершилася історія «п'яти прищесть» у гірничий інститут людини, на долю якої випало деякий час його очолювати.

Найпомітнішою справою М.Г. Лірського в короткий період його ректорства була організація навчання з протиповітряної оборони і військово-спортивних змагань в умовах загрози ворожого нападу, що незабаром знадобилося під час війни з німецько-нацистськими загарбниками.

ВІД УЧНЯ СЛЮСАРЯ – ДО РЕКТОРА ІНСТИТУТУ
From an apprentice of a mechanic to the rector of the Institute

1916 – 2004 рр.

РЕНГЕВИЧ
Олександр Олександрович
Oleksandr Rengevych

Ректор
1963–1972 рр.

Довгий життєвий шлях ученого, доктора технічних наук, професора, бойового офіцера, ректора Дніпропетровського гірничого інституту Олександра Олександровича Ренгевича починався з села Августи́нівка Хортицького району Запорізької області. У часи його появи на світ 19 серпня 1916 р. це

був Олександрівський повіт Катеринославської губернії. Давно вже немає села, де жив український селянин-бідняк Олександр Ренгевич. У зв'язку з будівництвом Дніпрогесу село потрапило в зону затоплення, тому Ренгевич-старший з родиною в 1927 році переїхав до Дніпропетровська.

У промисловому Дніпропетровську починалася трудова біографія селянського сина О.О. Ренгевича. Але спочатку він закінчив фабрично-заводську семирічку № 2, у 15 років став учнем слюсаря, одночасно навчаючись у рудниково-заводському училищі при залізничному депо. Кілька місяців у голодному 1933 р. він працював за своєю спеціальністю – слюсарем з ремонту паровозів, а восени того самого року став студентом Дніпропетровського гірничого інституту. У 1939 р. О.О. Ренгевич закінчив інститут «з відзнакою», набувши кваліфікації гірничого інженера-електромеханіка, і був направлений за розподілом на посаду інженера технічного відділу тресту в м. Богородицьк Тульської області. У цьому Підмосковному вугільному басейні йому довелось також працювати начальником цеху районних електромеханічних майстерень [14, арк. 3].

Більше восьми років Олександр Олександрович віддав військовій службі. У березні 1940 р. він був призваний до армії, де завдяки присвоєному під час навчання в гірничому інституті званню командира взводу, молодого інженера зарахували до офіцерського кадрового складу. Своїми знаннями, сумлінним ставленням до справи, організаторськими здібностями він привернув увагу військового керівництва. І почалося його кар'єрне сходження: від командира артилерійського взводу до начальника штабу артилерійської бригади.

Війну з німецько-нацистськими загарбниками О.О. Ренгевич пройшов з боями від першого її дня до останнього. Воював по-справжньому, сміливо дивився смерті у вічі, і смерть відступила. У боях отримав п'ять поранень, з них два – важкі, які зробили його інвалідом. Цього «звання» він позбувся тільки в 1952 р.

Воював майбутній учений на різних фронтах, від Північно-Західного, де з 22 червня 1941 р. почав відлік буремних днів і ночей, до Білоруського – у грудні 1944 р. Важкі поранення стались під м. Нарофомінськом у жовтні 1941-го і під Нарвою в квітні 1944 р. У травні 1945 р. після тривалого лікування в госпіталі Олександр Олександрович став слухачем Вищої артилерійській штабної школи Червоної армії у (м. Коломия), а потім – начальником штабу гаубичної бригади. За участь у воєнних діях він нагороджений двома бойовими орденами, чотирма бойовими і чотирма ювілейними медалями.

Увесь тягар війни винесла на собі й дружина Олександра Олександровича, лікар, майор медичної служби Вікторія Іванівна. Радість Перемоги для О.О. Ренгевича була затьмарена болем втрати рідних людей. З окупованого Дніпропетровська нацисти вивезли до Німеччини його батька Олександра Михайловича Ренгевича, де він і згинув. У листопаді 1941 р. смертю хоробрих поліг його брат Георгій, офіцер військово-морського флоту [14, арк. 3 зв.].

Демобілізувавшись з армії в 1946 р., підполковник О.О. Ренгевич один навчальний рік працював викладачем Дніпропетровського гірничого технікуму. Восени наступного року він став аспірантом кафедри рудникового транспорту гірничого інституту. Цей крок у науку був обґрунтований його творчими можливостями. Адже перша його опублікована робота з'явилася ще в 1939 р. (стаття в «Артилерійському журналі»). А за час навчання в аспірантурі він підготував та у визначений термін (1950) захистив дисертацію. Науковим керівником аспіранта О.О. Ренгевича був завідувач кафедри рудникового транспорту професор М.С. Поляков, видатний учений, що незабаром став академіком АН УРСР.

Колега О.О. Ренгевича по роботі на кафедрі рудникового транспорту професор М.Я. Біліченко, який навчався в аспірантурі двома роками пізніше Олександра Олександровича, у своїх спогадах «І в пам'яті, і в серці» говорить про виникнення на початку 50-х років минулого століття нового для вивчення параметрів гірничих машин напряму – експериментального, коли дослідження проводилися не в лабораторіях, а на реальних машинах в умовах їх експлуатації. Мемуарист свідчить: «На два роки раніше від мене в аналогічному експериментальному напрямі почав працювати О.О. Ренгевич, створюючи свій, унікальний на ті часи, динамометричний вагон для експериментальних досліджень електровозного відкочування» [16, с. 68]. Цей вагон дозволяв заміряти основні параметри роботи електровозів.

Після захисту дисертації кандидат технічних наук Олександр Олександрович Ренгевич працював асистентом кафедри рудникового транспорту; з 1952 р. – доцентом. Восени 1951 р. наказом міністра вугільної промисловості (відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від

10 вересня 1947 р.) О.О. Ренгевичу було присвоєно звання гірничого інженера II рангу [14, арк. 12].

Протягом наступних років доцент О.О. Ренгевич читав студентам дисципліни, пов'язані з питаннями рудникового транспорту, публікував наукові статті та працював над докторською дисертацією. У 1962 р. він захистив докторську дисертацію на тему: «Дослідження експлуатаційних режимів рудникового електровозного відкочування». Улітку 1963 р. ВАК СРСР присудив йому ступінь доктора технічних наук, а в травні 1964 р. – він був затверджений у вченому званні професора [14, арк. 4].

У документах середини 60-х рр., наявних в особовій справі вченого, чітко окреслено наукові досягнення О.О. Ренгевича та їх значущість для виробництва. Зокрема, ці матеріали свідчать, що він спільно з іншими авторами «разработал новый типаж рудничных электровозов, утвержденный в 1963 г.». В основу розробки цього типажу було покладено виконані Ренгевичем теоретичні та експериментальні дослідження. Ця розробка була удостоєна срібної медалі ВДНГ, а економічний ефект від її впровадження становив 11,2 млн крб на рік. Із цього можна судити про досить успішну наукову діяльність професора.

Пізніше група науковців ДГІ під керівництвом О.О. Ренгевича почала працювати «в области создания средств вспомогательного транспорта для шахт Западного Донбасса и увеличения тормозной возможности рудничных поездов с целью повышения производительности электровозов и безопасности эксплуатации электровозной тяги» [14, арк. 92].

Якщо до 1963 р. О.О. Ренгевич увесь свій час і сили віддавав педагогічній та науковій роботі, то тепер починався період його відповідальності за весь колектив гірничого інституту, за всі сфери діяльності вузу. У березні 1963 р. ректор ДГІ професор П.Г. Нестеренко за станом здоров'я змушений був піти у відставку. Кілька місяців виконувачем обов'язки ректора був проректор з навчальної роботи професор Я.А. Юньков. Ректором Дніпропетровського гірничого інституту 4 липня 1963 р. був призначений доктор технічних наук О.О. Ренгевич.

Дев'ять років він очолював один із провідних вузів України. Зрозуміло, що з кожним роком гірничий інститут долав нові рубежі. Відомо, що науково-технічний поступ мало залежить від конкретного керівника установи і тим більше, її структур. Але активна особистість може вплинути на його уповільнення чи прискорення, на розвиток вузу в усіх сферах. Час керівництва гірничим інститутом О.О. Ренгевича для країни був періодом інтенсивної експлуатації вже розроблених родовищ корисних копалин та освоєння нових, що потребувало кваліфікованих геологів та інженерів для гірничодобувної промисловості.

Як ректор одного з провідних технічних вузів СРСР О.О. Ренгевич у листопаді 1965 р. був запрошений на святкування 200-річного ювілею Фрайберзької гірничої академії (Німеччина). А в 1969 р. він побував у Франції разом з делегацією українських професорів з метою «изучения системы среднего и высшего технического образования». Сьогодні такі поїздки

вважаються рядовою подією, а в ті часи, по-перше, не так просто було отримати дозвіл на закордонне відрядження, по-друге, його належало завершити обґрунтуванням практичної користі (упровадження досвіду, лекції для громадськості і т. д.).

Будівництво навчального корпусу ДГІ на просп. К. Маркса (осінь 1967 року)

До часу цих поїздок відноситься ґрунтова характеристика його як організатора науки і вченого, що збереглася в особовій справі професора О.О. Ренгевича [14, арк. 91–93].

У червні 1972 р. О.О. Ренгевич був звільнений з посади ректора ДГІ «за власним бажанням». Це формулювання, очевидно, приховує якісь далеко не завжди відображені в документах причини. Оскільки усні спогади деяких ветеранів НГУ по-різному коментують причини його звільнення з посади ректора, то немає сенсу в цьому нарисі переповідати чутки.

О.О. Ренгевич був обраний завідувачем кафедри рудникового транспорту. На цій посаді він працював майже 16 років, до 3 січня 1988 р., після чого залишався професором кафедри до 15 вересня 2001 р. У цей час його наукова діяльність була зосереджена на дослідженні експлуатаційних режимів і вдосконаленні засобів рейкового транспорту гірничих підприємств.

Тільки протягом перших п'яти років роботи на посаді завідувача він опублікував 26 наукових робіт і підготував п'ять кандидатів технічних наук. І це тоді, коли його щорічне навчальне навантаження становило від 700 до 850 годин та були видані навчальні посібники з читаних дисциплін [14, арк. 120].

Так само успішно, будучи на чолі кафедри, він працював і в наступні роки. У 1979 р. О.О. Ренгевич опублікував навчальний посібник «Розрахунок кар'єрного автомобільного транспорту». У 1979 р. він за планом Мінвузу СРСР читав лекції з дисциплін «Рудниковий транспорт» і «Гірнична електромеханіка» студентам Комунарська, Караганди, Алма-Ати. Зберігся лист ректора Казахстанського політехнічного інституту ректорові ДГІ, де висловлюється подяка професору О.О. Ренгевичу за прочитаний «цикл лекцій по курсу «Транспортные машины» для студентов 4 курса горного факультета, а также лекции по совершенствованию учебного процесса и научно-исследовательской работы для преподавателей и аспирантов» [14, арк. 145].

Перейшовши в січні 1988 р. на посаду професора кафедри рудникового транспорту, О.О. Ренгевич ще 13 років невпинно працював, незважаючи на досить поважний вік. У важкі для країни в цілому та зокрема для системи освіти і науки 90-ті роки минулого століття О.О. Ренгевич, крім звичайної педагогічної та наукової роботи, почав займатись, на перший погляд, зовсім новою для нього справою.

Ще будучи ректором гірничого інституту, Олександр Олександрович очолив авторський колектив учених з написання «Історії Дніпропетровського гірничого інституту». Її планували видати до наступного 75-річного ювілею вузу, який мав відбутися незабаром. Однак зміна керівництва влітку 1972 р. і ще деякі обставини відсунули завершення цієї роботи більш ніж на півтора десятиліття. Тільки наприкінці 1985 р. наказом ректора Г.Г. Півняка була створена редакційна колегія, до якої був включений і О.О. Ренгевич. Йому як одному з авторів дістався найбільший обсяг роботи. Якщо переважна більшість авторів брала участь у написанні одного з розділів (самостійно або у співавторстві), то професор О.О. Ренгевич написав разом із колегами п'ять розділів. Він же разом з кандидатом історичних наук М.П. Теселько редагував цю капітальну працю, у якій висвітлюється на час видання майже столітній славний шлях гірничого інституту. У 1990 р. московське видавництво «Надра» випустило першу книгу «Дніпропетровський гірничий інститут: Історичний нарис у двох книгах». У 14 главах цього видання міститься загальний нарис про розвиток ДГІ від виникнення в 1899 р. до 1989 року. Через п'ять років вийшла 2-га книга даної праці (К. : Техніка, 1995), у якій викладено історію кожної кафедри ДГІ. Її видано за редакцією О.О. Ренгевича і М.П. Теселько. Професор О.О. Ренгевич разом з професорами Б.О. Кузнецовим і М.Я. Біліченком підготували нарис «Кафедра рудникового транспорту».

У травні 1995 р. професорові О.О. Ренгевичу було присвоєно почесне звання заслуженого працівника народної освіти України. Враховуючи заслуги вченого, на підставі Указу Президента України від 14 лютого 1994 р. «Про присудження державних стипендій видатним діячам науки, освіти та культури» 3 січня 1997 р. розпорядженням Президента України йому була призначена державна стипендія.

Коли в Національній гірничій академії України було засновано почесне звання заслуженого професора НГАУ, вчена рада 19 лютого 2001 р. одногосно присвоїла його Олександру Олександровичу Ренгевичу першому,

враховуючи видатні заслуги вченого «перед академією та гірничою галуззю в справі підготовки і виховання спеціалістів» [14, арк. 212].

Влітку 2001 р. О.О. Ренгевичу виповнилося 85 років, стан здоров'я ветерана війни та праці не дозволяв йому працювати з повною віддачею сил, тому він був змушений значно обмежити навчальне навантаження, а незабаром – піти на заслужений відпочинок. Олександр Олександрович Ренгевич 27 грудня 2004 р. відійшов у вічність і похований у Дніпропетровську.

Професор О.О. Ренгевич як ректор зробив багато добрих справ для гірничого інституту. Це відкриття його філіалу в м. Олександрії, підготовка інженерів за новими спеціальностями, організація ряду галузевих і проблемних лабораторій, інтенсивне будівництво навчальних корпусів, студентських гуртожитків, навчально-виробничих лабораторій, навчально-геодезичного полігону в Орлівщині, забезпечення житлом працівників інституту.

ДИНАМІКА ЖИТТЯ ВЧЕНОГО Й ОРГАНІЗАТОРА НАУКИ
Life dynamics of an outstanding scientist
and science organiser

ПОТУРАЄВ

Валентин Микитович

Valentyn Poturaev

Ректор
1972–1973 рр.

1922 – 2003 рр.

Менше року очолював Дніпропетровський гірничий інститут видатний учений, пізніше – академік АН УРСР, лауреат Державної премії України Валентин Микитович Потураєв, фундатор наукової школи розробки методів розрахунку динаміки і міцності вібраційних машин для гірничої промисловості та виробів з еластомерних матеріалів. У гірничому інституті він працював двадцять років. За цей час встиг зробити дуже багато, залишивши досить помітний слід в історії вузу.

Валентин Микитович Потураєв був першим із ректорів вузу, чия біографія цілком відноситься до радянської епохи. Отже, йому не довелося в анкетах відповідати за два покоління рідних – своїх і дружини, пояснювати, у якій армії воював під час революції, і чи не був «вичищений з партії». Але на його долю випало від початку і до кінця пройти довгі шляхи жорстокої війни з німецько-нацистськими загарбниками.

Початок його біографії – майже стандартний для того часу. Народився 18 січня 1922 р. в селі Густомол Львовського повіту Курської губернії в сім'ї сільського вчителя. Але в пошуках заробітку 1925 р. сім'я переїхала до робітничого селища Кам'янське (нині місто Дніпродзержинськ), де на той час починала відроджуватися після руйнувань громадянської війни важка промисловість. Тоді в Кам'янському та Катеринославі часто можна було зустріти земляків із Курщини, які приїхали на заробітки. Родина Потураєва осіла в цих краях назавжди [56, с. 8].

Упродовж 1929–1939 рр. В.М. Потураєв вчився в школі, а після закінчення десятирічки відразу вступив до Дніпропетровського інституту інженерів залізничного транспорту. Він мріяв стати фахівцем з локомотивів. Для здійснення мрії були здібності і працьовитість, так що через п'ять років кадри промисловості мали поповнитись молодим інженером-механіком.

Але 1941-й вніс корективи у плани нашого героя. Студент Валентин Потураєв, який щойно склав іспити за 2-й курс, 6 серпня 1941 р. вже став курсантом Усть-Лабинського артилерійського училища (Краснодарський край). Не минуло й двох місяців – і він уже на Південно-Західному фронті, боєць, командир відділення. Потім були фронти – Воронежський, Степовий, Західний, I–IV Українські, були країни – Польща, Чехословаччина, Німеччина, були бої та нагороди – медаль «За відвагу», орден Червоної зірки, а вже після війни – медаль «За визволення Праги» та інші.

Демобілізувався старшина В.М. Потураєв тільки 25 вересня 1945 р. і, за документами, того самого дня знову був зарахований студентом транспортного інституту [12, арк. 3 зв.]. У рік закінчення вузу одружився зі студенткою Зоєю Миколаївною Воронковою і вже разом з нею поїхав за місцем призначення у Ставропольський край, де на ст. Мінеральні Води працював майстром паровозного депо. Але прагнення займатися наукою і народження дочки Людмили, за якою потрібен був догляд бабусі, зумовили його повернення в Дніпропетровськ. На початку 1949/1950 навчального року він стає асистентом у рідному йому вузі, потім працює старшим інженером Управління матеріальних ресурсів у м. Дніпропетровську. Він, як це властиво молодим фахівцям, шукав себе. І знайшов. У жовтні 1950 р. В.М. Потураєв вступив до аспірантури металургійного інституту, де в коло його наукових інтересів потрапляє нова галузь знань – динаміка прокатних станів. Кандидатську дисертацію – «Дослідження несталих процесів у головних лініях прокатних станів» – під науковим керівництвом члена-кореспондента АН УРСР С.М. Кожевникова підготував у передбачений навчальним планом термін. У процесі експериментальних досліджень йому першому в Дніпропетровську вдалося отримати осцилограму, яка показує динамічні навантаження на діючому прокатному стані [56, с. 8].

Закінчивши аспірантуру, В.М. Потураєв восени 1953 р. став асистентом кафедри прикладної механіки гірничого інституту. Потім пішли звичайні для багатьох науковців віхи його кар'єрного зростання – захист дисертації в квітні 1954 р. на здобуття звання кандидата технічних наук, обрання за конкурсом на посаду доцента, присвоєння вченого звання доцента (1959). Додатково до цього – народження сина Сергія в 1958 р. і робота над докторською дисертацією.

Працюючи на кафедрі прикладної механіки, В.М. Потураєв займався проблематикою, яка за профілем була ближчою до кафедри гірничих машин і комплексів. Він очолив наукове дослідження комплексної програми «Розробка наукових основ безлюдного і безшахтного видобутку корисних копалин в умовах Української Республіки», до якого були залучені вчені кількох науково-дослідних інститутів. На той час Валентин Микитович, по суті, був єдиним у країні фахівцем з динаміки і надійності важких вібраційних машин гірничої та металургійної промисловості. Його роботу було гідно оцінено орденом «Знак пошани» у вересні 1961 р.

Після того, як на іншу роботу перейшов проректор з наукової роботи професор М.С. Поляков (майбутній академік АН УРСР), за поданням ректора

П.Г. Нестеренка та за наказом міністра вищої і середньої технічної освіти УРСР Ю. Даденкова від 2 березня 1962 р. цю посаду обійняв доцент В.М. Потураєв.

Понад 10 років він керував у гірничому інституті роботою науковців. За цей час утричі збільшився прийом аспірантів, майже вдвічі – число кандидатів і докторів наук серед професорсько-викладацького корпусу ДГІ, значно зріс обсяг науково-дослідних робіт, що виконувалися за госпдоговорами, успішно розвивалися наукові школи [25, с. 102].

Завдяки зусиллям проректора В.М. Потураєва (можливо, не тільки його, а й усього керівництва вузу) в ДГІ з'явилася комп'ютерна техніка. У 1962 р. кілька співробітників гірничого інституту були направлені для вивчення обчислювальної техніки до Мінська на завод електронно-обчислювальних машин. Відразу ж після повернення вони створили лабораторію електронно-обчислювальних машин, а інститут придбав ЕОМ першого покоління «Мінськ-1» та аналогові машини МНБ і ЕМУ-10. Їх використовували як у навчальному процесі, так і в наукових дослідженнях. Потім комп'ютеризація успішно розвивалась разом із науково-технічним прогресом і відповідно до матеріальних можливостей інституту.

У зв'язку з потребами гірничої промисловості для розробки проблем, пов'язаних з удосконаленням технології вуглевидобутку, були створені галузеві лабораторії. Саме протягом цього десятиліття виникли такі галузеві науково-дослідні лабораторії (ГНДЛ): проблем розвитку Західного Донбасу (1964), технології буріння глибоких свердловин (1965), збагачення руд чорних металів та вогнетривкої сировини (1965), механізованих кріплень і комплексів машин з розробки крутоспадних і похилих вугільних пластів (1965), засобів контролю параметрів рудникової атмосфери (1966), проблем відкритої розробки залізорудних, марганцевих і нерудних родовищ (1966), електробезпеки гірничих робіт підприємств Мінчормету УРСР (1967), проблем наукової організації праці та виробництва на гірничорудних підприємствах Мінчормету УРСР (1968), нових машин для підготовчих та заключних процесів збагачення руд (1968).

Останньою з названих лабораторій від часу її створення і до 1982 р. керував В.М. Потураєв. Спеціалісти цієї галузевої лабораторії працювали над створенням і впровадженням нових засобів вертикального й горизонтального транспорту, вібраційних вертикальних грохотів-конвеєрів, високопродуктивних та ефективних грохотів і нових типів робочих поверхонь, а також над розробкою і вдосконаленням нових технологічних процесів, що забезпечують здійснення замкнених циклів дроблення та інтенсифікацію роботи подрібнювального й агломераційного устаткування.

Паралельно з науковою діяльністю доцент В.М. Потураєв читав лекційні курси таких дисциплін: «Теорія механізмів і машин»; «Деталі машин»; «Процеси та машини для збагачення». Наприкінці 1965 р. він захистив докторську дисертацію на тему: «Теорія, методи розрахунків і експериментальних досліджень резонансних грохотів для переробки корисних копалин». Основним напрямом наукової діяльності професора В.М. Потураєва

в цей період були динаміка й динамічна міцність гірничих та вібраційних машин. Він створив метод розрахунку та конструювання потужних конвеєрів для переміщення гарячих матеріалів, досліджував динаміку роботи і спроектував високопродуктивну резонансну машину для тонкого подрібнення залізних руд, а також займався розробкою високоефективних вертикальних вібраційних транспортувальних і транспортно-технологічних конвеєрів.

Колектив кафедри гірничих машин ДГІ на чолі з проф. В.М. Потураєвим (у центрі першого ряду). 1970-ті роки

Професор В.М. Потураєв досліджував динаміку властивостей і довговічність деталей машин, виготовлених із високополімерних матеріалів, зокрема, гумових та гумово-металевих зв'язків у вібраційних машинах. Простежити коло його наукових уподобань того чи іншого періоду науково-педагогічної діяльності можна за назвами опублікованих робіт (самостійно та в співавторстві): «Резонансні грохоти» (1963), «Поліаміди в гірничій справі» (1968; співавтор Д.І. Дирда), «Гумові та гумово-металеві деталі машин» (1966), «Вібраційні транспортні машини. Основи теорії та розрахунку» (1964; співавтори В.П. Франчук, А.Г. Червоненко). Багато статей опубліковано в спеціалізованих виданнях (у журналі «Машинобудування» та ін.).

Оцінюючи наукову творчість професора В.М. Потураєва 60 – 70-х рр., фахівці особливо підкреслюють, що він створив новий науково-технічний напрям гірничого машинознавства та машинобудування, який на кафедрі гірничих машин і комплексів (нині – гірничих машин та інжинірингу) і понині

розвивають його учні – професор В.П. Франчук та інші. На посаду професора цієї кафедри В.М. Потураєв був обраний за конкурсом у березні 1967 р. Тут він підготував 21 кандидата технічних наук, а в 1971 р. став завідувачем кафедри [26, с. 222].

Усі дослідження В.М. Потураєва були тісно пов'язані з виробництвом і часто являли собою спільні розробки вчених різних наукових установ, виконані під його керівництвом. Наприклад, за пропозицією Міністерства вугільної промисловості УРСР 23 травня 1969 р. міністр освіти УРСР видав наказ, де було оголошено подяку вченим ДГІ Ф.О. Абрамову, О.О. Ренгевичу, В.М. Потураєву, В.А. Долинському, А.А. Ющенку (МГІ) «за многочисленные теоретические и экспериментальные исследования по вопросу снижения аэродинамического сопротивления главных вентиляционных выработок». Спільно з Інститутом геотехнічної механіки АН УРСР, Інститутом «Південгіпрошахт», за участю комбінатів «Луганськшахтобуд» і «Луганськвугілля» Валентин Микитович розробив ефективний метод зниження аеродинамічного опору у вентиляційних виробках шахт шляхом встановлення обтічників на шахтні розпірки.

Ще одним важливим науковим напрямом діяльності вченого була розробка методів розрахунку й створення вертикальних вібраційних конвеєрів для транспортування сипких матеріалів. При цьому вивчалися складні задачі динаміки багатомасних систем у їхній взаємодії з технологічним навантаженням і приводом; умови оптимізації параметрів та завдання динамічної міцності і надійності. Це дозволило створити оригінальні конструкції вертикальних конвеєрів для промислових підприємств. Уперше створені конвеєри високої пропускної здатності дозволили забезпечити замкнені цикли дроблення руд на ГЗК, підвищити продуктивність збагачувальних фабрик на 30–35 % і, відповідно, отримати значний економічний ефект.

За десять років на посаді проректора В.М. Потураєв продемонстрував свої організаторські здібності й талант ученого. Очевидно, це і стало підставою для призначення його в липні 1972 р. ректором Дніпропетровського гірничого інституту. Він прийшов на зміну «сильному» очільнику О.О. Ренгевичу, що потребувало особливого вміння керувати великим колективом і вузом з давніми традиціями. Не можна було зупинятися в розвитку навіть попри періодичне настання непростих часів. На відповідальній посаді керівника гірничого інституту В.М. Потураєв намагався не бути осторонь передових методів якісної підготовки спеціалістів для вугільної промисловості, прагнув розвивати перспективні напрями наукових досліджень у руслі найбільш актуальних завдань галузі. Що вдалося зробити за дуже короткий час, конкретно сказати досить непросто. Точно можна стверджувати, що не було «провалу» в жодній із сфер розвитку вузу. У передмові до книги «Потураєв Валентин Микитович. Життя в науці», крім інших його заслуг як проректора й ректора, відзначено і ремонт навчальних корпусів, і будівництво фонтану між першим і другим корпусами [56, с. 6].

Протягом декількох років професор В.М. Потураєв за сумісництвом був науковим консультантом та керівником відділу динаміки і міцності гірничих машин Інституту геотехнічної механіки АН УРСР. У той час фахівці інституту займались розробкою теорії і методів розрахунку великовантажних скіпів глибоких шахт. Наприкінці січня 1973 р. він був звільнений від обов'язків ректора ДГІ у зв'язку з переходом на основну роботу заступником директора Інституту ГТМ АН УРСР. Однак продовжував завідувати кафедрою до березня 1975 року, а потім залишався науковим керівником розпочатих раніше науково-дослідних робіт кафедри, науковим керівником ГНДЛ (на громадських засадах), а також керівником аспірантів.

Вже на новому місці роботи в 1975 р. видатні успіхи В.М. Потураєва в наукових дослідженнях було оцінено Державною премією України в галузі науки і техніки, у 1979 р. його було обрано дійсним членом Академії наук УРСР. 1975 р. він став директором ІГТМ АН УРСР.

В.М. Потураєв був головою Придніпровського наукового центру, членом президії Академії наук УРСР. Визнанням заслуг ученого у розвитку вітчизняної науки є навіть той факт, що після його звільнення з посади за станом здоров'я і віком він був обраний почесним директором ІГТМ, у 1993 р. – почесним професором Державної гірничої академії України (нині – НГУ).

За свої наукові досягнення В.М. Потураєв був нагороджений багатьма орденами і медалями, у 1982 р. став лауреатом премії ім. О.М. Динника АН УРСР, у 1991 р. йому було присвоєно почесне звання заслуженого діяча науки і техніки України. Останньою його нагородою був орден «За заслуги III ступеня» (2002) як оцінка видатних досягнень у розвитку вітчизняної науки, створенні наукових шкіл, зміцненні науково-технічного потенціалу.

Учений, педагог, організатор науки Валентин Микитович Потураєв залишив нас 29 грудня 2003 р.

Ця людина була непересічною Особистістю. Його онук, талановитий журналіст Микита Потураєв у своїх спогадах написав: «Він був однаково органічний у директорському кабінеті і в дачному саду, на міжнародному прийомі та на прогулянці в лісі... Нове знання, новий досвід, нові враження ніколи не обтяжували його. Тому що по життєвій дорозі він ішов легко і впевнено. Не боячись падінь, готовий до труднощів, вдячний долі за перемоги» [56, с. 60].

Професор В.М. Потураєв ректором ДГІ працював нетривалий час, проте оцінювати зроблене ним варто, враховуючи набутки його 11-річної роботи на посаді проректора з наукової роботи. Завдяки енергії, знанням і організаторським здібностям цієї людини було реформовано систему науково-дослідної діяльності вчених та її матеріально-технічного забезпечення, розпочалося впровадження в наукову роботу й навчальний процес обчислювальної техніки.

НАПЕРЕДОДНІ ЗМІН On the eve of change

1924 – 2003 рр.

ОНИЩЕНКО *Володимир Іванович* *Volodymyr Onyshchenko*

Ректор
1973–1982 рр.

Рівно через три місяці після переходу на роботу до іншої установи керівника вузу видатного вченого В.М. Потураєва 25 квітня 1973 р. ректором Дніпропетровського гірничого інституту був призначений професор Володимир Іванович Онищенко, який на той момент працював у ДГІ усього лише два

місяці. Це був уже третій фронтвик на чолі інституту, який зробив вагомий внесок у перемогу над німецько-нацистськими загарбниками. На час його ректорства припадає підготовка і святкування 75-річного ювілею вузу. У масштабах країни це були роки так званого застою і мінімального (від потреб) фінансування вузу. Одночасно спостерігався пошук ефективних форм ведення науково-дослідних робіт ученими і студентами, розширювались сфери використання електронно-обчислювальних машин, зміцнювалась матеріально-технічна база функціонування інституту.

В.І. Онищенко народився 15 травня 1924 р. в селі Лоц-Кам'янка, яке нині входить до складу м. Дніпропетровська (Жовтневий район). Там же закінчив школу, отримавши атестат зрілості, як багато його однолітків, за день до початку війни. Його батько і мати були членами партії, тому через загрозу окупації ворогом Дніпропетровська вся родина евакуювалася в Сталінградську область. Там юнак до свого повноліття працював у колгоспі «Політвідділець» Михайлівського району, а потім – на консервному заводі в райцентрі [13, арк. 3 зв.].

У серпні 1942 р. В.І. Онищенка призвали до лав Червоної армії і незабаром він уже командував мінометним розрахунком стрілецького батальйону на Південному фронті. Потім був командиром взводу на 4-му Українському фронті. Але 1 січня 1944 р. в бою його було важко поранено і майже п'ять місяців воїну довелось лікуватись у госпіталі Астрахані. За участь у боях він був нагороджений орденом і медалями, у тому числі – «За відвагу». Через важке поранення був демобілізований з армії і повернувся до звільненого Дніпропетровська в червні 1944 р. Шість місяців був слухачем педагогічних курсів при облвно і після цього працював учителем математики в рідній школі № 107.

Прагнення до знань привело його на фізико-математичний факультет Дніпропетровського державного університету, який закінчив у 1950 р., отримавши диплом інженера-механіка.

Три роки В.І. Онищенко був асистентом кафедри будівельної та теоретичної механіки ДГІ (де колись працювали видатні вчені ректори гірничого інституту С.А. Заборовський і Я.І. Грдина, а також академік О.М. Динник). А потім перейшов на посаду асистента кафедри аеромеханіки і теорії пружності Дніпропетровського держуніверситету, щойно (1953) створеної його однокурсником, уже кандидатом фізико-математичних наук (з 1952) В.І. Моссаковським (майбутнім ректором ДДУ, академіком, Героєм Соціалістичної Праці). Під його керівництвом у травні 1958 р. В.І. Онищенко захистив кандидатську дисертацію на тему: «Змішана задача теорії потенціалу і теорії пружності для простору з плоскою круглою щілиною» [13, арк. 5].

За два місяці до захисту він обійняв посаду заступника декана фізико-технічного факультету університету (деканом був тоді професор В.І. Моссаковський), а з 1961 р. – декана цього факультету. Чималий досвід керівної роботи став у пригоді після призначення його в 1965 р. проректором з навчальної роботи університету. Працюючи на керівних посадах, В.І. Онищенко одночасно був викладачем, з 1960 р. – доцентом, а з 1969 р. – професором кафедри прикладної теорії пружності. У 1970 р. без захисту докторської дисертації йому було присвоєно вчене звання професора [13, арк. 6].

Працюючи на всіх посадах, В.І. Онищенко брав активну участь у громадському житті, що в ті часи вважалось однією з важливих ознак характеристики людини. Його обирали депутатом ради Жовтневого району (1965), міськради (1966), членом президії облради профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ (1966). У 1969 р. В.І. Онищенко був нагороджений орденом Трудового червоного прапора [13, арк. 4 зв.].

Такі об'єктивні дані, досвід керівної роботи, громадська активність, позитивні рекомендації керівництва університету та обласного партійного комітету, усе це зумовило перехід В.І. Онищенка на роботу в гірничий інститут. Наказом по ДГІ від 22 лютого 1973 р. він був прийнятий професором, завідувачем кафедри будівельної і теоретичної механіки як обраний за конкурсом. Поданий серед документів список наукових робіт містить 52 назви.

Наказом міністра вищої і середньої спеціальної освіти Української РСР 25 квітня 1973 р. В.І. Онищенко був призначений ректором Дніпропетровського гірничого інституту. З довідки, яка супроводжувала подання на посаду, маємо відомості про сім'ю професора В.І. Онищенка. На той час його батьки-пенсіонери проживали в м. П'ятихатки, дружина Емілія Микитівна працювала викладачем механічного технікуму, донька Валентина – інженером на ПМЗ м. Дніпропетровська, а молодша дочка Ольга була ще школяркою.

Зрозуміло, що керувати величезним колективом ДГІ, не знаючи його співробітників, було зовсім не просто. Очевидно, що опорою нового ректора були досвідчені у своїй справі професори Микола Якович Біліченко, проректор з навчальної роботи, і Віталій Андрійович Долинський – проректор з наукової роботи.

Період ректорства професора В.І. Онищенка характеризується низкою важливих перетворень у структурі вузу, що сприяло поліпшенню якості підготовки фахівців для народного господарства. Успішно діяли відкриті восени 1972 р. курси підвищення кваліфікації керівних та інженерно-технічних працівників підприємств і організацій Міністерства геології СРСР. На цих курсах вели перепідготовку фахівців геологічних спеціальностей.

Заняття в лабораторії електропривода (1974)

На початку жовтня 1974 р. гірничий інститут відзначив 75-річчя з дня свого заснування. У виголошеній на святкуванні ювілею доповіді ректора говорилось, що за цей період вуз підготував 26 тисяч спеціалістів, серед його випускників – 11 Героїв Соціалістичної Праці, 3 лауреати Ленінської та Державної премій, 21 академік і член-кореспондент АН СРСР та УРСР, багато випускників обіймали відповідальні державні посади. На час ювілею в інституті готували інженерів за 21 спеціальністю та спеціалізацією, навчалося 8000 студентів, з них 5 тис. – на п'яти факультетах денного відділення. Вуз налічував 45 кафедр та 11 галузевих і проблемних лабораторій.

1974 р. у вузі запроваджувались нові типові навчальні плани, де було передбачено години на самостійну та навчально-дослідну роботу студентів (НДРС). Це мало сприяти підвищенню якості підготовки спеціалістів,

орієнтуванню студентів в бурхливому потоці науково-технічної інформації, упровадженню досягнень науки в практику.

Саме в той час з ініціативи гірничого інституту було укладено договори про творчу співдружність з науковими та промисловими структурами, про формування науково-навчально-виробничих об'єднань, унаслідок чого виникли три великі об'єднання: Марганецький ГЗК – ДГІ; «Дніпровугілля» – ДГІ – «Дніпрогіпрошахт» – комбінат «Дніпрошахтобуд» – ВО «Павлоградвугілля»; «Кварцит» – ДГІ – «Південгіпроруда» – ПГЗК – НКГЗК. На базі державного проектного інституту «Електроважхімпроект» були відкриті філії кафедр гірничих робіт і промислових підприємств, на базі ВНДПІ «Океанмаш» – гірничих машин. Усе це сприяло поліпшенню якості підготовки молодих спеціалістів, ефективності наукових досліджень, підвищенню продуктивності праці на підприємствах [25, с. 106].

Незважаючи на проблеми з фінансуванням, було завершено будівництво студентського гуртожитку № 5, їдальні № 33, спортивної бази в с. Орлівщина, розпочато зведення навчального корпусу № 7.

Успіхи гірничого інституту в підготовці висококваліфікованих фахівців для народного господарства 1979 р. були відзначені Почесною грамотою Президії Верховної Ради Української РСР, такими ж грамотами було нагороджено кілька співробітників інституту. У 1981 р. група вчених і керівників вузу (у тому числі ректор В.І. Онищенко) були удостоєні державних нагород «за досягнуті успіхи у виконанні завдань десятої п'ятирічки з підготовки фахівців для народного господарства».

У травні 1974 р. наказом міністра вищої і середньої спеціальної освіти СРСР В.П. Єлутіна В.І. Онищенко був призначений головою ради ректорів вузів Дніпропетровська. В історичному нарисі «Дніпропетровський гірничий інститут» (К., 1995) говориться: «Під керівництвом В.І. Онищенка після великої перерви відновились дослідження гірського тиску, зокрема в 1974–1977 рр. було проаналізовано напружено-деформований стан гірського масиву, який взаємодіє з механічним кріпленням. Це завдання виконувалось разом із доцентом Л.В. Новіковою та групою співробітників кафедри вищої математики. У тих дослідженнях гірський масив розглядався як пружне, але неоднорідне тіло» [26, с. 328].

У червні 1976 р. В.І. Онищенко був учасником з'їзду діячів гірничої та металургійної промисловості в Німецькій Демократичній Республіці.

У «мотивованому висновку» ради механіко-машинобудівного факультету про роботу завідувача кафедри теоретичної та будівельної механіки В.І. Онищенка, ухваленому з приводу його переобрання на посаду, було підбито підсумки виконаної за 5 років роботи. Завідувач читав лекційний курс дисципліни «Опір матеріалів», підготував методичний посібник «Розрахунок статично невизначених систем матричним методом початкових параметрів», був автором 26 наукових публікацій і низки статей у періодиці (як ректор вузу), керував виконанням держбюджетної і двох госпдоговірних тем. Протягом звітнього періоду у нього було 5 аспірантів, два з яких вже захистили дисертації, а один подав роботу на розгляд спеціалізованої ради [13, арк. 49].

Наказом по Міністерству вищої і середньої спеціальної освіти Української РСР 17 вересня 1982 р. професор Володимир Іванович Онищенко був звільнений з посади ректора ДГІ «за станом здоров'я, згідно з поданою заявою» [13, арк. 7–8]. Однак він продовжував працювати завідувачем кафедри, на цю посаду його переобирали ще двічі – у 1983 і 1988 рр. Як видно зі звітів професора і мотивованих висновків ради факультету, В.І. Онищенко досить активно працював як науковець і викладач, під його керівництвом виконувалися кандидатські й докторські дисертації. Після закінчення чергового п'ятиріччя завідування кафедрою В.І. Онищенко написав заяву про зарахування його професором на п'ятирічний термін (до червня 1998). Потім дію контракту було продовжено до кінця 2000 року.

У вересні 1999 р. професор В.І. Онищенко, якому на той час ішов 76-й рік, через погіршення стану здоров'я, написав заяву про звільнення з роботи. На той час під його керівництвом було захищено 12 кандидатських і 5 докторських дисертацій.

Професор Володимир Іванович Онищенко помер 2003 р. в м. Дніпропетровську.

Характерними ознаками діяльності професора В.І. Онищенка на посаді ректора можна назвати стабільно високі показники випуску спеціалістів для народного господарства, структурні зміни навчального закладу, спрямовані на підвищення ефективності науково-дослідних робіт і якості підготовки спеціалістів, включення до навчальних планів науково-дослідної роботи студентів, відкриття філій кафедр на підприємствах з метою більш тісного зв'язку з ними.

НА ШЛЯХУ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАУКИ І ОСВІТИ On the way to modernizing science and education

Народився 23 жовтня 1940 р.

ПІВНЯК
Геннадій Григорович
Gennadiy Pivnyak

Ректор
1982 – до сьогодні

Наказом міністра вищої і середньої спеціальної освіти Української РСР від 17 вересня 1982 р. ректором Дніпропетровського гірничого інституту було призначено кандидата технічних наук, доцента Геннадія Григоровича Півняка. Завідувач кафедри електрифікації гірничих робіт і промислових

підприємств, талановитий учень професора С.А. Волотковського, він щойно успішно захистив докторську дисертацію й до часу призначення на високу посаду вже рік працював проректором з навчальної роботи. Ті, хто рекомендував його на відповідальну посаду і від кого залежало позитивне рішення з цього питання, побачили в ньому задатки вмілого керівника і перспективного науковця. Сам він до цього аж ніяк не прагнув бути адміністратором і бачив своє головне покликання в науці. Але в ті часи питання про призначення ректора вузу розглядалось згідно із встановленим порядком у столиці республіки, і рішення не завжди залежало від кандидатури на посаду. Відтоді пройшло більше тридцяти років, а ректор упевнено керує університетом, який увійшов до числа провідних у країні й визнаних у світі. При цьому він активно веде наукові дослідження разом зі своїми учнями.

Г.Г. Півняк народився 23 жовтня 1940 року в місті Олександрія Кіровоградської області у родині вчителів, людей високої духовної культури й інтелігентності, що, безумовно, благотворно вплинуло на виховання майбутнього вченого, педагога і керівника.

Вчився у важкі післявоєнні роки, із золотою медаллю закінчив середню школу. А ще – музичну із класу баяна, захоплювався спортом, граючи у волейбольній команді школи, брав участь у шкільній самодіяльності, мріяв про театральну сцену. Проте, коли прийшов час обирати професію, істинне покликання юнака з шахтарської Олександрії визначилось під впливом успіхів електроенергетики як науки і практики, а також гострої потреби у спеціалістах важливої професії. І він вступив до Дніпропетровського гірничого інституту,

коли вуз очолював професор П.Г. Нестеренко. Студента Г.Г. Півняка завжди захоплював рівень культури цієї людини, уміння спілкуватися і бути почутим.

У 1963 р. Г.Г. Півняк з відзнакою закінчив електротехнічний факультет за спеціальністю «Гірнична електромеханіка». Його дипломна робота «Дослідження і розробка зарядних напівпровідникових перетворювачів рудникового відкочування», виконана під керівництвом видатного вченого, професора С.А. Волотковського, стала свідченням здатності випускника до наукових досліджень, а також його широкої ерудиції, працелюбності, відданості своїй справі, відповідальності й самодисципліни. Успіхи та природні задатки молодого інженера відкривали йому шлях до науково-педагогічної діяльності. У цьому були впевнені і на кафедрі електрифікації гірничих робіт та промислових підприємств, куди його було прийнято асистентом з перспективою зарахування до аспірантури.

Як свідчить послужний список, майбутній ректор, завдяки своєму таланту науковця, організованості й високій відповідальності, вельми успішно піднімався сходами наукової та службової кар'єри. У 1967 р. він захистив кандидатську дисертацію. Одночасно досліджував дуже актуальну науково-технічну проблему перетворення електромагнітної енергії, розробки принципово нової електромагнітної системи передачі енергії підвищеної частоти. Ця складна робота була пов'язана з постійними випробуваннями нової техніки на різних вугільних і промислових підприємствах країни. І вже тоді Геннадій Григорович набував досвіду керівної роботи, оскільки під його орудою над вирішенням науково-технічної проблеми працювало півтора десятка молодих дослідників, спеціалісти науково-дослідних і проектних організацій, а також промислових підприємств [1, с. 51–52].

Для завершення наукової роботи й оформлення її у вигляді докторської дисертації Г.Г. Півняк перейшов на посаду старшого наукового співробітника (у докторантуру). У 1976 р. професор С.А. Волотковський рекомендував свого учня обрати на посаду завідувача кафедри електрифікації гірничих робіт і промислових підприємств (з 1988 р. – кафедра систем електропостачання). Саме з того часу Геннадій Григорович очолює цей колектив учених. Сьогодні кафедра має сім лабораторій, оснащених сучасним електротехнічним устаткуванням для вугільних і промислових підприємств, тут налагоджено тісні контакти з виробництвом. Про авторитет колективу свідчать результати підготовки кадрів та впровадження інноваційних технологій.

Середина 70-х років минулого століття була часом помітних перетворень у вищій школі, спрямованих на поліпшення якості підготовки фахівців для різних галузей народного господарства. Зокрема, обов'язковою частиною навчального процесу стала самостійна і науково-дослідницька робота студентів, організовувати і вести яку мали професори й викладачі кожної кафедри. У цих обставинах молодому завідувачу кафедри було де виявити свої організаторські здібності.

До початку роботи на цій посаді Геннадій Григорович, віддаючи багато сил вирішенню дуже складної та важливої для виробництва наукової проблеми, у співавторстві зі своїми вчителями С.А. Волотковським і В.Д. Фурсовим видав

монографію «Напівпровідникові перетворювальні підстанції для підземного електровозного транспорту» (1971). За перші п'ять років керівництва колективом кафедри він завершив своє основне наукове дослідження, підготував п'ять кандидатів технічних наук., у співавторстві видав дві книги: «Електропривід і електропостачання шахтних самохідних машин» (М., 1977), «Електрифікація гірничих робіт» (К., 1980), опублікував ряд статей з досліджуваної проблематики у провідних наукових виданнях. Так що Указ Президії Верховної Ради СРСР від 12 червня 1981 р. про нагородження його орденом «Знак пошани» – це той випадок, коли слова «заслужена нагорода» цілком відповідають їхньому змісту.

У вересні 1981 р. Геннадія Григоровича було призначено проректором ДГІ з навчальної роботи. Це істотно розширило коло його обов'язків і підвищило рівень відповідальності. Працюючи завідувачем кафедри, він досить добре опанував механізм організації навчального процесу, тому відразу ж узявся за його можливе на той час удосконалення. Це тільки зараз існує дещо спрощене уявлення про час так званого «застою». І тоді, попри всі перешкоди, навчальні заклади постійно шукали шляхи підвищення якості освіти, розвитку науки та її зв'язку з виробництвом, впроваджували у навчальний процес результати наукових досліджень та новітні науково-технічні досягнення.

Проректорові з навчальної роботи Г.Г. Півняку довелося працювати над удосконаленням розробленої в ДГІ «Моделі гірничого інженера 1980» з урахуванням побажань тих підприємств і науково-дослідних організацій, куди йшли працювати за призначенням випускники. Тоді був час підвищеної уваги до проведення виробничої практики, організації та методичного забезпечення самостійної роботи студентів, виконання ними реальних курсових і дипломних проектів. У 1981 р. на базі відділу обчислювальної техніки виник обчислювальний центр [26, с. 167].

Проте рівно через рік Геннадій Григорович став вирішувати набагато складніші й відповідальніші проблеми. Для нього 1981 рік став дуже знаменним. Саме тоді в Інституті електродинаміки Академії наук УРСР учений успішно захистив докторську дисертацію, тематика якої поєднувала дві наукові спеціальності. Відомо, що це найскладніший шлях захисту наукової роботи. Результати багаторічних наукових досліджень та організація промислового освоєння нової техніки мали виключно важливе значення для підвищення ефективності роботи гірничо-металургійного комплексу, поліпшення умов праці шахтарів. Г.Г. Півняк набув усебічного досвіду наукової та виробничої діяльності, співпрацюючи з провідними організаціями та підприємствами Радянського Союзу.

Г.Г. Півняк не відразу прийняв пропозицію стати ректором Дніпропетровського гірничого інституту. Уся його активна і творча діяльність була пов'язана з наукою, якій він мріяв присвятити своє життя. Геннадій Григорович залишився вірним цьому вибору всі наступні роки і залучив до науки кращих своїх учнів, які стали відомими вченими.

На момент призначення Г.Г. Півняка ректором Дніпропетровський гірничий інститут мав у своєму складі гірничий, механіко-машинобудівний,

шахтобудівний, електротехнічний, геологорозвідувальний, вечірній, заочний факультети і підготовче відділення. А сьогодні поряд з факультетами, що мають багаторічну історію, успішно функціонують створені пізніше: інформаційних технологій, менеджменту, фінансово-економічний, будівництва, юридичний. Вуз також поповнився новими структурними підрозділами, що відповідають сучасним запитам: інститути (гірничий, електроенергетики, економіки, заочної освіти, гуманітарних проблем, безперервної освіти); чотири коледжі й технікуми; науково-дослідні, інноваційні, культурно-освітні та лінгвістичні центри. Задля забезпечення різних напрямів діяльності було створено нові кафедри, сучасні інформаційні комплекси, наукові підрозділи МОН і НАН України, розвинуто інноваційну інфраструктуру.

Період керівництва Г.Г. Півняка – один з найскладніших в історії вузу, як і становища країни в цілому. Він охоплює і так звані «застійні роки», і «перебудову», і надзвичайно важкі роки становлення незалежної України, коли не було коштів навіть на зарплатню викладачам, і роки стрімкої ходи науково-технічної революції, упровадження в навчальний процес наукових досліджень, комп'ютерних технологій, розширення міжнародної співпраці у сферах освіти, науки й виробництва. За таких умов керівникові навчального закладу, щоб виконувати різноманітні функції своєї діяльності, мають бути властиві особливі якості.

Професор М.Я. Біліченко, який протягом майже 30 років працював у гірничому інституті проректором з навчальної роботи, у своїх спогадах говорить про те, що Г.Г. Півняку довелось керувати інститутом у дуже складний історичний період. Він пише: «Утримати ДГІ від розвалу і не тільки втримати, але й багато чого досягти, міг тільки двічі мудрий і неабиякий дипломат Геннадій Григорович Півняк. Повною мірою це вдалося зробити тільки Г.Г. Півняку завдяки його великій праці, таланту, вмінню правильно організувати діяльність усього колективу в той дуже непростий час... І, певна річ, це результат зусиль усього колективу та керівників усіх підрозділів, як зараз кажуть – команди» [16, с. 114]. В одному з інтерв'ю ректор Геннадій Григорович підкреслив: «Найбільш значущий наш потенціал – це декани, проректори, небайдужі та кваліфіковані викладачі, наша наукова молодь, студентство – усі, хто створює й розвиває Національний гірничий університет» [66, с. 8].

Зрозуміло, що тут не обійтись без опори на колектив, вдалого підбору кадрів і довір'я до керівників підрозділів. Проте відповідальність за все несе особисто ректор. Аналізуючи публікації різних років про діяльність Геннадія Григоровича, можна побачити, що, з одного боку, він з великою повагою ставиться до своїх учителів, науковців університету, попередників на цій посаді, максимально використовуючи їх кращий досвід, а також беручи до уваги методи роботи керівників промислових підприємств, ректорів інших вузів (академіків В.І. Моссаковського і Ю.М. Тарана-Жовніра). З іншого боку, ректор формував власний стиль керівництва, що дозволяє ефективно управляти таким складним організмом, як колектив учених, студентів і співробітників вищого навчального закладу.

Дуже важливим для авторитету Г.Г. Півняка-ректора із самого початку було те, що він сам продовжував активно вести значущі для виробництва наукові дослідження. Як ніхто інший, він добре розумів суть і важливість наукових напрямів та наукових шкіл, котрі мають глибокі традиції, причому нарівні з тими, що виникають унаслідок розвитку науки і техніки. Усе разом взяте сприяло створенню в колективі університету атмосфери творчості, злагодженості, доброзичливості, робочої дисципліни й порядку в усьому.

Ректор Г.Г. Півняк на традиційному посвяченні в студенти. Вересень 1991 р.

Оскільки головне завдання університету полягає в якісній підготовці спеціалістів для різних сфер науки і виробництва, Геннадій Григорович приділяє цьому велику увагу. Будучи талановитим і визнаним педагогом, він сам постійно читає студентам лекції з дисципліни «Перехідні процеси в системах електропостачання». До речі, його підручник для вивчення цієї дисципліни, опублікований українською, російською та англійською мовами, було відзначено (вперше в історії НГУ) Державною премією України в галузі науки і техніки 2005 року. Як вдумливий і уважний керівник, ректор Г.Г. Півняк завжди переймається студентськими проблемами, підтримує студентські ініціативи, надає допомогу тим, хто потрапив у скрутне становище.

Взагалі, увага до негараздів чи, навпаки, успіхів кожної конкретної особи – одна з позитивних особливостей Геннадія Григоровича як керівника і просто

людини. В арсеналі його методів керівництва – постійне спілкування з колективами кафедр і підрозділів, під час якого йдеться про успіхи, проблеми, плани університету, а ректор готовий почути кожного студента і працівника.

Очевидно, турботою про підлеглих, помноженою на енергію та вміння згуртувати колектив навколо виконання важливих завдань, можна пояснити те, що навіть незважаючи на економічні труднощі, у період його ректорства понад 300 сімей викладачів та співробітників НГУ отримали нові квартири, а також було створено систему соціального захисту викладачів, студентів і співробітників. Так що маємо унікальний приклад вирішення в навчальному закладі таких складних соціальних питань.

Розширилася і матеріально-технічна база університету. Зокрема, було споруджено будівлі військової кафедри, кафедри техніки розвідки, навчальні корпуси № 7 і № 10, капітально перебудовано студентські гуртожитки, гуртожиток для співробітників і викладачів, кафедру фізичного виховання.

Гідне місце в освітній та науковій сферах сучасності Національний гірничий університет посідає багато в чому завдяки його очільнику – видатному вченому, педагогу і талановитому організатору.

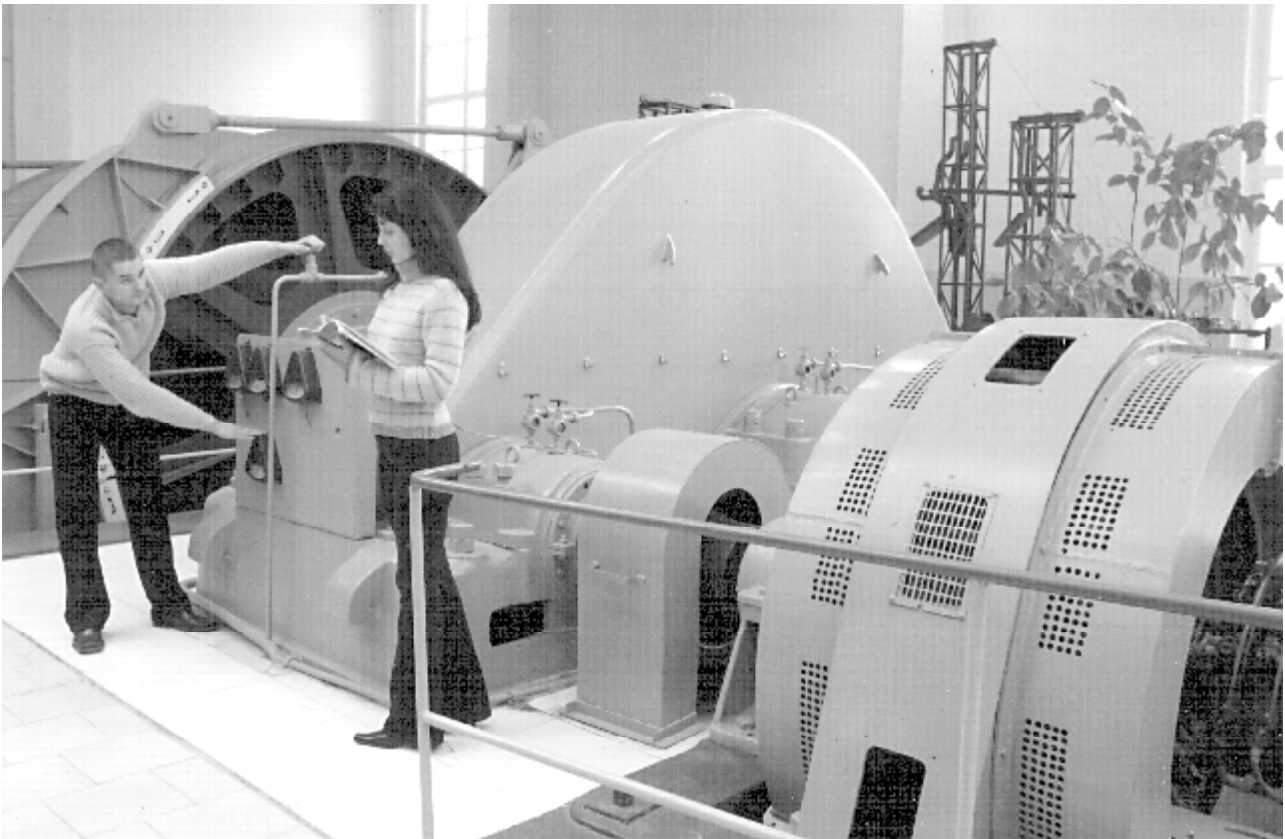
Геннадій Григорович відомий у світі як засновник і керівник наукової школи гірничої та металургійної електроенергетики. Ним було розроблено й обґрунтовано загальну теорію, принципи побудови і методи синтезу потужних систем електромагнітної передачі енергії підвищеної частоти. Результати наукових досліджень стали основою впровадження у виробництво нових електротехнологій для гірничо-металургійної та машинобудівної промисловості, джерел живлення для електропривода, транспорту й систем з особливим характером навантаження. Саме з огляду на ці наукові здобутки професора Г.Г. Півняка в 1997 році його було обрано академіком НАН України. Сьогодні результати цих досліджень, отримані разом з зарубіжними партнерами, упроваджено в діяльність навчально-наукового Інституту гірничої та металургійної електроенергетики МОН і НАН України (науковий керівник – академік Г.Г. Півняк).

Академік Г.Г.Півняк – двічі лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, лауреат премії НАН України ім. С.О. Лебедева, заслужений діяч науки і техніки України. Він є автором трьох наукових відкриттів, понад 600 опублікованих в Україні та за кордоном наукових праць, у тому числі 39 монографій, 37 підручників і навчальних посібників (частина – англійською та польською мовами), 127 винаходів і патентів. Його статті й доповіді публікуються в провідних міжнародних наукових виданнях Польщі, Німеччини, Австрії, Канади, США, Великої Британії. Це свідчить про міжнародне визнання вченого, педагога вищої школи, організатора і керівника визначних та актуальних у сфері електроенергетики наукових досліджень.

Під керівництвом Г.Г. Півняка виконано й захищено 18 докторських і 29 кандидатських дисертацій [54, с. 9]. Його науковий авторитет визнано міжнародним науковим співтовариством. Про це свідчить обрання Г.Г. Півняка членом Всесвітнього гірничого конгресу та Європейської співдружності з інженерної освіти (IGIP), організаційних комітетів міжнародних науково-

технічних конференцій з проблем електроенергетики й екосистем, експертом Комітету ЄЕК ООН. Геннадій Григорович – член бюро відділення фізико-технічних проблем енергетики НАН України. Більше 15 років він очолював раду ректорів ВНЗ Дніпропетровщини. Сьогодні він – віце-президент Співки ректорів вищих навчальних закладів України, заступник голови Асоціації ректорів технічних вузів України. І це далеко не весь перелік обов'язків ректора, виконання яких вимагає великих знань, зусиль і часу.

За самовіддану працю, значний внесок у науку та підготовку інженерних кадрів академік Г.Г. Півняк відзначений багатьма урядовими нагородами, серед яких ордени «Знак пошани», Трудового червоного прапора, Князя Ярослава Мудрого V і IV ступеня, «За заслуги» III ступеня. Кілька університетів обрали його почесним доктором, у тому числі ТУ «Фрайберзька гірничо академія» (Німеччина), НТУ «Краківська гірничо-металургійна академія» (Польща). Геннадію Григоровичу присвоєно високе звання заслуженого професора Національного гірничого університету. Він дійсно заслужив це звання як учений, педагог, керівник, особистість.

Студенти в машинній лабораторії кафедри систем електропостачання

Ректор Г.Г. Півняк докладает багато зусиль до вирішення актуальних проблем паливно-енергетичного комплексу країни. Завдяки своїм науковим досягненням учені гірничого університету встановили творчі контакти з провідними гірничодобувними та електроенергетичними компаніями і науково-освітніми центрами країн Європи, Америки, Азії. Академік Г.Г. Півняк –

керівник державного рівня та мислення, який підпорядковує діяльність НГУ інтересам країни, розуміє її завдання і тенденції розвитку. Будучи талановитим ученим і керівником, він генерує неординарні ідеї, вміє організовувати втілення їх у життя.

Сьогодні в НГУ навчаються близько 15 тисяч студентів за 51 спеціальністю і 31 напрямом підготовки. Якісний рівень освіти і науки в університеті забезпечено діяльністю майже тисячного професорсько-викладацького корпусу. У його числі академік, два члени-кореспонденти НАН України, 37 членів галузевих академій, 26 лауреатів Державної премії України в галузі науки і техніки, 16 лауреатів премії Президента України для молодих учених, 6 заслужених діячів науки і техніки України, 13 заслужених працівників освіти України, по два заслужених юристи, економісти, будівельники, винахідники України. Активно здійснюється впровадження інноваційних технологій освіти і гуманітарної підготовки.

Ректор Г.Г. Півняк приділяє належну увагу підвищенню рівня наукових досліджень та інноваційної діяльності науковців, ефективності фундаментальних і прикладних досліджень, підготовці наукових кадрів. Пріоритетні наукові дослідження присвячено проблемам ресурсо- і енергозбереження, екології, упровадженню інформаційних технологій, нових матеріалів, вибухових і переробних технологій, використанню енергетичного потенціалу геотехнічних систем.

Багатогранна діяльність ректора і колективу університету в справі організації наукових досліджень, розвитку наукових шкіл, залучення талановитої молоді до наукової роботи, зміцнення зв'язку з високотехнологічним виробництвом – усе це дозволило вузу набути 2010 року статусу дослідницького університету.

Однією з помітних особливостей розвитку гірничого університету періоду ректорства академіка Г.Г. Півняка є його гуманітарна складова, що виходить з головного постулату освітньої програми – не лише забезпечити підготовку кваліфікованих інженерів, які володіють сучасною технікою, але й виховати всебічно розвинену, духовно багату особистість. Аби це важливе завдання стало реальним, в університеті, крім вивчення дисциплін гуманітарного циклу, студенти беруть участь у заходах інституту гуманітарних проблем, культурно-освітнього центру, центрів культури української мови ім. О. Гончара, естетичного розвитку, здорового способу життя, Народного музею ім. О.М. Поля, народної кіностудії «Юність», літературної студії «Вуглик», декількох клубів. Щорічно проводиться традиційне свято друзів книги, майже через століття відроджено традицію проведення студентського балу випускників. Спортивно-оздоровчі заняття, різноманітна художня самодіяльність, відвідування театрів і виставок, зустрічі з цікавими людьми – це все невід'ємна частина життя університету сьогодні, так само природна, як і традиційні лекційні та практичні заняття.

Інакше навряд чи може бути. Адже на чолі університету – ректор-інтелектуал, театрал і любитель симфонічної музики, що має добрий художній смак, захоплюється фотографією і відеозніманням. Він знаходить у своєму

надзвичайно щільному графіку роботи можливість побувати на різних культурних заходах. Тут можна, до речі, зауважити, що забезпечує ректорові «тил» і живе його турботами, планами й захопленнями дружина Галина Андріївна, заслужений журналіст України, чудова жінка, також сповнена ідеями і здатна їх реалізувати.

Особливо наголосимо ще на одній чесноті Геннадія Григоровича – готовності допомогти людині в скрутну хвилину, підтримати її морально, а якщо того потребують обставини, то й матеріально. Відомо, що всі отримані ректором за видатні наукові досягнення державні премії були передані студентам і аспірантам у створений ним Благодійний фонд підтримки молоді.

Сьогодні надзвичайно актуальне авторитетне висловлювання президента Національної академії наук України Б.Є. Патона: «Національний гірничий університет – елітарний науково-освітній центр. Відзначу, що гірничий є фундатором провідних наукових інститутів Національної академії наук України. Колектив НГУ робить значний внесок в економіку країни, зміцнення її інтелектуального потенціалу, підтримує і розвиває духовні цінності українського народу. І в цьому – велика заслуга ректора, академіка НАН України Г.Г. Півняка, наукові праці якого визнані у світі. Завдяки таким вищим навчальним закладам Україна виходить на інноваційний шлях розвитку і посяде належне місце у світовій спільноті» [19, с. 87].

Академік Г.Г. Півняк, очоливши Дніпропетровський гірничий інститут у не зовсім сприятливій для розвитку освіти і науки роки, вивів його на рівень багатопрофільного, національного, дослідницького, самоврядного навчального закладу. Безперечна заслуга ректора як організатора освіти і науки полягає в тому, що завдяки його особистим зусиллям і злагодженій роботі колективу Національний гірничий університет посідає гідне місце в міжнародному інформаційному просторі за показниками якості освіти відповідно до світових стандартів, а в науковій сфері – за рівнем розвитку інноваційної структури, впровадження у виробництво та навчальний процес новітніх технологій, приладів і систем, підвищення ефективності фундаментальних і прикладних досліджень, підготовки наукових кадрів. За час ректорства академіка Г.Г. Півняка гуманітарні традиції, які почали формуватись у навчальному закладі в перші роки його історії, стали важливою складовою освіти, науки і виховання та його характерною ознакою.

ПІСЛЯМОВА*

Сучасний Національний гірничий університет – це науково-освітній центр, самоврядний (автономний) дослідницький національний університет країни, для якого характерні фундаментальність і системність знань, комплексне поєднання освіти, науки та інновацій, багатогранність міжнародних зв'язків. За оцінкою ЮНЕСКО, НГУ входить до трійки визнаних у світі провідних технічних університетів України. Відповідність Часу – це визначальний пріоритет його діяльності. Модель дослідницького університету дозволяє НГУ забезпечити підготовку спеціалістів для наукоємних галузей та інноваційного розвитку економіки, побудованої на нових знаннях.

Авторитет Національного гірничого університету формувався самовідданою працею багатьох поколінь професорів, співробітників і студентів, а справжню славу йому здобули наукові та науково-педагогічні школи світового рівня. У цьому визначальна роль належить також ректорському корпусу Національного гірничого університету. Енергійна діяльність учених і менеджерів вищої освіти дозволяє НГУ стати одним із кращих технічних університетів у світі.

Сьогодні НГУ спрямовує свою діяльність на забезпечення інноваційного розвитку економіки шляхом створення розвинутої бази ресурсів України та наукоємних технологій їх ефективного використання. Прагнення до фундаментальної підготовки є характерною ознакою освітньої місії університету. З цим пов'язані перемоги студентів на світових олімпіадах і конкурсах. Особлива увага в університеті приділяється духовному становленню молоді людини з неодмінною реалізацією себе як особистості, а також національному самоусвідомленню через вивчення історичного минулого та аналізу сьогодення. Це дає молоді можливість самостійно і творчо жити й працювати у новому суспільстві. Випускники вузу всіх часів – це майже 90 тисяч спеціалістів, серед яких – видатні вчені, державні й політичні діячі, міністри, представники бізнесу і банківської системи, керівники потужних промислових підприємств і компаній.

Основні завдання, які реалізує університет у контексті стратегії розвитку вищої освіти України, такі: створення інноваційного простору на основі освітньої та наукової підтримки молоді; адаптація до норм і стандартів європейського простору вищої освіти; забезпечення соціальних потреб.

Освітні програми НГУ відповідають рівню та завданням розвитку вітчизняних високотехнологічних галузей. Постійне відновлення наукоємного виробництва, зростання зацікавленості бізнесу в підготовці сучасних інженерних і наукових кадрів орієнтують університет на якісно нову діяльність. Тепер випускник університету, обізнаний з ринковими та інноваційними механізмами, отримує цілісну підготовку за спеціальністю, володіє іноземними мовами, вміє застосовувати ці знання на практиці. Він конкурентоздатний на

* Написано на основі Звіту ректора про результати роботи за 2014 р. та про завдання на наступний рік, а також ухваленої в грудні 2014 р. Стратегії розвитку НГУ до 2025 року.

сучасному ринку праці. Освітні технології тут базуються не тільки на сумі знань, а, перш за все, на формуванні фахової компетентності.

Організація навчання в університеті передбачає створення умов для інтенсифікації академічного процесу, розширення пізнавальної діяльності студента, використання європейської системи оцінювання знань. Ці принципи також реалізують створені в НГУ Європейський технічний факультет і факультет міжнародного бізнесу (навчання іноземною мовою).

Визначальним чинником забезпечення високої якості підготовки спеціалістів в університеті є формування змісту освіти з урахуванням вимог часу і тенденцій суспільного розвитку. Це гарантовано ретельністю розробки навчальних програм, регулярністю моніторингу, міжнародним стажуванням у науково-освітніх центрах і компаніях, розвинутими контактами з високотехнологічним бізнесом.

Суттєвий прорив здійснено у справі розробки та практичного використання інноваційних технологій навчання, спрямованих на підвищення якості знань студентів і випускників НГУ.

Триває подальше вдосконалення інформаційних та дистанційних технологій навчання за рахунок високого рівня електронного навчально-методичного інформаційного забезпечення шляхом розширення доступу студентів до мережі Інтернет і створення спеціальних сайтів університетського рівня а також наповнення кафедральних та особистих сайтів викладачів новою інформацією.

Удосконалюється та ефективно діє комплексна система стабільного забезпечення якості навчання, сутність якої – використання підвищеної мотивації до набуття сучасних знань, швидке реагування на академічні чинники з урахуванням індивідуальних особливостей студентів через діагностику знань у формі системи ректорського контролю та контрольно-аналітичної програми «Деканат».

Суттєвим важелем забезпечення якості навчання стала його мотивація, для розвитку якої проводяться навчальні екскурсії на сучасні підприємства, студенти залучаються до наукової роботи, причому викладання окремих дисциплін і навчання в цілому за окремими спеціальностями здійснюється англійською мовою.

Створено нову систему практичної підготовки студентів у сучасних умовах, яка включає навчально-науково-виробничі комплекси (зараз їх 5), навчально-консультаційний центр, навчально-методичний центр, науково-освітній центр, цільові кафедри, лабораторію геомеханіки ДТЕК, кафедру гірництва ДТЕК, а також професійні взаємовідносини кафедр із сучасними високотехнологічними підприємствами.

Поглиблення фундаментальних досліджень, активне використання наукових знань і високих технологій, співпраця з владою та бізнесом, формування інноваційних структур в умовах ринкових перетворень – ознаки, притаманні науковій діяльності університету. Реалізуючи пріоритети держави в науково-технологічній сфері, адекватно відповідаючи на вимоги часу, гірничий університет ефективно реалізує сучасну модель наукової діяльності, спрямовану на підвищення рівня наукових досліджень, на залучення до науки студентів та на фінансову підтримку наукової молоді. Університет прагне досягти рівня визнаної дослідницької установи.

В НГУ створено розвинену інноваційну інфраструктуру. Тут є науково-освітній центр (НОЦ) як грант уряду США, науково-навчальний центр (ННЦ) як грант МОН України, лабораторії, інститути а також центри: інноваційного розвитку; міжнародні науково-освітні (діють спільно з НАН і НАПН України), трансферу технологій; лабораторії, оснащені унікальним обладнанням; бізнес-інкубатор. На базі НГУ діють Дніпропетровський центр наукового парку «Київська політехніка», Міжнародний університет ресурсів (IUR).

За підтримки бізнесу в НГУ успішно працюють науково-навчально-виробничі (інноваційні) комплекси з проблем вугілля, енергетики, машинобудування, інфокомунікацій, безпеки. Це сучасні технологічні структури, що враховують принципи ринкових відносин. Основні завдання комплексів полягають у здійсненні цільової підготовки студентів, підвищенні якості вищої освіти, розвитку наукових досліджень та інновацій, інтеграції науки, високотехнологічного виробництва і бізнесу. За рахунок цих комплексів створено спеціалізовані сучасні науково-навчальні лабораторії.

Університет використовує новітні форми і методи запровадження виконаних наукових проектів у виробництво на ринкових засадах. Стимулювання інноваційних процесів підтримано чинними в Україні та за кордоном більше 400 патентами на винаходи та корисні моделі.

В університеті діє система заохочення молоді до наукової роботи через конкурси і гранти, стипендії міжнародних фондів, служби DAAD, університетів Німеччини, Польщі, США, Великої Британії.

Важливу роль у зміцненні інтелектуального потенціалу за сучасних умов відіграють програми «Нам – 30» та «Обдарована молодь». Реалізацію програми «Нам – 30» спрямовано на досягнення мобільності й фундаментальної підготовки молодих науковців, концентрацію наукового потенціалу і ресурсів університету у вирішенні ключових науково-технологічних проблем сучасності. Програма «Обдарована молодь» передбачає всебічну фінансову підтримку студентів і колективів кафедр у виконанні наукових досліджень. В НГУ набули потужного розвитку інформаційно-комунікаційні ресурси і системи, зокрема використання європейської наукової мережі GEANT2, розробка багатофункціональних науково-освітніх порталів.

У світовому рейтингу веб-представництва вищих навчальних закладів «Webometrix» університет посів 12 місце серед вузів України.

З метою інтеграції вузівської та академічної науки, широкого залучення провідних учених НАН і НАПН України до співпраці з НГУ діють інститути і науково-освітні центри подвійного підпорядкування як його структурні підрозділи: навчально-науковий інститут гірничої та металургійної електроенергетики, інститут економіки промислового розвитку, інститут гуманітарних проблем, регіональне відділення Інституту козацтва Інституту історії України НАН України, інститут педагогіки вищої технічної освіти.

Зосередження наукового потенціалу НГУ на актуальних проблемах економіки країни, наявність сучасної технологічної бази, тісні зв'язки з виробництвом і бізнесом зумовлюють подальший розвиток наукових шкіл:

гірництва, геології, природокористування, механіки, машинобудування, електроенергетики, інфокомунікацій, екології, економіки. Державні премії та наукові відкриття, міжнародні гранти, отримувані студентами і вченими, свідчать про те, що НГУ перебуває сьогодні на стадії піднесення і відіграє помітну роль в економічному житті держави.

Як і провідні університети світу, під впливом чинників інноваційного розвитку вуз перетворюється в науково-економічну корпорацію, діяльність якої пов'язана з високими технологіями і поширенням знань. Усі ланки університетських структур самовизначаються з позицій конкурентоспроможності й прибутковості, що і є ключем до успіху.

Головний пріоритет міжнародної діяльності університету – визнання наукоємних досліджень НГУ, утвердження авторитету на міжнародному ринку освітніх послуг, наукових проектів та інновацій. Університет – активний член багатьох престижних освітніх і наукових міжнародних організацій.

Учені НГУ виконують спільні науково-технічні проекти на замовлення міжнародних високотехнологічних компаній. За їх підтримки активно розвиваються навчально-наукові лабораторії з використанням унікального обладнання, спеціалізовані комп'ютерні програми (фірми «Solid Works», «Delcam plc»).

На базі НГУ формується інформаційна платформа проектів програми ЄС «Горизонт 2020» за участю технічних університетів України та Польщі.

У міжнародному видавництві CRC Press/Balkema Taylor&Francis Group (Нідерланди) щорічно виходять англomовні монографії науковців університету з проблем гірництва, електроенергетики, ІТ-індустрії.

Реалізовано пілотний проект – створення інституту міжнародних освітньо-наукових програм з метою підвищення якості освіти і розширення прикладних наукових досліджень, що дозволяє університету систематизувати й суттєво розширити кількість отриманих грантів, проектів, програм.

В університеті створено атмосферу партнерства. Студентське самоврядування має розгалужену інфраструктуру. Працюють студентська рада, комітет у справах сім'ї та молоді, студентське наукове товариство, ради гуртожитків, профспілка, асоціація захисту прав студентів, понад 30 молодіжних об'єднань за уподобаннями. Важливу роль відіграє реалізація студентських ініціатив. Спортивно-оздоровчий комплекс «Гірник» – вагомий чинник у реалізації соціальних програм університету.

Прийнятий у 2014 році Закон України «Про вищу освіту» формує нові виклики перед вищими навчальними закладами країни. Це реформа самого університету, який повинен мати інструменти академічної, фінансової й організаційної автономії. Гірничий університет передбачає системно та активно стимулювати участь кафедр у виконанні науково-освітніх програм і проектів, суттєво підвищувати відповідальність науковців і викладачів за результати таких важливих складових діяльності як створення інноваційного середовища, комерціалізація досліджень і знань, розробка нових технологій для економіки країни, забезпечення на цій основі реальної якості підготовки фахівців.

Наукові, науково-технічні та інноваційні чинники в університеті є невід'ємною складовою освітнього процесу і реалізуються з метою інтеграції наукової, освітньої і виробничої діяльності в систему вищої освіти.

Асоціація України з Європейським Союзом сприятиме входженню української науково-освітньої системи в єдиний європейський простір і виникненню глобального конкурентного середовища для гірничого університету. У зв'язку з цим виникає необхідність європейської акредитації вузу, у першу чергу, технічних спеціальностей, що означає забезпечення відповідної європейської якості освіти і науки. Автономія університету зумовлює надзвичайно серйозну відповідальність.

Подальший розвиток Національного гірничого університету пов'язаний із підвищенням якості освіти, інтеграцією до світового освітньо-наукового простору та високим рівнем соціального захисту працівників і студентів, демократизацією всіх сфер діяльності. Ідея полягає у формуванні нової культури якості в університеті й удосконаленні навичок взаємодії.

НГУ розвивається як університет дослідницького типу, що здатний забезпечувати кардинальні зміни у відповідних галузях знань за моделлю поєднання освіти, науки та інновацій, сприяти інтеграції у світовий освітньо-науковий простір, мотивувати діяльність співробітників і студентів на особисте покликання і повагу до людини, зміни у навколишньому світі. Це відповідає основним принципам, що висловлені у прийнятій вченою радою університету (грудень 2014) Стратегії розвитку НГУ до 2025 року.

Сьогодні надзвичайно важливе завдання Національного гірничого університету – імплементація нового Закону «Про вищу освіту», розробка нормативної бази та програм відповідного реформування діяльності з метою трансформації університету в центр незалежної наукової думки, здатний підготувати фахівців найвищого гатунку та запропонувати інновації для розвитку країни.

Потрібно створити комплексну систему забезпечення і постійного поліпшення якості вищої освіти на базі наукових досліджень та інновацій у співпраці з бізнесом, враховуючи кращий світовий досвід, що відповідає вимогам і потребам суспільства й особистості.

Консолідація українського суспільства – єдиний шлях збереження Української держави та її подальшого цивілізаційного розвитку. У цьому важливому процесі надзвичайної актуальності набуває розвиток тих складових патріотичного виховання молоді, які формують почуття гордості за свою країну, відповідальність за державу, особисту причетність до її долі, бажання змінити життя на краще. Базовий чинник – *все залежить тільки від нас* – ключ до успіху динамічного розвитку університету. Маємо вкладати наші людські та фінансові ресурси в молодь, яка прагне самореалізації.

З року в рік завдяки випускникам, таланту і зусиллям колективу вуз упевнено прямує у майбутнє. Національний гірничий університет народився у ХІХ столітті, став провідним і визнаним у ХХ, а в ХХІ сторіччі він слугує Україні – сильній демократичній європейській державі.

AFTERWORD*

The modern National Mining University is a scientific and educational centre, an autonomous research national university characterized by its fundamentality and consistency of knowledge, integration of education, science, innovation and many-sidedness of international relations. According to the UNESCO, the NMU is among the three leading technical universities in Ukraine. The mining university is recognized worldwide. Working in compliance with the time is its chief priority. The research university model allows the NMU to provide with specialized training of specialists for science, innovative development of economics based on modern knowledge.

The reputation of the National Mining University has been developed through the dedicated work of numerous generations of professors, teaching and technical staff, and students. The NMU has become renowned due to world-class scientific and scientific-pedagogical schools. The activity of scientists and managers of higher education allowed the NMU to become one of the well-recognized technical universities of the world.

Today the NMU aims its activity at the innovative development of the economy by establishing a developed base of Ukraine's resources and high technologies of their use. Striving for fundamental training is the characteristic feature of the university's educational mission. Students' success at world academic competitions and contests confirms this fact. The university pays a special attention to aesthetic development of the youth to fulfill their personal potential. The focus is on national self-awareness through the study of history and the analysis of today's situation. This allows the youth to live and work in ever-changing society independently and creatively. There are almost 90,000 graduates over the whole university history including prominent scientists, state and political figures, ministers, businessmen and bankers, and heads of large industrial enterprises and companies.

Main tasks being implemented by the University in the context of the strategy of Ukrainian higher education development are as follows: development of innovative space based on youth educational and scientific support; adaptation to the standards and regulations of European educational space of higher education; and meeting social requirements.

The NMU curricula meet the level and requirements of the development of domestic high-technology branches. Constant renovation of science-driven production and increasing interest of business in training engineering and scientific staff direct the University towards a qualitatively new activity. Therefore, a University graduate being aware of market and innovative mechanisms gets comprehensive training in his/her speciality, knows foreign languages and applies this knowledge in practice. This makes a graduate be competitive in modern labour

* Written on the basis of the rector's report on the results of work in 2014 and the tasks for the next year as well as on the basis of the strategy of NMU development up to 2025 approved in December, 2014

market. Educational technologies are based here not only on the educational background but first of all on the formation of specialism competence.

Organization of the educational process in the University anticipates the development of the conditions for educational process intensification, extension of student's cognitive activity, and use of European system of knowledge assessment. These principles are also implemented at European Technical Faculty and Faculty of International Business (training is in foreign languages) being founded at the NMU.

Formation of educational content taking into account the requirements of time and tendencies of social development is the determining factor to provide high quality of specialists' training at the University. This is guaranteed by the thoroughness in the development of curricula, regular monitoring, international training in scientific and educational centers and companies, and developed contacts with high-technology business.

There is a considerable breakthrough towards the development and practical use of innovative educational technologies to improve knowledge quality of NMU students and graduates.

Further development of information and distance learning technologies has been provided at the expense of high level of electronic scientific and methodical information support by providing a wider students' access to the Internet and developing special university sites, filling department sites with information, and using teachers' sites.

The integrated system of sustainable development of the quality of education is being improved and it operates effectively. The essence of this system is to use improved motivation to get up-to-date knowledge, timely respond to educational factors taking into account individual features of students owing to knowledge assessment with the help of the rector assessment system and "Dean Office" monitoring and analytical program.

The motivation to obtain knowledge has become an essential factor quality assurance. Such methods as educational excursions to modern enterprises, students' involvement into scientific work, teaching some disciplines or teaching students in definite specialities in English are used to develop such motivation.

A new system of students' practical training under modern conditions has been developed which includes educational, scientific, and production complexes (five are available now), educational and consulting centre, educational and methodical centre, scientific and educational centre, purpose-oriented departments, DTEK laboratory of geomechanics, DTEK Department of Mining, professional relations between the departments and modern high-technology enterprises.

Extending the fundamental research, active use of scientific knowledge and high technologies, cooperation with authorities and business, development of innovative structures under conditions of market transformations are the features of the University scientific activity. While implementing state priorities in scientific and technological sphere, responding adequately to the time requirements, the Mining University implements effectively the modern model of scientific activity aimed at increasing scientific results, students' involvement into scientific activity, and

financial support of scientific youth. The NMU strives for the level of recognized research university.

Developed innovative infrastructure has been established at the NMU. It includes Scientific and Educational Center (SEC) as a USA government grant, Scientific and Educational Centre (SEC) as grant of the Ministry of Education and Science, laboratories, institutes and centres (together with the National Academy of Sciences and the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine), centre of innovative development, international scientific and innovative centres, laboratories with unique equipment, centre of technology transfer, and business-incubator. The NMU is the base for Dnipropetrovsk Centre of Scientific Park “Kyivska Politekhnika” and International University of Resources (IUR).

Scientific, educational and production (innovative) complexes on the problems of coal, power engineering, machine building, infocommunications, and safety have been working at the NMU with the assistance of business. These are modern technological University centres that take into account principles of market relations. Main tasks of the complexes are students’ training, increase of high education quality, development of scientific research and innovations, integration of science, high-technology production, and business. Specialized modern scientific and educational laboratories have been founded at the expense of these complexes.

The University uses up-to-date forms and methods to direct the completed scientific developments into production on market principles. To stimulate innovation processes more than 400 patents for inventions and useful models are kept valid in Ukraine and abroad.

The NMU has the system for encouraging the youth to participate in scientific work by means of contests and grants, scholarships of international foundations, DAAD Academic Exchange Service, universities of Germany, Poland, the USA, and Great Britain.

The programs “We are 30” and “Gifted Youth” play an important role in intellectual potential strengthening. The aim of “We are 30” program is to achieve mobility and fundamental training of young scientists, to concentrate scientific potential and resources of the University to solve key scientific and technological problems of today. The “Gifted Youth” program means comprehensive financial support for the students and department staffs in their scientific activity. The NMU can boast of considerable development of information and communication resources and systems: use of GEANT2 European scientific network and development of multifunctional scientific and educational portals.

The University ranks the 12th place among Ukrainian higher educational institutions in the world rating of “Webometrix” Web-representative body of higher educational institutions.

In order to integrate university and academic science, to have extensive involvement of leading scientists of the National Academy of Sciences and the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine into cooperation with the NMU there are the following institutes and scientific and educational centres of dual subordination as structural subdivisions: educational and scientific Institute of Mining

and Metallurgical Power Engineering; Institute of Economy of Industrial Development; Institute of Humanitarian Problems; regional branch of the Institute of Cossacks of the Institute of History of the National Academy of Sciences of Ukraine; and Institute of Pedagogics of Higher Technical Education.

Concentration of NMU scientific potential on topical problems of Ukrainian economy, available up-to-date technological base, and close relations with production and business stipulate further development of scientific schools: mining, geology, environmental management, mechanics, machine building, power engineering, infocommunications, ecology, and economics. State awards and scientific discoveries, international grants obtained by students and scientists confirm the fact that the NMU is playing an important role in the economic life of the country.

Similar to leading universities of the world, the factors of innovative development transform the University into scientific and economic corporation connected with high technologies and knowledge extension. All the links of university structures constitute themselves according to the features of competitiveness and profitability being the key to success.

The main priority of the University international activity is the recognition of science-driven research of the NMU, strengthening of the authority at the international educational market, scientific projects and innovations. The University is an active member of numerous prestigious educational and scientific international organizations.

NMU scientists carry out joint scientific and technical projects which are ordered by international high-technology companies. They promote active development of scientific and educational laboratories with the use of unique NMU equipment and specialized computer programs (“Solid Works”, “Delcam plc” companies).

The NMU is the base for developing the information platform of “Horizon 2020” EU program with the participation of technical universities of Ukraine and Poland.

Monographs of NMU scientists dealing with mining, power engineering, IT problems are published in English by CRC Press/Balkema Taylor&Francis Group international publishing house (the Netherlands) annually.

The pilot project aimed to develop the Institute of International Educational and Scientific Programs to improve education quality and widen applied scientific research has been implemented; the project helps the University systematize and expand considerably a number of the obtained grants, projects, and programs.

The University has developed the atmosphere of partnership. Student government has a branched infrastructure. Student Council, Family and Youth Committee, Student Scientific Society, student hostel councils, trade union, Association on student rights protection, and more than 30 youth interest societies function at the University. “Girnyk” sports and health complex is an important factor for the implementation of University social programs.

The Law of Ukraine “On Higher Education” adopted in 2014 presents new challenges for higher educational institutions. This is the reform of the university which should have tools for academic, financial, and organizational autonomy. The

Mining university will systematically and actively stimulate the departments to participate in scientific and educational programs and projects, enhance responsibility of both scientists and teachers for the results of such important constituents of their activity as development of innovative environment, commercialization of the developments and knowledge, obtaining new technologies for the country's economy, and providing quality of specialists training on this basis.

University scientific, scientific and technical, and innovative factors are an integral part of educational activity being implemented in order to integrate scientific, educational, and production activity in the system of higher education.

The Ukraine-European Union association will result in integration of Ukrainian scientific and educational space into the common European one with the development of global competitive environment for Mining University. In its turn, this requires European accreditation of the University (first of all, technical specialties) that means the necessity for the NMU to provide corresponding European quality of education and science. University autonomy implies rather serious responsibility.

Further development of the National Mining University is connected with the improvement of education quality, integration into world educational and scientific space, high level of social protection for both its staff and students, and democratization of all the spheres of its activity. The idea is in the formation of new quality principles at the University as well as the improvement of cooperation skills.

The NMU will develop as the University of a research type to be able to meet breakthrough changes in corresponding Ukrainian branches of knowledge according to the model of education, science, and innovation integration, to facilitate integration into world educational and scientific space, to motivate its staff and students taking into account personal calling and respect for a personality as well as changes in the environment. All this meets basic principles stated in the Strategy of the NMU Development up to 2025 adopted by the Academic Council of the University (December, 2014).

There are such important tasks of the National Mining University for the following period as: implementation of the new law "On Higher Education"; development of basic regulatory framework and programs for corresponding reformation of the University activity in order to transform the University into the centre of independent scientific ideas being able to train high-skilled specialists and propose innovations for the country development.

It is necessary to develop an integrated system to provide and improve constantly the quality of higher education on the basis of scientific research and innovations in cooperation with business taking into account the best world experience meeting the requirements and needs of both society and personality.

Consolidation of Ukrainian society is the only basis to preserve Ukrainian state for its further civilized development. This considerably important process requires such a topical issue as the development of constituents of youth patriotic education developing pride for their country, responsibility for the state, personal belonging to its history, and the will to change life for the better. The basic principle – *everything depends on us only* – is the key to success for the University dynamic development.

We should invest our human and financial resources into our youth which strives for self-fulfillment.

From year to year, the University advances steadily owing to its graduates, and the staff talents and efforts. The National Mining University was founded in the 19th century, became a leading and recognized one in the 20th century, and in the 21st century it serves Ukraine, a strong and democratic European country.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

References

1. Андрущенко Н.А. Симфонія долі [Текст]: Нариси / Наталія Андрущенко. – Д. : Арт-Прес, 2008. – 160 с.
2. Спиваковський А. Вспоминая родной институт [Текст] / А. Спиваковский // Артемівець. – 1974. – 8 жовтня.
3. Архів Національного гірничого університету. – Оп. 1. – Спр. 682; П.І. Герасимов. – 68 арк.
4. Архів Національного гірничого університету. – Оп. 1. – Спр. 839; Я.І. Грдина. – 8 арк.
5. Архів Національного гірничого університету. – Оп. 1. – Спр. 1350; М.Г. Іванченко-Лірський. – 33 арк.
6. Архів Національного гірничого університету. – Оп. 1. – Спр. 2526; І.Ю. Огівецький. – 58 арк.
7. Архів Національного гірничого університету. – Оп. 1. – Спр. 2741; В.І. Погодіна-Лебедева. – 82 арк.
8. Архів Національного гірничого університету. – Оп. 1. – Спр. 3882; Є.І.Черепов. – 29 арк.
9. Архів Національного гірничого університету. – Оп. 1. – Спр. 4089; Г.А. Шуб. – 35 арк.
10. Архів Національного гірничого університету. – Оп. 1. – Спр. 2011; М.І. Волін. – 51 арк.
11. Архів Національного гірничого університету. – Оп. 1. – Спр. 303; П.Г. Нестеренко. – 261 арк.
12. Архів Національного гірничого університету. – Оп. 1. – Спр. 1324; В.М. Потураєв. – 104 арк.
13. Архів Національного гірничого університету. – Оп. 1. – Спр. 3961; В.І. Онищенко. – 146 арк.
14. Архів Національного гірничого університету. – Оп. 1. – Спр. 4477; О.О. Ренгевич. – 51 арк.
15. Бельгард А.Л. Методические указания к изучению курса «Введение в специальность» (у истоков Днепропетровского государственного университета) [Текст] / А.Л. Бельгард, М-во высш. и сред. образ. СССР; Днепр. гос. ун-т. – Д. : ДГУ, 1980. – 53 с.
16. Биличенко Н.Я. И в памяти, и в сердце: Воспоминания [Текст] / Н.Я. Биличенко, М-во образования Украины, Нац. горн. ун-т. – Д. : НГУ, 2004. – 154 с.
17. Бродский А.И. Работы Л.В. Писаржевского по перекиси и электрохимии неводных растворов [Текст] / А.И. Бродский // Успехи химии. – М. : Изд-во АН СССР, 1948. – Т. XVII. – Вып. 4. – С. 506–508.
18. Быстряков А.Г. История Екатеринославского политехнического института (1916–1921) [Текст] / А.Г. Быстряков. – Д. : Січ, 1999. – 64 с.

19. Відповідність Часу [Текст] / О.С. Бешта [та ін.]. – Д. : Арт-прес, 2012. – 288 с.
20. Геологи высших учебных заведений Южной России: очерки по истории геологических знаний [Текст] / АН СССР, ордена Трудового красного Знамени геологический ин-т. – М. : Наука, 1972. – Вып. 15. – 187 с.
21. Горнозаводской листок орган «Съездов горнопромышл. Юга России». – Харьков, 1888–1909.
22. Горный журнал / орган Горного ученого комитета. – СПб., 1825–1918.
23. Государственный архив Российской Федерации. – Ф. 102. – Оп. 1. – Д. 1310. – 37 л.
24. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 24 (Істпарт). – Спр. 374. – 16 арк.
25. Днепропетровский горный институт: Исторический очерк [Текст]: В 2-х кн. / Сост.: А.А. Ренгевич, И.П. Гаркуша, Н.Я.Биличенко и др.; Под ред. А.А. Ренгевича, М.П. Теселько. – М. : Недра, 1990. – Кн. 1: История и развитие (1899–1989). – 345 с.
26. Днепропетровский горный институт: Исторический очерк [Текст]. В 2-х кн. / Сост. Г.Г. Пивняк, А.А. Ренгевич, К.Ф. Тяпкин и др. – К. : Техніка, 1995. – Кн. 2: Кафедры (1899–1992). – 408 с.
27. Енциклопедія українознавства: Словникова частина [Текст] / Ред. В. Кубійович; Наукове т-во ім. Т. Шевченка у Львові. – Т. 2. Перевид. в Україні. – Л., 1993. – 800 с.
28. Єлінов І.М. Нариси з історії національного гірничого університету [Текст] / І.М. Єлінов; М-во освіти і науки України, Нац. гірн. ун-т. / [Вступ. сл. та наук. ред. проф. Г.К. Швидько]. – Д. : НГУ, 2006. – 188 с.
29. З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії 1874–1918 [Текст] // Енциклопедія історії України. В 5-ти т. / [редкол. В.А. Смолій (голова) та ін.] – К. : Наукова думка, 2005. – Т. 3. Е – Й. – 2005. – С. 363–364.
30. Известия Екатеринославского горного института им. Артема-Сергеева [Текст]. – Екатеринослав, 1924. – Т. XIV. Юбилейный выпуск (1899–1924). – Ч. 1. – 251 с.
31. Исторический очерк возникновения Екатеринославского высшего горного училища и его деятельности за первое десятилетие (1899–1909) [Текст] / Сост. П.Г. Рубин. – Екатеринослав : Губернское земство, 1909. – 147 с.
32. Історія Академії наук України: 1918–1923: документи і матеріали [Текст] / Упоряд. В.Г. Шмельов; Інститут української археографії АН України. – К. : Наук. думка, 1993. – 576 с.
33. Історія Дніпропетровського національного університету [Текст] / [Ред. кол. М.В. Поляков (голова) та ін.; авт. кол.: Ю.А. Лопатін, В.Д. Мирончук, С.І. Світленко]; М-во освіти і науки України, Дніпропетр. нац. ун-т. – Д. : Вид-во ДНУ, 2003. – 232 с.
34. Історія і сучасність Національного гірничого університету (1899–2009) [Текст]: монографія / За ред. проф. Г.К. Швидько; М-во освіти і науки України, Нац. гірн. ун-т. – Д. : НГУ – Ліра, 2009. – 504 с.

35. Календарь-ежегодник «Приднепровье» за 1910 г. [Текст] / Екатериносл. губ. статист. комитет. – Екатеринослав, 1910. – Разная пагинация.
36. Коваленко В.С. Історія хімічного факультету Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара (Наукові напрями, події, люди) [Текст] / В.С. Коваленко, Ф.О. Чмиленко, В.Ф. Варгалюк; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Дніпропетр. нац. ун-т. – Д. : Вид-во ДНУ, 2011. – 192 с.
37. Ковтун Г. Він бачив електрони [Текст] / Г. Ковтун // Дзеркало тижня. – 2007. – 18 листопада.
38. Коник О.О. Депутати Державної думи Російської імперії від губерній Наддніпрянської України (1906–1917) [Текст] : монографія / О.О. Коник; наук. ред. С.І. Світленко. – Д. : Герда, 2013. – 454 с.
39. Летопись Екатеринославской ученой комиссии [Текст] / Под. ред. А. Синявского. – Екатеринослав, 1904. – Вып. 1. – Разная пагинация.
40. Нариси історії Придніпровської державної академії будівництва та архітектури [Текст] / Г.Г. Кривчик, В.С. Алефіренко, В.А. Бабенко та ін.; М-во освіти і науки України, Придніпр. держ. акад. буд-ва та архітектури. – Д. : ПДАБтаА, 2005. – 416 с.
41. Народний музей історії НГУ ім. О.М. Поля. – Папка «Лебедев Владимир Николаевич».
42. Народний музей історії НГУ ім. О.М. Поля. – Папка «Лев Владимирович Писаржевский».
43. Народний музей історії НГУ ім. О.М. Поля. – Формулярний список про службу Йосипа Лебедева.
44. Народний музей історії НГУ ім. О.М. Поля. – Формулярний список про службу ректора КГІ Миколи Йосиповича Лебедева.
45. Національна Академія наук України. 1918–2013: Хронологія [Текст] / Відпов. ред. акад. В.Ф. Мачулін. – К. : Фенікс, 2013. – 528 с.
46. Національна гірнича академія України. Професори (1899–1999) [Текст] / М-во освіти і науки України, Нац. гірн. акад. України – Д. : НГАУ, 1999. – 118 с.
47. Новик Е.О. История геологических исследований Донецкого каменноугольного бассейна (1700–1917) [Текст] / Е.О. Новик. – К. : Изд-во АН УССР, 1960. – 531 с.
48. Отчет Екатеринославского высшего горного училища за 1905 г. [Текст]. – Екатеринослав, 1906. – 42 с.
49. Отчет Екатеринославского высшего горного училища за 1906 г. [Текст]. – Екатеринослав, 1907. – 47 с.
50. Отчет о деятельности Екатеринославского научного общества в 1914 году [Текст]. – Екатеринослав, 1915. – 62 с.
51. Павлов М.А. Воспоминания металлурга [Текст] / М.А. Павлов. – М. : Металлургиздат, 1945. – 292 с.
52. Палій В.М. Національна академія наук України. 1918–2013. Персональний склад [Текст] / В.М. Палій, Ю.О. Храмов, вид. 6-те, доп. і випр. – К. : Фенікс, 2013. – 444 с.

53. Пивняк Г.Г. Прошлое, настоящее и будущее Национального горного университета [Текст] / Г.Г. Пивняк, В.Ю. Пушкин, А.К. Швидько // Известия вузов. Горный журнал. – СПб, 2009. – № 4. – С. 122–130.
54. Пивняк Геннадій Григорович: НАН України: [Текст] бібліогр. покажчик / Укл. А.В. Дибріна, А.К. Горенко. – К. : Наук. думка, 2010. – 119 с. – (Бібліографія вчених України). – 119 с.
55. Пивняк Г. Національний гірничий університет. Відповідність часу [Текст] / Г. Пивняк // Вища школа. – 2009. – № 2. – С. 3–14.
56. Потураев Валентин Никитич – жизнь в науке [Текст] / Сост. В.П. Франчук, В.П. Надутый; М-во образования и науки, молодежи и спорта Украины, Нац. горн. ун-т. – Д. : НГУ, 2010. – 124 с.
57. Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, 1918–2008: біобібліографіч. довідник [Текст] / М-во освіти і науки України, Дніпропетр. нац. ун-т. – Д. : Вид-во ДНУ, 2008. – 596 с.
58. Путята Т.В. Ярослав Иванович Грдина (1871–1931): биография отдельного лица [Текст] / Т.В. Путята, Б.Н. Фрадлин. – М. : Наука, 1970. – 111 с.
59. Реабілітовані історією. «За відсутністю складу злочину...» (до історії політичних репресій 20-х – початку 50-х років у Дніпропетровському гірничому інституті) [Текст] / Упоряд. В.В. Ченцов, І.М. Єлінов; М-во освіти і науки України, Нац. гірн. ун-т. – Д. : НГУ, 2004. – 193 с.
60. Розенберг М.А. Лев Владимирович Писаржевский [Текст] / М.А. Розенберг // Успехи химии. – М. : Изд-во АН СССР, 1948. – Т. XVII. – Вып. 4. – С. 501–505.
61. Розентретер Б.А. Александр Митрофанович Терпигорев (1873–1959). Очерк жизни и деятельности [Текст] / Б.А. Розентретер. – М. : Наука, 1965. – 189 с.
62. Российский государственный архив в Санкт-Петербурге. – Ф. 963. – оп. 10 – д. 9226; Дело о студенте Сергее Сучкове.
63. Рубин П.Г. Записи. Воспоминания профессора, пионера коксохимии [Текст] / П.Г. Рубин; М-во образ. и науки Украины, Нац. горн. ун-т. / П.Г. Рубин. – Д. : НГУ, 2009. – 128 с.
64. Савчук В.С. В.В. Курилов і Д.І. Яворницький: спектр взаємовідносин на тлі культурного життя Катеринослава [Текст] / В.С. Савчук; М-во освіти і науки України, Нац. гірн. ун-т // Академік Д.І. Яворницький і перша гірнича школа України: Документи і матеріали / За заг. ред. проф. Г.К. Швидько. – Д. : НГУ, 2004. – С. 13–35.
65. Савчук В.С. До історії виникнення Катеринославського наукового товариства [Текст] / В.С. Савчук // Український історичний журнал. – 1993. – № 10. – С. 118–121.
66. Сухоніс Ф. Аристократ освіти і науки [Текст] / Ф. Сухоніс // Бористен. – 2010. – № 9. – С. 6–8.
67. Терпигорев А.М. Воспоминания горного инженера [Текст] / А.М. Терпигорев. – М. : Изд-во АН СССР, 1956. – 271 с.

68. Рання історія Академії наук України (1918–1921) [Текст] / Ю. Храмов, С. Руда, Ю. Павленко, В. Кучмаренко; Акад. наук України. – К. : Манускрипт, 1993. – 247 с.
69. Чабан М. Як Катеринослав сто років тому став батьківщиною вітчизняного йоду [Текст] / М. Чабан; Дніпропетр. обл. універсал наукова б-ка // Моє Придніпров'я: Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2015 р. – Д. : ДОУНБ, 2014. – С. 57–60.
70. Шаповал И.М. Наука и техника на Днепропетровщине [Текст] / И.М. Шаповал, Е.П. Шевченко. – Д. : Обл. изд-во, 1959. – 158 с.
71. Шаповал І. Широкі крила. Розповіді про В.М. Маковського [Текст] / І. Шаповал. – Д. : Промінь, 1969. – 190 с.
72. Швидько Г. Неблагонадійний громадянин [Текст] / Г. Швидько; Дніпропетр. обл. універсал. наукова б-ка // Моє Придніпров'я: Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2013 р. – Д. : ДОУНБ, 2012. – С. 213–217.
73. Швидько Г. Визначний вчений з репутацією дивака [Текст] / Г. Швидько; Дніпропетр. обл. універсал. наукова б-ка // Моє Придніпров'я: Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2010 р. – Д. : ДОУНБ, 2009. – С. 146–148.
74. Швидько Г. Один з першовідкривачів вугленосного Західного Донбасу [Текст] / Г. Швидько; Дніпропетр. обл. універсал. наукова б-ка // Моє Придніпров'я: Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2015 р. – Д. : ДОУНБ, 2014. – С. 141–145.
75. Широков О. Микола Йосипович Лебедев [Текст] / О. Широков // Артемівець. – 1963. – 12 червня.

Наукове видання

Швидько Ганна Кирилівна

**НАРИСИ З ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОГО ГІРНИЧОГО УНІВЕРСИТЕТУ
(1899 – 2015)**

РЕКТОРИ

**ESSAYS ON THE HISTORY
OF THE NATIONAL MINING UNIVERSITY
(1899 – 2015)**

RECTORS

Редактор О.Н. Ільченко

Підп. до друку 21.04.2015. Формат 30x42/2.
Папір офсет. Ризографія. Ум. друк. арк. 19,5.
Обл.-вид. арк. 12,4. Тираж 100 пр. Зам. №

Підготовлено до друку та видруковано
в Державному ВНЗ «Національний гірничий університет»
Свідоцтво про внесення до Державному реєстру ДК № 1842 від 11.06.2004.

49005, м. Дніпропетровськ, просп. К. Маркса, 19